

Київ 2019

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАН УКРАЇНИ»

ЦІНІСНИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ ЦИВІЛІЗАЦІЙ І ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ
ПРАЦЬ

ЦІНІСНИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ ЦИВІЛІЗАЦІЙ І ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

Київ 2019

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

ЦІННІСНИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ ЦИВІЛІЗАЦІЙ І ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

Збірник наукових праць

*За загальною редакцією доктора політичних наук, професора
О. В. Зернецької*

Київ 2019

УДК 94 + 008 : 316.752
Ц-65

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол № 4 від 21 травня 2019 р.)*

Рецензенти:

Космина В.Г. — ,
Мартинюк А.Ю. — ,
Шайгородський Ю.Ж. — ,

Редакційна колегія:

Зернецька О.В., (.);
Вітер І.І., (.);
Бондарець М.В., (.).

Ціннісний вимір розвитку цивілізацій і глобалізація :

. / « » , 2019. – 1; 2 .

ISBN 978-966-02-8915-4

« » , 2018 .

;
;
;
р .

УДК 94 + 008 : 316.752

*За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори. Передрук можливий у разі посилання на автора і
видання.*

ISBN 978-966-02-8915-4

©

«

», 2019

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ЦИВІЛІЗАЦІЙ: ЦІННІСНИЙ ВИМІР

Кудряченко А. І. Європейські демократичні цінності в добу глобалізації.....	5
Білорус О. Г. Проблеми глобальної неоконвергенції та синергетичного цивілізаційного співрозвитку в ХХІ столітті.....	17
Зернецька О. В. Щастя як інтегративна цивілізаційна цінність.....	30
Костенко Н. В. Множественность ценностных пространств локального: социологическая проекция.....	39

РОЗДІЛ ІІ ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ: ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ, ВИКЛИКИ

Джиги Т. В. Розвиток демократичної політичної культури в Україні: сучасний стан і проблеми.....	49
Фомин С. С. Роль государства в социально-экономическом развитии	56
Добровольська А. Б. Проблеми цивілізаційного вибору держав пострадянського простору в умовах глобальних трансформацій	67
Хижняк І. А. Аксиологія пост-правди і пост-порядку в глобальному середовищі та у просторі пострадянського підсистемного регіону «omnes et singulos»	76
Перга Т. Ю. Екологічні цінності сучасної цивілізації.....	89

РОЗДІЛ ІІІ ГЛОБАЛЬНІ, РЕГІОНАЛЬНІ Й ЛОКАЛЬНІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ ТА ЇХ ЦІННОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПРАКТИЧНИЙ ВИМІРИ

Вітер І. І. Європейська цивілізація за умов глобалізації: проблеми і перспективи.....	98
--	-----------

Бондарець М. В. Еволюція змісту «європейських цінностей» в історичному розвитку	110
Ветринський І. М. Передумови та особливості сучасної сирійської кризи: ціннісний аспект	122
Багірова А. Р. Іракський вектор регіональної політики Турції	135
Жога М. В. Трансформація бразильської системи цінностей під впливом формування зовнішньополітичної автономії країни	148
Танцюра К. Г. Політичний та соціокультурний розвиток Коста-Ріки 1949-1974 рр. у дослідженнях сучасних істориків	156

РОЗДІЛ IV ЦІННІСНИЙ ДИСКУРС: ВАРІАТИВНІСТЬ КОНЦЕПЦІЙ

Вітер В. І. Гідна праця як європейська цінність	166
Ярошко О. З. Феномен цінності: закономірності й особливості	172
Мирончук О. А. Трансформація міжнародного наукового співробітництва в умовах глобалізації	179
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	189

РОЗДІЛ І ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ЦИВІЛІЗАЦІЙ: ЦІННІСНИЙ ВИМІР

УДК 94 : 316.752 + 321.7 (4)

Кудряченко А. І.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ДЕМОКРАТИЧНІ ЦІННОСТІ В ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статі з'ясовуються історико-політичні та теоретичні засади визначення демократії, яка постає у трьох основних вимірах. Зокрема, це форма держави і плюралістичної організації громадянського суспільства та виражаючих його інтереси політичних партій, професійних спілок та інших громадських організацій; а також вона є політичним світоглядом і відповідним суспільно-політичним рухом. Ці визначення доповнюються твердженням щодо демократії як ціннісної конотації у її політичному, соціальному та культурному вимірах. Демократичні цінності, які є характерними ознаками поступу держав євроатлантичного ареалу, вбирають такі ознаки, як: свобода, рівність, солідарність, демократична політична система та практика формування й діяльності урядів, розвинутість партійної системи і демократичні засади діяльності партій.

В добу глобалізації європейські демократичні цінності відчують вплив зовнішніх та внутрішніх чинників, вони проходять випробовування і стикаються з проблемами та викликами, зокрема і з боку інших цивілізацій, країн та світових центрів економічної могутності, які сповідують інші суспільні, культурно-релігійні ціннісні конотації. Стверджується, що держави Європи та Північної Америки, які сповідують демократичні цінності, спроможні устояти перед цими загрозами та викликами.

***Ключові слова:** демократія, свобода, рівність, солідарність, плюралізм, політичний світогляд, цінності, Європа, Північна Америка, Азійсько-Тихоокеанський регіон.*

Кудряченко А. И. Европейские демократические ценности в эпоху глобализации. В статье выясняются историко-политические и теоретические основы определения демократии, которая предстает в трех основных измерениях. В частности, это форма государства и плюралистической организации гражданского общества и выражающих его интересы политических партий, профессиональных союзов и других общественных организаций; а также она является политическим мировоззрением и соответствующим общественно-политическим движением. Эти определения дополняются утверждением о демократии как ценностной коннотации в ее политическом, социальном и культурном измерениях. Демократические ценности, которые являются характерными признаками прогресса государств евроатлантического ареала, впитывают такие признаки, как: свобода, равенство, солидарность, демократическая политическая система и практика формирования и деятельности

правительств, розвиток партійної системи і демократическіе принципи діяльності партій.

В епоху глобалізації європейські демократическіе цінності испытывают вплив зовнішніх і внутрішніх факторів, они проходять випробування і сталкуються з проблемами і викликами, в том числі і со сторони других цивілізацій, стран и мировых центров экономической мощи, исповедующих другие общественные, культурно-религиозные ценностные коннотации. Утверждается, что государства Европы и Северной Америки, исповедующие демократические ценности, способны устоять перед этими угрозами и вызовами.

Ключевые слова: *демократия, свобода, равенство, солидарность, плюрализм, политическое мировоззрение, ценности, Европа, Северная Америка, Азиатско-Тихоокеанский регион.*

Andriy Kudryachenko. European democratic values in the era of globalization.

The article clarifies the historical, political and theoretical foundations of the definition of democracy, which appears in three main dimensions. In particular, it is a form of state and a pluralistic organization of civil society and political parties, trade unions and other public organizations expressing its interests; it is also a political worldview and a corresponding socio-political movement. These definitions are complemented by the statement of democracy as a value connotation in its political, social and cultural dimensions. Democratic values, which are characteristic signs of progress in the Euro-Atlantic area, absorb such features as: freedom, equality, solidarity, a democratic political system and the practice of forming and operating governments, developed party systems and democratic principles of party activities.

In the era of globalization, European democratic values are influenced by external and internal factors, they are tested and face problems and challenges, including from other civilizations, countries and world centers of economic power, professing other social, cultural and religious value connotations. It is argued that the states of Europe and North America, professing democratic values, are able to withstand these threats and challenges.

Keywords: *democracy, freedom, equality, solidarity, pluralism, political outlook, values, Europe, North America, Asia-Pacific.*

На сучасному історичному етапі розвитку світ наповнюють стрімкі процеси глобалізації та регіоналізації, які обумовлені небувалим зростанням ступеню комунікативності та стрімкою і потужною ходою окремих суб'єктів міжнародних відносин. До цього додається інформаційна революція, розвиток світових телекомунікацій і цифрових електронних мереж. Зростає інтернаціоналізація інноваційних процесів й відчутно загострюється конкуренція технологій. Глобалізація посилює вплив зовнішніх факторів розвитку. Особливо підпадають під зовнішній вплив держави перехідної економіки. В умовах відкритості високорозвинені держави світу практично безперешкодно мають можливість проникати на ринок слабкіших країн, розвиваючи місцеву промисловість й експортуючи до цих соціумів свої соціокультурні цінності. Відтак викликом для політичних еліт багатьох держав постає

не лише доволі відчутна глобалізація економіки, але й супроводжуюча її лібералізація суспільних відносин. Адже значного географічного розширення набули демократичні засади як внутрішніх, так і міждержавних взаємовідносин, підвищується мобільність громадян, що наочно демонструє динаміка розвитку міжнародного туризму та міграційних потоків на планеті.

За таких умов сучасного історичного розвитку, коли процеси глобалізації потужно впливають на всі царини суспільного буття, перевірку на міцність проходять не лише засади й успіхи тієї чи іншої спільноти у сфері виробництва, технологій, комунікацій, але й усталені культурно-історичні принципи, інституційні засади плюралістичної демократії, її цінності. Це особливо слід мати на увазі з огляду на потужне піднесення нових держав і регіонів світу, які роблять серйозний виклик США та об'єднаній Європі, демократичним принципам їхньої життєдіяльності.

XX ст. справедливо іменують американським. На рубежі XXI ст. Сполучені Штати Америки виграли економічне змагання із Західною Європою й Японією. США є державою, яка знаходиться на рубежі західноєвропейської цивілізації; це соціум, який вбирає емігрантів, тобто тих, хто утворює маргінальні субкультури з високою енергетикою, мотиваційною діловою активністю. Країна мігрантів, що досягла високого рівня якості життя, залишається привабливою для іноземців, які прагнуть жити тут здебільшого з економічних мотивів. Проте притягальним постає й предмет особливої гордості американців – демократія, що ґрунтується на пріоритеті людського суспільства перед державою й індивідуума перед державою, розподілі влад, федералізмі та двопартійній системі.

В основу формування єдиної Європи нині покладена атлантична модель. Ідея атлантичного федералізму стала соціокультурною стратегією спочатку Західної Європи, а нині – й більшості країн Європейського Союзу. Тут поруч з об'єднанням національних держав пріоритет віддається вже громадянському суспільству, поетапному переходу до Європи регіонів.

Одним зі світових центрів економічної могутності все більше стає Азійсько-Тихоокеанський регіон. Серед провідних індустріально розвинених країн виокремлюються Японія, Китай з Гонконгом, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Австралія й Нова Зеландія. В Азійсько-Тихоокеанському регіоні сформувався один зі світових фінансових центрів, де концентрується значний інвестиційний і фінансовий капітал [1].

Водночас нині у сучасному світі можна констатувати суперечливість процесів глобалізації та регіоналізації. З одного боку, самовпевнені США, які мріють про нове американське століття, а з іншого – новоявлені центри світової могутності, а також реальні тенденції соціальної і економічної маргіналізації в різних регіонах світу.

Отже, важливо проаналізувати значущість демократичних цінностей, які сповідують і яких неухильно дотримуються у країнах Європи, в контексті глобальних викликів – адже прагнення досягти найкращих економічних результатів завдяки мобілізаційним засадам розвитку держави часто протиставляються демократичним цінностям, які сповідують на Заході. І тут перевірку часом проходять самі демократичні принципи, форми організації влади та системи правління, режими й інститути плюралістичної демократії.

Феномен демократії, який завжди привертав і привертає до себе увагу, формувався історично і з розвитком людства видозмінювався. Нових вимірів та значного географічного поширення демократія набуває на зламі XX-XXI ст. Поступальний розвиток (західно)європейських держав та Північної Америки ґрунтується на засадах свободи і демократії, приватної власності та вільного ринку, тут протягом тривалого часу сповідують принципи правової держави та підтримки громадянського суспільства. На середину 1980-х рр. А. Лейпгарт довів, що з усіх держав світу лише біля 20 були стабільними демократіями [2, р. 7-8]. Його ґрунтовний аналіз уможливив слушно стверджувати, що феномен демократії пов'язаний з регіональним культурно-цивілізаційним ареалом Західної Європи та Північної Америки. Виняток складали, з деякими застереженнями, Японія, Індія та Ізраїль.

Водночас суспільно-політична практика останніх десятиліть надає підстави зробити висновок про більш-менш успішне поширення засад демократичного розвитку у значно ширших географічних межах. Так, започатковані на рубежі 1990-х рр. трансформаційні зрушення у країнах Східної Європи стали своєрідним тріумфом демократії на континентальному обширі. Відтоді тут доволі потужно стали стверджуватися (західно)європейські демократичні цінності.

У історично-політологічному ракурсі при визначенні феномена демократії є декілька вимірів, які сукупно визначають її сутність майже повною мірою. Демократія постає, по-перше, формою держави; по-друге, формою плюралістичної організації громадянського суспільства та виражаючих його інтереси політичних партій, професійних спілок та інших суспільних організацій; по-третє, політичним світоглядом і

відповідним суспільно-політичним рухом. Ці визначення доповнюються висвітленням поняття демократії як соціальної, культурної і політичної цінності, як політичного процесу тощо [3, с. 23-25]. Термін «демократія» слушно використовується не лише для характеристики певної форми держави, але і для визначення устрою будь-якої організації, де забезпечуються рівноправна участь її членів в управлінні та прийнятті рішень.

Суспільно-політичні інститути, і в тому числі – інститут громадянського суспільства високорозвинених держав, – багато дослідників вважають найважливішими чинниками демократії. Демократія як політичний процес та світогляд має ціннісне навантаження і постає ознакою «людського виміру». На практиці ціннісні конотації виявляються в тих оцінках, які людина застосовує до обставин, політичних подій та до самої себе. Демократія, будучи політичним світоглядом, постає відображенням у свідомості громадян самого її змісту, насамперед ідей свободи та рівності прав. Формуючись на ґрунті суспільних відносин, демократія завжди знаходила своє теоретичне обґрунтування в цих ідеях і уявленнях про них.

Розробку проблематики демократії у її соціально-ціннісному значенні започаткував німецький дослідник Ю. Хабермас у своїх роботах «Теорія комунікативної дії» та «Мораль і комунікація» [4]. Ціннісні аспекти демократії розвинули інші представники західної політичної науки. Для Дж. Шумпетера демократія – це метод інституційного узгодження інтересів при прийнятті рішень для загального блага [5, р. 250]. На думку Ж. Бюрдо, демократія нині – це і філософія, і спосіб життя, і релігія, а потім – як похідне від них – форма правління [6, р. 7]. За баченням відомого італійського конституціоналіста Дж. Мараніні, демократія – кінцева мета, вища цінність будь-якої влади [7, р. 10]. Іншими словами, при всьому різноманітті відтінків змісту демократії у ціннісних настановах західної історико-політологічної та правової думки демократія як політична та правова цінність і світоглядний ідеал стала невід’ємним елементом політичної культури та свідомості мільйонів громадян. Зазначимо, що цей суттєвий момент не завжди враховується при аналізі функціонування інститутів (західно)європейської демократії. Це особливо відчутно у тих випадках, коли з поля зору випадають глибинні витоки «демократичного консенсусу» у цих суспільствах, які зазнають тиску через соціальні конфлікти та гостру політичну боротьбу.

Слід завжди мати на увазі, що формування усталеної демократії і розвинутого громадянського суспільства в державах Європи та

Північної Америки має доволі тривалу історію. Ретроспективний погляд підтверджує слушність думки про те, що у розвитку даних країн бували різні періоди, зокрема й відхилення від демократичних принципів, іноді доволі відчутні. Проте поступ держав західного ареалу, особливо останнього періоду, демонструє, що демократичні цінності все відчутніше брали гору, а розвиток цих держав базується на цінностях свободи і демократії. Відомо, що демократичні цінності сформувалися в епоху Просвітництва і були політично заявлені ще під час Великої Французької революції 1789 р.: «Свобода» (Liberte'), «Рівність» (Egalite') та «Братерство» (Fratarnite') стали провідними її гаслами та цінностями. Певно, що сьогодні замість «братерства» скоріше стверджується «солідарність». Підкреслимо, що шлях від проголошення даних гасел до їхньої реалізації в політичній практиці був непростим і протяжним, а у певні історичні періоди – й доволі звивистим.

Утвердження демократичних цінностей в державах Західної Європи та Північної Америки набуло особливої ваги та актуального звучання у період після Другої світової війни, в 1960-х рр. та у наступні десятиліття. Даний процес був спричинений як викликами внутрішнього розвитку, так і проблематикою, що виходила з міжнародних відносин. Це були етапи, що пов'язувалися з повоєнними пошуками мирних альтернатив розвитку, із загостренням блокового протистояння, із широким студентським протестним рухом, а також із посиленням ініціатив зі збереження навколишнього середовища тощо. За цей повоєнний період до числа найбільших досягнень, якими пишаються держави усталеної демократії, сьогодні належать: особиста свобода громадян, свобода думки, рівність громадян перед законом, ідеологічний плюралізм, пропорційне оподаткування всіх громадян, чітка ув'язка держави з Конституцією та розвинуте громадянське суспільство.

Доцільним буде звернення уваги читача на низку конституційних положень тих чи інших західних країн, в яких сформульовані основні права і свободи громадян. Так, в діючу Конституцію Франції, що була прийнята у визначальний 1958 р., складовою частиною ввійшла Декларація прав людини і громадянина, прийнята ще під час Великої французької революції 1789 р. Цей історичний документ у 17 статтях зафіксував основні права і свободи людини і громадянина. В їх числі положення про те, що «люди народжуються й залишаються вільними і рівними в правах»; що невідчуженими є права «свободи, власності, безпеки та спротиву гнобленню»; що «свобода полягає в можливості робити все, що не шкодить іншому: тим самим, реалізація природних

прав кожної людини має лише ті межі, які забезпечують іншим членам суспільства користування тими ж правами. Ці межі можуть бути встановлені лише законом». Водночас ст. 13 стверджує підхід, згідно якого суспільні податки «повинні бути рівномірно розподілені поміж усіма громадянами у відповідності з їх статками» [8, с. 80-82].

В Основному законі ФРН, розробленому та прийнятому за сприяння США, Англії та Франції у 1949 р., у розділі 1 був сформульований каталог основних прав як системи цінностей із зобов'язанням держави поважати й захищати гідність людини. Основні права громадян, що визначені у конституційному законі, є безпосередньо чинними. Це стало одним з найважливіших нововведень Основного закону порівняно з попередніми конституціями, в яких основні права громадян переважно мали характер загальних програмних заяв. У ст. 1, яка належить до непорушних конституційних принципів, що не підлягають змінам, зазначається: «Гідність людини є недоторканою. Поважати її та захищати є обов'язком усієї державної влади. Німецький народ встає тому на захист непорушних і невід'ємних прав людини як основи будь-якої людської спільноти, миру і справедливості у світі» [9, с. 26]. Зауважимо, що з останнього речення випливає безпосередній зв'язок цієї конституційної норми зі сферою зовнішньої політики.

Офіційно проголошеною метою німецької політики у галузі прав людини було і залишається встановлення та забезпечення в країні та повсюди у світі широкого спектру громадських, політичних, економічних, соціальних та культурних прав. У цьому зв'язку федеральний уряд виходить завжди з того безперечного факту, що політика у галузі прав людини починається у власній країні, і тільки на цій основі може отримати довіру та підтримку на міжнародній арені. Водночас підкреслимо, що сучасна Німеччина як учасниця всіх провідних міжнародних угод та конвенцій сама також піддавалася контролю з боку світової спільноти стосовно дотримання прав людини на своїй території.

Дані та подібні конституційні засади щодо демократичних цінностей та прав і свобод людини були і залишаються характерними для держав розвинутої демократії. Слід підкреслити, що головні демократичні цінності містяться у Хартії прав людини Ради Європи та у Хартії основних прав людини Європейського Союзу. Ці документи вже стали своєрідним узагальненим каталогом непорушних принципів і демократичних цінностей повоєнного періоду та початку XXI ст. відповідно.

До європейських демократичних цінностей належать плюралізм і розвинена партійна система, демократичний режим і поступ громадянського суспільства. Варто взяти до уваги, що у 28 країнах об'єднаної Європи існують різновиди систем правління, державного устрою і конфігурацій партійної системи. Однак для всіх розвинених систем континенту є спільний знаменник – демократичний режим. При цьому форми державного устрою є доволі різними, відчутними є історичні традиції, та чи інша міра їхньої спадковості. Характерними спільними рисами політичного режиму, який притаманний державам, скажімо, Західної Європи, є демократичний спосіб формування та здійснення влади – законодавчої, виконавчої та судової (навіть і за наявності монарха). У цих державах вже сформувалося розвинуте і структуроване громадянське суспільство, яке взаємодіє з владою і з яким остання змушена рахуватися. У більшості держав об'єднаної Європи склалася також належна дієва партійна система, існує політична опозиція, переважно парламентська. Усі ці складові взаємодіють і разом постають дієвими факторами загальної політичної атмосфери. Вони одночасно є і якісною характеристикою функціонування держави, і необхідними чинниками, які забезпечують демократичну систему правління, змагальність політичних сил і, відповідно, наявний суспільний лад у державі.

Досвід розвинених демократичних держав Європи також свідчить про те, що на політичний режим справляють вплив багато чинників суспільного життя: традиції, національні відмінності та особливості, а також політичні прецеденти. За тих чи інших однакових умов можуть бути різновиди, прецеденти і випадки, що мали довготривалі наслідки, які відбиваються на самому політичному режимові. Усе це слід неодмінно враховувати за сучасних вітчизняних умов.

Однак для політичного режиму важливими є як спосіб формування владних органів, так і той політичний клімат, загальна політична лінія, що сповідується провідними політичними силами. Якщо останні дотримуються демократичних цінностей, засад правової держави, то за всіх національних відмінностей режим є демократичним. Скажімо, у 20-30-х рр. XX ст. із 25 демократій Заходу 14 не витримали випробовування часом; вони не встояли і тим чи іншим шляхом поповнили лави країн з недемократичним, авторитарним чи навіть тоталітарним режимом. А приклад повалення Веймарської республіки Німеччини політичною силою, що не сповідувала демократичні засади, став доволі показовим шляхом утвердження нацистського тоталітарного режиму [10].

У наш час – в період глобальних трансформацій – Європа має виключно важливе значення. В останнє десятиліття XX ст. тут відбулися зміни самої конфігурації континентального розвитку. Зник традиційний поділ, що існував десятиліттями, на капіталістичні та соціалістичні держави. Європейський Союз став однією із найважливіших домінант загальноконтинентального масштабу. Під впливом глобальних змін у світовій економіці, міжнародних відносинах, а також з огляду на зрушення у соціальній структурі європейських держав нині по-іншому виглядає розподіл сил у партійно-політичних системах Західної і Центрально-Східної Європи, аніж це було у період блокового протистояння. У західноєвропейських країнах очевидна більша, ніж раніше, політична спільність традиційних грандів партійного спектру – консерваторів, християнських демократів, лібералів, національних загонів соціал-демократів. У країнах ЦСЄ практично зійшли з політичної сцени колишні комуністичні осередки, багато з яких еволюціонувало у ліво-соціалістичні партії. Водночас більш помітними, порівняно з минулим періодом, стали партії екологічного й регіонального спрямування, різних відтінків радикал-націоналістів. З наростаючими темпами відбувається подальший розвиток масових непартійних рухів. Причому, дебюрократизована структура останніх приваблює багатьох розчарованих як глобальними процесами в світі, так і складнощами розвитку окремих європейських держав та відповідними кризовими явищами.

Однозначно слід підкреслити, що Євросоюз та Європа загалом, зазнаючи змін і маючи подібні проблеми, не є однорідним, позбавленим специфіки країн, організмом. На європейському континенті, як і раніше, є держави-лідери, а є й країни «другого ешелону», які справляють відчутно менший вплив на перебіг європейських і світових подій. В сучасних умовах, коли загострилися соціально-економічні проблеми з огляду на глобальні виклики, пов'язані з відлунням світової фінансово-економічної кризи, у низці держав Європи зростає підтримка ультраправих сил, які є прихильниками далеко не демократичного режиму. Позиції останніх відчутно впливають на міжнародні відносини у цих суспільствах. Широкому поширенню ультраправих ідей у багатьох державах Європейського Союзу прислужилася також одна з головних проблем сучасності – масова незаконна міграція, значні потоки переселенців, що походять із ісламських країн. Скажімо, за період з 2015 р. найбільше таких «прибульців» у ФРН, Франції, Італії та інших країнах. Наприклад, для сучасної католицької Франції іслам став другою за поширенням і значенням релігією країни. І це не просто

болісний політичний процес, а реальна загроза культурному суверенітету Франції.

На тлі помилок міграційної політики у ФРН досягають відчутного впливу праворадикальні рухи. Скажімо, створена у 2013 р. політична партія Альтернатива для Німеччини (АдН) отримала значну підтримку на виборах до німецького бундестагу у вересні 2017 р. Посівши третє місце після провідних партій християнсько-демократичного та соціал-демократичного спрямування, АдН спричинила затяжну кризу із формування четвертого коаліційного уряду на чолі з А. Меркель [11].

Тривожним є й становище, коли національні радикальні партії багатьох країн ЄС об'єднуються у Європейському парламенті та у відповідний союз на рівні континенту. Наприклад, ще п'ять років тому лідери представлених у Європарламенті радикальних партій, таких як Британська національна партія та Національний фронт Франції, ініціювали створення відповідного пан'європейського ультраправого альянсу. До них швидко приєдналася також представлена в Європарламенті угорська ультраправа партія і три партії, які входять до національних законодавчих зборів: Бельгійський національний фронт, італійська партія «Трибарвне полум'я» і шведські націонал-демократи. Як заявили засновники такого об'єднання, вони разом будуть «боротися з деструктивними ефектами глобалізації» і мають намір «мирно вирішувати проблему міграції».

Іншими словами, якщо в 1990-х рр. до ультраправих партій ніхто не прислухався й не сприймав їх серйозно, а їхні шанси потрапити до великої політики наближалися до нуля, то у кризовий та посткризовий період у Європі з'являються тривожні тренди. Саме на етапі глобалізації і посилення кризових тенденцій ХХІ ст. створилися умови, сприятливі для розвитку ультраправих ідей. Зокрема, багата Західна Європа перенасичена дешевою робочою силою з країн третього світу; лави емігрантів, що постійно поповнюються, змушували уряди європейських країн приділяти їхнім проблемам дедалі більше уваги; крім того, «прибульці» завозили з собою іншу культуру, яка, врешті-решт, почала створювати конкуренцію місцевій, традиційній культурі. Ультраправі вміло скористалися економічною кризою, стверджуючи, що мігранти відбирають у представників національної більшості робочі місця. І якщо в кращі часи вимагати виселення мігрантів було просто непристойно, то з початком глобальної фінансової кризи ультраправі почали стверджувати це на повний голос [12].

Загалом же вузький національний підхід таїть у собі низку помилок. Головна з них полягає в припущенні, що можна повернутися

до ідилічного уявлення про державу-націю і відповідно до нього проводити насамперед національну політику. Ця помилка виражається у звинуваченнях безликої бюрократичної Європи в тому, що Європейський Союз, об'єднана Європа завдає шкоди демократії, підриває національну специфічність. Ця критика містить в собі зерно істини, але стає помилковою, коли базується на принципі: «поза нацією не може бути демократії». За такою логікою держави-нації, постнаціональна Європа обов'язково стала б Європою постдемократичною. Такий підхід веде до помилкового заключення, що чим більше буде Європи, тим менше може бути демократії.

Такі міркування хибні з багатьох причин, але цим можна скористатися, щоб досить ясно показати вузькість національного бачення. По-перше, його прихильники не розуміють, що дорога, яка веде до демократичної Європи, не може бути тією ж, по якій йшли національні демократії. Сама концепція демократії, покликана служити точкою відліку для Європейського Союзу, повинна бути відмінною. Союз складається з демократичних держав, але не є державою в традиційному сенсі. Це змушує, по-друге, задатися питанням, чи може демократична модель, прийнята для сучасної держави, поширюватися і на Європейський Союз. Або чи є потреба придумати інші постнаціональні шляхи досягнення демократії, які б забезпечили демократичну легітимацію європейської політики.

Абсолютизація концепції демократії, створеної для держави-нації, і нерозуміння особливого історичного шляху, який веде до демократизації Європи, – обидва ці підходи сягають корінням в ностальгічні, ілюзорні настрої, що призводить до абсолютизації національного.

Усі ці детермінанти, як і чинники періоду Великої депресії, слід брати до уваги в тому сенсі, що кризові явища сприяють посиленню запиту на односторонні рішення та недемократичний (або постдемократичний) шлях розв'язання проблем і суперечливих наслідків економічного спаду чи глобалізації. Однак попередня практика, історичний досвід держав Європи та Північної Америки свідчить про те, що суспільний лад демократій спроможний устояти перед цими загрозами та викликами. Цьому сприяють саме демократична політична система, практика формування та діяльності урядів, розвинутість партійної системи і демократичні засади діяльності партій, наявність стримуючих факторів та противаг, унормованість практики розв'язання суперечок чи політичних конфліктів, тобто все те, що можна визначити як дотримання цінностей демократії.

Використані джерела та література:

1. Кудряченко А. І. Сучасні світосистемні трансформації та стратегічні засади розвитку України (Стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 17 січня 2018 р.) // Вісник Національної академії наук України. 2018. № 3. С.13-18.
2. Lijphart A. Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries. Neu Haven, London: University Press, 1984. 232 p.
3. Латигіна Н. А. Демократія: реалії versus утопії. К.: Київськ. нац. торг.-економ. ун-т, 2008. 400 с.
4. Хабермас Ю. Демократия. Нравственность. Разум. Московские лекции и интервью. М.: Academia, 1995. 265 с.
5. Schumpeter J. Capitalism, Socialism and Democracy. N.Y.: Harper and Brothers, 1962. 431 p.
6. Burdeau G. La democratie. Paris-Sueil: Neuchatel, 1966.184 p.
7. Maranini G. Storia del potere in Italia. Firenze: La Nuova. Guardaldi, 1983. 551 p.
8. Маклаков В.В. Декларация прав человека и гражданина от 26 августа 1789 г. // Конституции зарубежных государств. Учебное пособие, 5-е издание перераб. и доп. М.: Волтерс Клувер, 2006. 608 с.
9. Grundgesetz feur Bundesrepublik Deutschland. Deutsch-russische Textausgabe. Stand: Dezember 2000. Bundeszentrale feur politische Bildung. 2001 Herausgeber: Bundeszentrale feur politische Bildung. Bonn. Druck: Elsner-Druck, Berlin. 207 s. Основной Закон Федеративной Республики Германия / Немецко-русское издание текста. Состоянием на декабрь 2000 г. Федеральный центр политического просвещения. 2001. Издание Федерального центра политического просвещения, Бонн. Берлин: Зльснер-Друк, 2001. 207 с.
10. Кудряченко А. І. Політичні режими і форми державного устрою у державах розвинутої демократії (на прикладі Західної Європи) // Політичний режим і народовладдя в Україні: політологічний аналіз / За ред. проф. Ф.М. Рудича. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. С. 399-422.
11. Офіційний сайт Бундестага https://www.bundestag.de/blob/196092/fd299664381e135c65b5ed31e8228a5d/kapitel_01_07_wahlergebnisse_nach_parteien-data.pdf - S.2.
12. Ультраправі наступають по всій Європі? [Електронний ресурс]. URL: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/svitovi-diskusiyi/ultrapravi-nastupayut-po-vsiy-ievropi>.

ПРОБЛЕМИ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕОКОНВЕРГЕНЦІЇ ТА СИНЕРГЕТИЧНОГО ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО СПІВРОЗВИТКУ В ХХІ СТОЛІТТІ

Методологічною базою економічної глобалістики – науки про розвиток світової економіки – стає глобальна політекономія. З цієї наукової позиції автор розглядає гостроактуальні проблеми глобальної економіки в умовах постіндустріальної корпоративної світ-системи глобалізму і гіперфінансіалізації світової економіки. Визначено, що одним з головних економічних законів світового розвитку є закон глобалізації, глобальної інтеграції та неоконвергенції співрозвитку. Початок ХХІ ст. ознаменувався істотним посиленням дії глобальних чинників розвитку, наростанням впливу силових аспектів глобалізації, поглибленням суперечностей і конфліктів інтересів в процесах глобального розвитку. Ці фактори ускладнюють взаємодію та синергетичні ефекти глобального співрозвитку для транзитивних і трансформаційних країн, що мають ринкові, але різні за рівнем розвитку і конкурентної спроможності соціально-економічні системи.

***Ключові слова:** світ-система глобалізму, неоконвергенція, транзитивні та трансформаційні країни, синергетичний цивілізаційний співрозвиток.*

Белорус О. Г. Проблемы глобальной неоконвергенции и синергетического цивилизационного соразвития в ХХІ веке. Методологической базой экономической глобалистики – науки о развитии мировой экономики – становится глобальная политэкономия. С этой научной позиции автор рассматривает остроактуальные проблемы глобальной экономики в условиях постиндустриальной корпоративной мир-системы глобализма и гиперфинансиализации мировой экономики. Определено, что одним из главных экономических законов мирового развития является закон глобализации, глобальной интеграции и неоконвергенции соразвития. Начало ХХІ в. ознаменовалось существенным усилением действия глобальных факторов развития, нарастанием влияния силовых аспектов глобализации, углублением противоречий и конфликтов интересов в процессах глобального развития. Эти факторы усложняют взаимодействие и синергетические эффекты глобального соразвития для транзитивных и трансформационных стран, имеющих рыночные, но различные по уровню развития и конкурентной способности социально-экономические системы.

***Ключевые слова:** мир-система глобализма, неоконвергенция, транзитивные и трансформационные страны, синергетическое цивилизационное соразвитие.*

Oleg Bilorus. Problems of global neuvenergy and synergetic civilization circulation in ХХІ century. The global political economy becomes the methodological basis of economic globalistics as the science that studies the development of the world economy. From this scientific position, the author examines the acute problems of the global economy in the context of the post-industrial corporate world-system of globalism

and the hyper-financing of the world economy. One of the main economic laws of world development is the law of globalization, global integration and the neoconvergence of co-development. The beginning of the 21st century was marked by a significant increase in the action of global development factors, an increase in the influence of the power aspects of globalization, and the deepening of contradictions and conflicts of interest in the processes of global development. These factors complicate the interaction and synergistic effects of global co-development for transitive and transformational countries that have market-based, but different levels of development and competitive ability, socio-economic systems.

Keywords: *world-system of globalism, neo-convergence, transitive and transformational countries, synergistic civilizational co-development.*

Жодна наука, навіть якщо вона є історичним довгожителем, не може зупинятися в своєму розвитку. Очевидно ще й тому, що реальна дійсність, яку кожна наука відображає, не стоїть на місці, а знаходиться в процесі безперервного розвитку. Це дедалі більшою мірою відноситься до так званих «нових наук», серед яких особливе місце займає така нова синтетична мега-наука, як глобалістика – наука про розвиток світу й про новий порядок світоустрою. А система світоустрою відноситься до розряду динамічних і стохастичних систем. Тому твердження про те, що глобалістика ще не має своєї теорії, методології, предмета та об'єкта дослідження, застаріли. Застаріли й твердження про те, що глобалістика як наука ще не набрала достатньої маси фактів, а тому ще не має своєї історії.

По-перше, слід, погодитися з постулатом про те, що історія ніколи не закриває останньої сторінки, кінця історії не буває, незважаючи на твердження Ф. Фукуями [1]. А по-друге, наука глобалістика вже має свою, причому бурхливу, хоча і коротку історію. Ця молода наука в найкоротші історичні терміни менш ніж за півстоліття стала мега-наукою – наукою наук, що говорить про величезне світове соціальне замовлення на її існування й розвиток. У зв'язку з цим наука глобалістика феноменальна ще й тим, що вона розвивається не еволюційним, а вибухоподібним шляхом або, вірніше, комбінованим-еволюційно-проривним методом. Можна з повною підставою стверджувати, що процес екстенсивного накопичення емпіричного матеріалу цієї науки йде феноменальними темпами і масштабами. Статистика зафіксувала небувалу лавину публікацій в області глобалістики, кількість яких обчислюється десятками мільйонів. Завдяки ініціативі та зусиллям Української наукової школи глобалістики видана двотомна історія глобалістики як науки [2]. Ведуться активні наукові дискусії представників Американської, Європейської, Східно-Європейської та Азіатської наукових шкіл

глобалістики. Поступово представники різних наукових шкіл наближаються до вирішення питання про історичну місію й головну соціальну функцію глобалістики як науки, здатної відкривати об'єктивні закони світового розвитку й формувати стратегії глобального співрозвитку.

Не менш важлива її прикладна прогнозно-аналітична функція. Постіндустріальний етап інтернаціоналізації, глобалізації та глобальної інтеграції соціально-економічного розвитку світу ознаменувався низкою нових закономірностей, що набирають силу об'єктивно діючих економічних законів. Наш великий попередник професор М. Драгоманов ще в XIX ст. писав, що, можливо, найбільша людська мудрість полягає в тому, щоб розгледіти, зрозуміти й прийняти закони і силу світового розвитку, бо інакше світовий розвиток розчавить нас. Цей силовий тиск ми особливо відчуваємо сьогодні в транзитній Україні.

Одним з головних законів сучасного світового розвитку є **закон глобалізації і глобальної інтеграції** [3]. Початок XXI ст. ознаменувався істотним посиленням дій глобальних чинників розвитку, наростанням впливу силових аспектів глобалізації, поглибленням суперечностей і конфліктів інтересів в процесах глобального розвитку. Загострення монополізованої глобально-корпоративної конкуренції ще більше ускладнює й посилює картину геоекономічного та геостратегічного змагання між багатими і бідними країнами за місце і роль в розподілі результатів майбутнього глобального розвитку. В процесі багаторічних (1995-2018 рр.) досліджень проблем глобалістики та глобальної економіки нами сформульовано економічну категорію неоконвергенції та об'єктивний економічний закон неоконвергенції транзитивних і трансформаційних соціально-економічних ринкових систем, що відрізняються різними рівнями технологічного розвитку, конкурентоспроможності та готовності до інтеграції в світ-систему глобалізму [4]. Глобальна неоконвергенція транзитивних, трансформаційних та авангардних постіндустріальних країн несе в собі потенціал позитивного впливу на розвиток глобальної економіки. І навпаки, штучне стримування процесів неоконвергенції, її обмеження межами «золотого мільярда» може стати реальною загрозою світовому розвитку.

У наших роботах розкрита й досліджена об'єктивна закономірність неоконвергенції транзитивно-трансформаційних та авангардно-трансформаційних соціально-економічних систем як найважливіша передумова їх взаємодії та співрозвитку в історично тривалому процесі

глобалізації, формуванні глобальної економіки й нової формаційної соціально-економічної та суспільно-політичної системи глобалізму. Неоконвергенція позитивно впливає на сутність і характер світового розвитку. Вона може стати фактором стримування силової еволюції світ-системи економічного глобалізму – глобалізму для глобалізаторів – і буде сприяти розвитку процесів глобального солідаризму країн, держав і народів. В нашій робочій гіпотезі ми виділяємо такі напрями неоконвергенції: технологічну, організаційно-управлінську, економічну, фінансову, інформаційну, екологічну, цивілізаційно-гуманітарну, реверсно-дивергентну.

Доводиться констатувати, що, незважаючи на глобальні кризові потрясіння 1977-1998 і 2008-2009 рр., практично всі держави світу не зачинилися в національних кордонах, не відмовилися від участі в глобальних процесах, а вперто продовжують рух до **нової глобальної фінансової економіки**, до інтеграції в мережевий глобальний ринок. Найбільше питання глобального майбутнього полягає в тому, чи погодяться численні нації-держави перетворитися із суб'єктів на об'єкти глобальної геополітики і геоекономіки, чи погодяться вони стати будівельним матеріалом для створення нових світових фінансово-економічних імперій – американської, європейської, євразійської, азійської?

Відповідь на це питання очевидна. Але світова ситуація ускладнюється тим, що нав'язаний народам світу процес примусової, силової фінансової глобалізації веде до створення не тільки вищезазначених регіональних імперій, але й **імперії глобальної, всесвітньої, яку ми називаємо світ-системою глобалізму** і яка в процесі її становлення здатна перетворитися на новий глобальний світоустрій і на глобальний суспільний лад, що базуватиметься на глобальній експлуатації країн і народів. Така світ-система неминуче перетвориться на глобальну організацію постіндустріальних країн-лідерів глобальної конкуренції та ефективності, глобальних ТНК і глобального фінансового капіталу. Навіть американські дослідники не заперечують такої можливості, стверджуючи, що «...можливість створення глобальної організації (системи) навколо глобального ядра США-ЄС має риси реальності, але також проявляє себе і можливість озлоблення... боротьби за лідерство» [5], маючи на увазі глобально-тотальне домінування й панування однієї країни – США. Незважаючи на неодноразові заклики видного геостратега нашого часу З. Бжезинського до керівництва США перейти **від політики глобального панування до глобального лідерства**, важка динамічна інерція

розвитку США в однополюсну систему плюс колосальні інтереси глобальних ТНК і світової фінансової олігархії не дають можливості очікувати, що США відмовляться від свого статусу «E pluribus unum» («З безлічі один (єдиний)» – лат.). Вони постараються зберегти і зміцнити своє глобальне монопольне становище. Недарма деякі американські дослідники стверджують, що США – це і є світовий уряд і головний глобалізатор світу. «Отримуючи найбільші блага від глобалізації, США використовують сприятливий збіг обставин, їх головне завдання – вироблення стратегії пролонгації американської (глобальної) гегемонії» [6, р. 10]. Таку ж позицію регулярно висловлював і Президент США, ліберал-демократ Б. Клінтон [7]. Не вважаючи цілеспрямоване управління процесами глобалізації утопією, США та інші країни-лідери Півночі й Заходу готові заплатити за це високу соціальну ціну. Так, наприклад, коли в процесі глобалізації на глобальні ринки протягом 20 років будуть залучені більше 1,2 млрд. робочих з країн, що розвиваються, заробітна плата в розвинутих країнах Півночі паде не менше, ніж на 50% [8; 9].

Після так званого глобального тероризму і трагедії «чорного» дня 11 вересня 2001 р. здавалося, що держава і уряд США стануть на шлях інтравертивного (внутрішнього), відносно безпечнішого розвитку. Але стало очевидним, що при виборі з двох варіантів стратегії – світова глобалізація або «американська імперія» – Вашингтон вибрав імперію. Кінець XX і початок XXI ст. ознаменувалися спадом інтеграційних тенденцій на глобальному рівні. Ослаб ритм і потік прямих і міждержавних інвестиційних капіталів. Глобальна системна криза 2008-2009 рр. завдала сильного удару по глобалізації. Інерційні наслідки цієї кризи відчуватимуться ще протягом тривалого періоду. Негативно позначаються на динаміці глобального капіталу і його глобальної міграції очікування нових хвиль глобальної системної кризи, яка набула перманентного, періодичного характеру. Китай вперше отримав статус «глобального суперінвестора», направляючи за кордон 33% свого колосального «вільного» інвестиційного фінансового капіталу. Вимальовується картина поглиблення прийдешніх конфліктів і загострення непримиренних економічних протиріч в процесах формування світ-системи глобалізму.

У цих умовах стратегічним імперативом є перехід до якісно нового етапу глобалізації і глобальної інтеграції – до етапу **нової глобальної неоконвергенції транзитивних і трансформаційних соціально-економічних систем і несилового, еволюційного формування постіндустріальної світ-системи глобального солідаризму в**

інтересах більшості населення світу, а не групи країн та їх олігархів. На порядок денний стають питання еволюційного переходу від глобальної економіки індивідуальної наживи до економіки, що базується на колективних формах власності й розподілу, таких як державно-корпоративна, корпоративна і акціонерна. Колективні та сімейні форми народного підприємництва, малий бізнес у багатьох розвинених країнах (США, Канада, ФРН, Велика Британія, Франція, Японія) виробляють 75-85% ВВП. В умовах нинішньої технотронно-інформаційної революції народний малий бізнес, запліднений високими технологіями, стає «великим» бізнесом, здатним протистояти конкуренції великого бізнесу й глобального капіталу.

Нова глобальна конвергенція як об'єктивний закон розвитку і стратегічна доктрина бере свій початок від теорії конвергенції двох протилежних систем – соціалістичної і капіталістичної. Видатний класик теорії конвергенції професор Дж. К. Гелбрейт [10; 11; 12] неодноразово підкреслював, що майбутні національні, регіональні та світові соціально-економічні системи в результаті процесів інтернаціоналізації й глобалізації, глобальної інтеграції матимуть змішаний конвергентний характер, органічно поєднуючи в собі риси ринкового капіталізму і соціалістичного планування. Незважаючи на те, що і в інтелектуальних, і в елітних колах США, і в СРСР теорія конвергенції була зустрінута як підривна, ця теорія не втратила сьогодні своєї актуальності, хоча й потребує оновлення стосовно нової епохи. Звичайно, за півстоліття з моменту зародження цієї теорії світ змінився кардинально. Багато відомих раніше явищ і процесів набирають критичної маси в процесі світового розвитку. Розпад СРСР, соціалістичної співдружності, зворотна трансформація соціалістичних соціально-економічних систем і командно-адміністративних систем централізованих економік в ринкові системи різко змінили картину світу, але ще більш посилили потребу у вивченні нових умов, тенденцій, напрямів світового розвитку і адаптації до них. «Жити в світі, не прагнучи зрозуміти його сенсу, – все одно, що ходити по величезній бібліотеці й не чіпати книг» [13].

До числа найбільш важливих сучасних світових явищ (феноменів) і процесів відноситься нова соціально-економічна мережева конвергенція як **закономірність і закон сучасного етапу глобальних трансформацій**. Конвергенція перетворилася на реальний, все більш значущий соціальний процес, який може мати величезний позитивний вплив на світові процеси. Конвергенція, за класичним визначенням Дж. К. Гелбрейта, – це закономірний процес розвитку різних соціально-

економічних систем, який означає їх зближення в процесі розвитку, структурно-системне «зчеплення» в інтегровані системи і поступове перетворення (трансформацію) на єдину, все більш інтегровану глобальну систему.

За теорією Дж. К. Гелбрейта, об'єктивному закону конвергенції «підпорядковувалися» в своєму розвитку навіть протилежні один одному соціально-економічні системи – системи-антиподи – капіталізм і соціалізм. Загальною об'єктивною основою їх конвергенції був ринок, який не був монопольним винаходом капіталізму, і соціально орієнтована держава, яка не була монопольним винаходом країн соціалізму. На нинішньому етапі світового розвитку, коли після розпаду СРСР і соціалістичного табору всі країни світу перейшли до ринкової економіки, а держави – до політико-соціальної орієнтації розвитку економіки, складаються унікальні історичні передумови для розвитку **нової постіндустріальної глобальної технотронно-мережевої конвергенції національних соціально-економічних систем (НПГК)**. Нова конвергенція базується на однотипній ринковій основі національних економік, на конкурентній основі їх інтеграцій в глобальну економіку, на вільному переміщенні людей, капіталів і ресурсів, на спільних інтересах безпечного розвитку, ресурсозбереження, охорони навколишнього середовища, підвищення соціальних стандартів життя більшості населення, досягнення нової якості життя на базі загальнолюдських цінностей, таких як: справедливість для всіх, права людини, верховенство права, демократія, економічна свобода та інші.

Конвергенція між капіталізмом і соціалізмом мала обмежені результати в силу її гальмування і блокування країнами-лідерами двох протилежних систем. Нова конвергенція має реальні шанси на успіх в силу того, що нині всі країни стали ринковими, всі країни стали транзитивними, незалежно від рівня їх розвитку. І всі країни рухаються до певних цінностей (загальнолюдських, загальноєвропейських) й до світових стандартів і досягнень. Їх усіх об'єднує спільність ресурсної та інтелектуальної бази співрозвитку, участь в глобальній інформаційній системі, зростаюче відчуття «єдиної глобальної людської сім'ї». Все більша кількість політиків і державних діячів стали розуміти, що, за відомим визначенням А. Тойнбі, «людство повинне стати або загальносвітовою сім'єю або загинути».

Коли ми говоримо про процеси нової конвергенції, необхідно розглянути характер сучасних глобальних демографічних процесів, які формують не тільки світові трудові ресурси, але й масштаби потреб,

споживання й попиту, а також потенційні можливості нарощування інтелектуальних ресурсів. Все це відноситься до числа руйнівних, локомотивних чинників розвитку. У період до 2025 р. в світі відбуватиметься нерівномірне по регіонах загальне уповільнення приросту населення й трудових ресурсів. Якщо в період 1980-2008 рр. світовий приріст населення склав 2,4 млрд. осіб, то за 2009-2025 рр. він складе лише 1,2 млрд. осіб, тобто в 2 рази менше [14]. Це зробить серйозний вплив на кон'юнктуру світових ринків трудових і, особливо, інтелектуальних ресурсів та неминуче призведе до посилення міграційних процесів, вирівнювання стандартів оплати праці, освіти. Населення Індії зросте до 1,145 млрд. осіб, Китаю – до 1,352 млрд. осіб. У Східній Європі, особливо в Росії та Україні, чисельність населення зменшиться за рахунок зниження народжуваності, міграції в західні країни, де рівень життя залишається найбільш високим. Такий обмін трудовими, особливо, інтелектуальними ресурсами є негативною формою і напрямом конвергенції країн, яка не буде, очевидно, компенсуватися адекватним припливом інвестицій в транзитивні країни.

Вражаючи Європу і Японію старіння населення, зменшення припливу трудових та інтелектуальних ресурсів, глобальний обмін цими ресурсами призведе до зближення і конвергенції економічних, соціальних і освітніх систем різних країн Європи, Америки та Азії. Триватимуть процеси американізації, європеїзації та китаїзації розвитку. Посиляться регіональні процеси соціальної конвергенції країн, особливо в Європі, на тлі загального посилення інтеграційних процесів. Європейські цінності та стандарти, європейська соціалізація розвитку стануть спільними орієнтирами процесів міждержавної конвергенції. Без трудової ресурсної конвергенції подальший успішний розвиток Європи неможливий.

Відзначається тенденція посилення конвергенції в області організації трудових і виробничих процесів, а також – в системах менеджменту. Західні стандарти корпоратизації та акціонування дуже швидко поширюються в Східній Європі, Китаї та в країнах Євразії. Однією з найбільш складних проблем конвергенції в Європі стане проблема соціальної інтеграції та асиміляції іммігрантів, особливо – з мусульманських країн. У Росії будуть зростати квоти переселенців з Китаю в регіони Далекого Сходу і Сибіру з відповідними інтеграційними проблемами і проблемами асиміляції. Очікувані в світі демографічні вибухи з нарощуванням до 2100 р. загальної чисельності населення до 10-14 млрд. осіб висувають на порядок денний глобального розвитку особливі імперативи конвергенції в способі

життя, культурі споживання, охороні здоров'я, забезпеченні ресурсами питної води, обміні масами мігрантів. Демографічні та породжені ними конвергенційні процеси радикально змінять загальну картину світу. Складається враження, що переважна більшість країн світу приділяють недостатню увагу підготовці до вирішення цих гострих проблем. Особливо це стосується проблем надспоживання в країнах «золотого мільярда», який виявиться в критичній «меншості» в світі.

Загроза занепаду Заходу цілком реальна. Фактичне скорочення й практичне зникнення Заходу відбудеться не колись – воно прискорено відбувається сьогодні. Уже сьогодні незахідний світ є більш численним за Західний у 5 разів; у 2050 р. він буде більшим в 10 разів. З цього процесу Заходу вже не вирватися [15]. Захід (включаючи Японію) може врятувати лише реалізація розумної довгострокової інтеграції зі Східною Європою, Росією та Туреччиною й через глобальну конвергенцію зі Сходом і Півднем. Якщо Японія не змінить себе і не створить умов зовнішньої конвергенції, вона «...буде знищена за 50 або 100 років» [16]. Загроза демографічного спустошення існує в азійській частині Росії. У світі виразно назріло питання про систему регулювання стандартів і рівнів споживання всіх ресурсів. Це стане найбільш болючим процесом соціальної конвергенції в рамках єдиної світової родини народів.

Головним фронтом складних проблем глобальної конвергенції в ХХІ ст. були і залишаються проблеми глобального кооперування (співпраці) країн, їх глобальної інтеграції, глобальної конкуренції. Відомий фінансист і філософ Дж. Сорос [17] прогнозує «системну кризу глобального капіталізму» і кризу механізмів глобальних ринків в умовах глобальної економічної системи тотальної приватної наживи. Цей авторитетний висновок тішить і дає надію. За висновком Дж. Сороса, ринкова економіка, держава і суспільство повинні стати соціально орієнтованими. Така переорієнтація є вищою стратегічною (глобальною) метою економічної конвергенції в нинішньому ХХІ ст.

Світ-система глобалізму, що нині формується, потребуватиме інтенсивного зближення, інтеграції та синхронізації розвитку транзитивних і трансформаційних країн. З одного боку, економічні системи транзитивних країн, які переживають зворотну ринкову трансформацію, повинні розвиватися в напрямі створення сучасних ринкових інститутів. У більшості транзитивних країн такі трансформації ринкових інститутів є складними трансформаційними процесами. Це особливо стосується таких великих країн, як Росія і Україна. Трансформація створених в них олігархічних, псевдоринкових

економічних і політичних систем до ринкових систем європейського типу – дуже складне довгострокове завдання. Ось як оцінюють нинішнє становище Росії російські експерти: «Головними викликами для Росії стали: колосальна соціальна нерівність, демографічна катастрофа, духовно-моральна деградація, розвал економіки, посадженої на голку експорту природних ресурсів, втрата обороноздатності й втрата ключових союзників. Росії не вдалося диверсифікація економіки, переведення її у високотехнологічне русло. Виникають і повільно гаснуть амбітні проекти влади – створення держкорпорацій і програм розвитку. У країні немає виходу, немає перспектив в ХХІ ст. Нафтодолари дозволили збагатити значні верстви населення зростанням доходів, за якими не стоять ні зростання продуктивності праці, ні структурні зміни в реальному секторі» [14; 15].

Нітрохи не краща ситуація і в Україні. Її інтеграція в європейські системи і структури залежить, перш за все, від успішної конвергенції економічної, політичної і соціальної систем з європейськими системами і цінностями. Ми, однак, переконані, що Україна не буде «невдахою світової історії» або «державою, що не відбулася» [18, с. 226]. Сучасну транзитивну Україну, як і будь-яку іншу країну, в якому б важкому стані вона не була, можна вивести на шлях успішного розвитку і прогресу. У цьому переконує післявоєнний досвід Японії, Німеччини, Франції, Італії, Іспанії, Польщі та СРСР, які повстали з попелу військових руйнувань в рекордно короткі терміни і стали лідерами світового розвитку. Єдність нації-держави, сила об'єднаного високими ідеями народу, вмиле державне і політичне керівництво – запорука успіху. Майбутнє – за створенням глобальної коаліції націй-держав, а не глобальної імперії. Глобальна конвергенція співрозвитку – імператив ХХІ ст.

Політична та економічна конвергенція різних за рівнем соціально-економічного розвитку країн і їх систем – дуже складна глобальна проблема, на вирішення якої піде, очевидно, не одне століття. Але альтернативи створенню світової системи, заснованої на глобальному солідаризмі єдиної світової родини, очевидно, не існує.

Багато сучасних дослідників світового розвитку і майбутнього світоустрою еволюціонізують від примату ліберальної ідеології в напрямі глобального реалізму і прагматизму. Загальне глобальне майбутнє багатьом видається песимістичним, негармонійним і некерованим. «Настає час надзвичайно швидких змін, саме вони, перш за все, будуть характеризувати довколишнє десятиліття» [14]. На нашу думку, з таким висновком щодо прискорення глобальних і національних

трансформацій слід погодитися, бо він підтверджується реальною дійсністю. Досить песимістичним видається твердження згаданих авторів щодо благодійного ефекту раціонального реформізму на національному рівні та в напрямі світової еволюції. Досвід реформування і трансформації десятків країн Європи, Азії, Америки, їх швидкозростаючий розвиток об'єктивно призводять до оптимістичних висновків. Разом з тим, в процесах глобалізації та глобальних трансформацій нарастають дисбаланси, відсутня реальна інтеграція і синхронізація в динаміці розвитку, що призводить до величезних втрат потенційного можливого **синергетичного ефекту глобального співрозвитку** і наростання протиріч і конфліктів системи глобалізму. Закономірність та імперативний характер трансформації, модернізації та поглиблення конкурентоспроможної інтеграції особливо гостро відчувається в сучасній Європі, яка «старіє» і втрачає свої лідируюче цивілізаційне місце, роль і вплив у майбутньому глобальному світі, вступивши в глобальну конкуренцію зі США та Азією (Китай – Індія – Японія).

Сутністю глобального розвитку в ХХІ ст. неминуче стане загострення боротьби апологетів глобально-монополістичного капіталізму і збереження ієрархічної глобальної системи, базованої на силовій експансії, і прихильниками створення нової історичної світової системи, яка будуватиметься на демократії й соціальній рівності. Однак, з нашої точки зору, глобальна демократія, глобальний солідаризм і глобальна соціальна рівність – це імперативи, які не будуть повною мірою реалізовані в ХХІ ст. Людство, очевидно, має ще пройти через епоху тотальної силової світ-системи глобалізму, яка, будучи по суті своїй транзитивною, трансформаційною і внутрішньо конфліктною, не зійде зі світової сцени, поки в майбутньому світі не візьмуть гору країни і сили, які борються за соціальну справедливість проти глобальної експлуатації. ХХІ ст. неминуче стане століттям глобальних конфліктів [19; 3].

Посилення глобальної конкуренції різко посилить суперництво між США, зростаючим Європейським Союзом та Азією з лідируючим Китаєм та Індією. Потенційний економічний союз Китаю-Японії-Індії може не тільки витіснити США з Азії, але й довести до банкрутства США як глобального гегемона, що нарощує свої борги до загрозливого рівня в більш ніж 20-25 трлн. дол. Щоб не допустити саморозпаду і не загинути під конкурентними ударами Азії і Америки, система ЄС має посилити свої інтеграційні проекти, вирішивши проблеми членства України, Грузії, Азербайджану, Туреччини і розгорнувши

повномасштабну співпрацю з майбутньою Росією і Білоруссю. При цьому особливе значення матимуть процеси внутрішньоевропейської конвергенції соціально-економічних систем, що базуються на європейських цінностях і стандартах.

Перша половина ХХІ ст. ознаменується не тільки прискоренням глобальних трансформацій, але також посиленням трансформаційних і транзитивних потрясінь в більшості країн світу. Всі країни світу трансформуються і «переходять» в новий стан, в нову, сподіваємося, більш раціональну інтегровану глобальну суспільну систему. Але на першому етапі її формування та розвитку структурно-системна криза ще не призведе до радикальної зміни якісних параметрів старої міжнародної системи. У соціально-економічній системі, яка ще панує, залишиться монополізована ТНК глобальна економіка і глобальна конкуренція, що базуються на приватній власності та приватній наживі, посиляться процеси глобальної експлуатації «слабких» країн та їх національних капіталів, **зростає загроза зіткнення цивілізацій на економічній основі між Північчю і Півднем** – глобальними зонами багатства і бідності. Глобальна бідність стане якщо не головною, то найбільш гострою проблемою розвитку. Неминуче загостриться криза глобального капіталізму як системи, що консервує експлуатацію [4].

Результат глобальної конкурентної боротьби в ХХІ ст. і формування нової глобальної системи світоустрою залежатиме від того, в яких регіонах світу буде формуватися критична маса **нового глобального суспільно-технологічного способу виробництва** і як довго США збережуть за собою унікальний, хоча й не вічний статус монопольного виробника умовних грошей і глобального монопольного споживача кредитів, інтелектуальних і всіх інших світових ресурсів.

Суперечлива ситуація глобальної коекзистенції та глобального протистояння основних центрів економічної і політичної сили не тільки не виключає, але й передбачає посилення процесів конвергенції різних країн та їх соціально-економічних систем. Ця глобальна конвергенція в ХХІ ст. буде зберігати старі й генерувати нові форми. Ідеологічне і політичне протистояння капіталістичного та соціалістичного світу, яке теж супроводжувалося конвергенцією, пішло з історичної сцени. Всі країни світу стали ринковими, «капіталістичними» або державно-капіталістичними. Всі вони зацікавлені використовувати конвергентні механізми як засіб посилення своєї конкурентоспроможності. Тому і зберігаються такі напрями конвергенції, як «американізація», «європеїзація», «китаїзація», «японізація». Зближення і «зчеплення» систем супротивників і конкурентів посилюється з розвитком процесів

глобалізації та глобальної інтеграції. Історична епоха національно-державних імперій закінчилися [12]. Створення глобальної імперії, або імперії глобального капіталізму, або світ-системного глобалізму неминуче спричинить собою такі трансформації, які не призведуть до створення ліберального суспільства, «де все співають», оскільки це утопія.

Нове глобальне постіндустріальне суспільство, що базується на принципах солідарності та соціальної справедливості, – ось реальний вибір розвитку людства. Все питання в тому, чи стане ХХІ ст. підготовчим етапом до цієї об'єктивно неминучої глобальної трансформації. Ясно одне – щоб не загинути, людство повинно стати єдиною родиною справедливості, духовності та прогресу. Історія процесів глобалізації ХХ і початку ХХІ ст., розвиток процесів глобальної інтеграції та неоконвергенції, тенденції посилення процесів глобальної солідаризації вселяють надію на те, що людство знайде способи заміщення застарілої економічної системи приватної наживи системою ноосферної глобальної економіки й глобального ноосферного суспільства справедливості.

Використані джерела та література:

1. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. New York: Free Press, 1992. 418 p.
2. Власов В. І. Глобалістика: історія, теорія: монографія у 2 т. / НИЦ, «ІАЕ», ДНС ГБ НААН; наук. ред. акад. НАН України О.Г. Білорус і чл.-кор. НААН України В.А. Вергунов. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2012. 570 с.; 856 с.
3. Белорус О. Г. Экономическая система глобализма: монография. К.: КНЭУ, 2003. 376 с.
4. Білорус О. Г. Економічна глобалістика. Світ-система глобалізму: монографія. К.: Університет «Україна», 2016. 536 с.
5. Modelski G., Tompson W. The long and Short of Global Politics in the XXI Century: An evolutionary Approach // International Studies Review. 1999. Summer. P.109.
6. Bacevich A. Policing Utopia: The Military Imperatives of Globalization // The National Interest. 1999. № 56. Summer. P. 5-13.
7. Clinton B. Remarks by the President at the US Naval Academy. W.: MD, 1998. 4 p.
8. Kennedy P. The Global gales ahead. N.S.S., 1996.
9. Kennedy P. The Next American century. WP, 1999. P.57.
10. Galbraith J. K The New Industrial Society. Boston: HMC, 1971. 489 p.
11. Galbraith J. K. Economics and Public Purposes. Boston: HMC, 1973. 334 p.
12. Galbraith J. K. The End of Imperialism Era. Geneva: IDC, 1983. 21 p.
13. Мэнли П. Холл, Энциклопедическое изложение масонской, герметической, каббалистической и розенкрейцеровской символической

философии. М.: Эксмо, Мидгард, 2007. 864 с.

14. Global Trends 2025: A Transformed World. NIC. W.: C.Y., 2008. 411 p.

15. Уткин А. И., Федотова В.Г. Будущее глазами национального совета по разведке США: глобальные тенденции до 2025 года. М.: ИНЭС- МАИБ, 2009. 148 с.

16. New York Times. 2000. June. 24. P. 31.

17. Soros G. The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered. N.Y.: Public Affairs, 1998. 241 p.

18. Быковский В. А. Россия – Украина. Двойные стандарты. М.: Луч, 2009. 240 с.

19. Білорус О. Г., Лук'яненко Д. Г., Гончаренко М. О та ін. Глобалізація і безпека розвитку. Монографія (керівник авт. кол. і наук. ред. О.Г. Білорус). К.: КНЕУ, 2001. 733 с.

УДК 94 : 008 + 17.023.34

Зернецька О. В.

ЩАСТЯ ЯК ІНТЕГРАТИВНА ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ЦІННІСТЬ

На основі аналізу основних монографій і статей суспільствознавців різних країн світу в статті досліджена парадигма щастя як нова ціннісна наукова категорія. Розглянуто дві цивілізації – Північноєвропейську (Скандинавську) та Латиноамериканську – і проведено компаративний аналіз їхніх пошуків найвищої ефективності людського життя та найбільшої його цінності – щастя.

Ключові слова: *щастя, цінність, цивілізація, «хїге», Північноєвропейська (Скандинавська) цивілізація, Латиноамериканська цивілізація.*

Зернецкая О. В. Счастье как интегративная цивилизационная ценность.

На основе анализа основных монографий и статей обществоведов разных стран мира в статье исследуется парадигма счастья как новая ценностная научная категория. Рассмотрено две цивилизации – Северноевропейскую (Скандинавскую) и Латиноамериканскую – и проведен компаративный анализ их поисков наивысшей эффективности человеческой жизни и наибольшей ее ценности – счастья.

Ключевые слова: *счастье, ценность, цивилизация, «хигге», Северноевропейская (Скандинавская) цивилизация, Латиноамериканская цивилизация.*

Olga Zernetska. Happiness as an integrative civilization value. The article investigates the paradigm of happiness as a new integrative civilization value based on the analyses of the main scientific monographies and articles. Two civilizations have been analyzed: Northwestern (Scandinavian) and Latin American. Comparative analyses has been provided of their searches of the highest effectiveness of peoples' life and their biggest value that is happiness.

Keywords: *happiness, value, civilization, «hugge», Northwestern civilization, Latin America civilization.*

Що таке щастя? І чи можна його оцінювати? Всі ми пам'ятаємо фільм Станіслава Ростоцького «Доживемо до понеділка» (1968), де учень дев'ятого класу щиросердно написав у творі про щастя: «Щастя – це коли тебе розуміють». А що таке розуміння? Це спілкування, комунікація, це те, що люди більш усього цінують, і те, чим займається наука герменевтика і такі видатні вчені, як її засновник німецький філософ Мартін Гайдеггер.

Більшість людей погоджується, що суспільства, в яких вони живуть, повинні сприяти щастю своїх громадян. Водночас більшість людей думає, що щастя – це така річ, яку не можна обрахувати, це щось приватне, індивідуальне. Адже до нього люди прагнуть самотійно, і воно не може бути справою національної політики. Щастя розглядається як щось туманне для того, аби слугувати критерієм національних цілей, тим більше – ставати наріжним каменем національної політики. Таким був традиційний погляд, але він дуже швидко змінився.

У червні 2011 р. на Генеральній Асамблеї ООН було прийнято резолюцію, яка закликала країни-члени ООН оцінювати щастя свого народу і отримані дані використовувати як важливий орієнтир подальшої політики держави. 2 квітня 2012 р. відбулося перше засідання ООН на тему: «Щастя і благополуччя: визначення нової економічної парадигми» під головуванням прем'єр-міністра Бутану Джигме Тамлей. Бутан – перша і поки що єдина держава в світі, яка основним показником свого розвитку офіційно визначила валове національне щастя замість валового внутрішнього продукту.

Сьогодні ціле покоління економістів, соціологів, психологів, істориків та вчених інших наук у своїх роботах інтенсивно розробляють різні аспекти нової дисципліни, яку можна назвати наукою про щастя. Відомий англійський економіст Річард Лейард так і назвав свою монографію: «Щастя: уроки нової науки» (2010). Він вважає, що не обов'язково прирівнювати щастя суспільства до його рівня доходів. Його праці про безробіття й нерівність заклали підґрунтя британської політики в галузі боротьби з безробіттям. Лейард є засновником Центру економічного розвитку при Лондонській школі економіки, з 2000 р. він – член Палати лордів. В його дослідженні щастя використовуються наукові дані таких наук, як психологія, нейрологія, економіка, соціологія і філософія [1]. Праця іншого всесвітньо відомого швейцарського економіста Бруно Фрея «Щастя. Революція в економіці» (2007) [2] – приклад того, як сучасний вчений може бути найвідкритішим до інтердисциплінарних досліджень. Він був серед перших, хто застосував

до вивчення економіки аналіз мистецтва, нагород, мотивацій і щастя.

Треба відзначити, що сучасні дослідження (з 2004 по 2015 рр.) про щастя з економічної точки зору, а також із соціально-економічної – найбільш вагома складова в його вивченні. Це статті таких науковців, як М. Біндер і А. Коуд [3], Д. Бленчфлауер і Е. Освальд [4], Ф. Л. Бут і Дж. С. ван Ауерс [5], Д. Ж. Кемпбелл і Дж. Ф. Коуко [6], В. Чанг [7], С. Д'Амброзіо і Дж. Р. Фрік [8], Д. Кейнеман і А. Б. Крюгер [9], Е. Ментзакіс і М. Монро [10] та багато інших.

Далай-лама виклав свої релігійно-філософські погляди на природу щастя у книзі «Відкрите серце» (2006) [11]. Деніел Гілберт – професор психології Гарвардського університету – опублікував книгу «Перечеплюючись за щастя» (2017) [12], яка видана багатьма мовами світу. Вона вчить своїх читачів на безлічі оригінальних прикладів жити не в майбутньому і не в минулому, а саме сьогодні.

Соціологи, соціальні психологи, психологи, нейропсихологи, психіатри теж займаються вивченням щастя. Про це свідчать їх численні статті у таких рейтингових журналах, як «Journal of Personality and Social Psychology», «Social Indicators Research», «Personality and Individual Differences», «The American Psychologist», «European Psychologist», «Canadian Journal of Behavioral Sciences», «British Journal of Psychiatry».

Окремо треба відзначити «Journal of Happiness Studies» (2000). Його директором-засновником став шведський соціолог, піонер у науковому вивченні щастя у сенсі суб'єктивної радості життя та світовий авторитет у цьому питанні Рут Венховен. Його твори, присвячені соціальним умовам для щастя, коли він видав їх, працюючи в Університеті Еразмуса в Роттердамі в Нідерландах, зробили великий внесок у поновлення інтересу до щастя як до мети публічної політики. Він показав, що щастя може бути використано в якості надійного інструменту вимірювання прогресу суспільства. Це стало одним із джерел натхнення для ООН у прийнятті щастя як холистичного напрямку розвитку. Венховен також – директор-засновник the World Database on Happiness (Всесвітня база щастя). Його називають «хрещеним батьком студій про щастя», «провідним авторитетом усесвітніх рівней щастя від країни до країни», – дослідження, яке принесло йому міжнародне визнання [13].

Мета статті полягає у компаративному аналізі причин, що привели одні країни, які належать до різних цивілізацій, у першу десятку найщасливіших країн світу, інші – у другу десятку і нижче в рейтингу щастя, опублікованому у World Happiness Report-2018 наприкінці березня 2018 р.

Отже, ми розглянемо стан справ у північній західноєвропейській цивілізації, зосереджуючись на Фінляндії, Швеції, Данії та Норвегії, та на латиноамериканській цивілізації в цілому і зокрема на державі Коста-Ріка, яка уособлює кращі якості цього цивілізаційного оригінального ареалу.

Вчені довели, що щастя, яке дійсно є суб'єктивним досвідом, може бути об'єктивно виміряно, оцінено, зкорельовано з відомими нині функціями мозку та порівняно з характеристиками індивідуума та суспільства.

Науковці, які проводять опитування, серед інших запитань питають у людей також, чи вони щасливі, чи задоволені своїм життям. Відповіді на такі запитання надають важливу інформацію про суспільство. Вони можуть сигналізувати як про приховані кризи, так і про приховані сильні сторони буття суспільства. В такий спосіб вони можуть натякати на необхідність змін у ньому. В цьому полягає ідея наукових студій про щастя, що виникають впродовж останніх десятиліть. Вони стосуються й індивідуумів і того, що вони обирають для себе, й цілих суспільств і цивілізацій, і описують почуття громадян стосовно задоволення життям. Проводиться два широкі вимірювання щастя: злету й падіння щоденних емоцій і загальна оцінка індивідуумом щастя. Перше називається «афективне щастя», друге – «еволютивне, або оцінюване щастя». Важливим є те, що ці два різновиди щастя мають передбачувані причини, які віддзеркалюють різні сторони нашої людської натури та нашого соціального життя. Афективне щастя – це наші щоденні радості дружби, час, який ми проводимо з родиною, секс або, навпаки афективне нещастя – довгі часи нецікавої роботи або суперечки з начальством. Еволютивне щастя вимірює різні сторони життя, які ведуть до соціального задоволення або, навпаки, незадоволення своїм місцем у суспільстві. Підвищений дохід, наше здоров'я, високий ступінь довіри у громаді (соціальний капітал) – все це сприяє великому задоволенню своїм життям. А бідність, погане здоров'я, глибокі конфлікти серед членів громади призводять до відсутності задоволення своїм життям [14]. Важливо відзначити, що перша доповідь про щастя (The 2012 World Happiness Report) була опублікована разом з Інститутом Землі та його директором Джеффрі Саксом і відбивала нову всесвітню потребу приділяти більше уваги щастю та відсутності бідності й страждань як критеріям для політики урядів.

Звичайно, підвищення доходів у сім'ї має значення для задоволення життям, але тільки до певної міри. Інші речі мають більше значення: довіра в суспільстві, розумове і психічне здоров'я, якість управління

державою та додержання законів. Підвищення доходів може підняти рівень щастя, особливо у бідних суспільствах. Але заохочення до співробітництва й відчуття товариських відносин, особливо у багатих суспільствах, можуть зробити навіть більше. Не випадково, що в останні роки найщасливіші країни в світі мають тенденцію не тільки отримувати високий рівень доходів, але й також мати високий ступінь соціальної рівності, довіри та якості управління.

Європа, яка, як завжди, відіграє важливу роль у цивілізаційних процесах [15], і у вимірі щастя займає першорядне місце. 2018-го року Фінляндія зайняла перше місце за рівнем щастя у світі й – отримала назву «найщасливіша країна світу». Фінляндія майже постійно була в першій десятці найщасливіших країн світу й відома не тільки досягненнями у сфері високих технологій. В останні роки до неї звідусіль їдуть делегації вивчати її педагогічний досвід, систему шкільного виховання та освіти, яка плекає рівність між учнями, що належать до різних цивілізацій, взаємопоміч, виховує любов до природи. Як для нас, у фінській педагогіці багато чого запозичено і з А. Макаренка, і з В. Сухомлинського.

У трійцю найщасливіших країн світу 7-й рік поспіль також входить Данія. Датська дослідниця, професор психології з коледжа Дікінсона Марі Хельвег-Ларсен дослідила це питання і як психолог, і як уродженка Данії. «Так, у датчан є стабільний уряд, низький рівень корупції в суспільстві й доступ до високоякісної освіти та охорони здоров'я. В країні найвищі податки в світі, але переважна більшість датчан з радістю їх сплачують: вони вважають, що більш високі податки можуть створити краще суспільство. Та мабуть, найголовніше, що вони цінують, – це культурний феномен під назвою «hugge» (вимовляється як «хіге»). Оксфордський словник додав це слово у свій тезаурус у червні 2017 р. Воно означає високоякісні соціальні взаємодії і може використовуватися як іменник, прикметник або дієслово, а події та місця також можуть бути «хігеліджними», тобто подібними до хіге.

Це слово іноді перекладається як «затишний», але кращим його визначенням є «навмисна близькість». Це тоді, коли у вас безпечний, збалансований і гармонійний загальний досвід: чашка кави з другом перед каміном або літній пікнік у парку. Дослідження у Данії довели, що це слово являється інтегральним до народного розуміння благополуччя, душевного комфорту. Воно спрацьовує як буфер проти стресу, в той самий час створюючи простір для побудови товарищескості. У такій сильно індивідуалізованій країні, як Данія, хіге сприяє розвитку егалітаризму та довіри. Можна з повним правом говорити, що хіге

повністю інтегрувалось у датську культуру та психіку. Але воно стало і частково глобальним феноменом – Amazon тепер продає більш, ніж дев'ясот назв книжок про хіге. Instagram має більш ніж 3 млн. постів, які стосуються хіге [16]. Дослідниця підкреслює, що Данія – не єдина країна, яка має концепт, подібний до *hugge*. Норвежці мають *koselig*, шведи мають *mysig*, голандці мають *gezenlligheid*, а німці – *gemutlichkeit*.

Як відзначає Хельвег-Ларсен, у Сполучених Штатах, де індивідуалізм посідає теж високе місце, немає реального культурного еквівалента хіге. Там дохід асоціюється зі щастям, але навіть, коли ВВП зростає й рівень безробіття зменшується, рівень щастя у Сполучених Штатах постійно падає. Датська дослідниця робить висновок, що проблемою у Сполучених Штатах продовжує бути нерівність доходів, яскраво виражена недовіра як у міжособових стосунках, так і недовіра до таких інституцій, як уряд та медіа.

Вивченням політичної, соціально-економічної ситуації в Латинській Америці, яка цивілізаційно дуже відмінна від західноєвропейської та трансатлантичної цивілізацій, в контексті дослідження рівня щастя займаються такі вчені, як Дж. А. Корнія, Дж. Петрас, К. Вайлд [17-19]. Дослідження рівня щастя в Латинській Америці доводять, що воно досягає дуже високих показників. Про це йдеться у фундаментальній статті «Щастя в Латинській Америці має соціальне підґрунтя» Маріано Рохаса з університету *Universidad Popular Autonoma del Estado de Puebla*. Увага до цієї цивілізації зрозуміла. Адже в перші п'ятнадцять щасливих країн світу увійшла латиноамериканська країна Коста-Ріка, яка посіла 13 місце і вперше вивела латиноамериканський регіон на цей почесний рівень.

Позитивні показники афективного щастя досягають у латиноамериканських країнах високого рівня як у порівнянні з іншими країнами світу, так і у порівнянні з тим, що може забезпечити індекс доходів у регіоні. У латиноамериканців оцінка життя також вище, ніж рівень доходів, який мав би на неї негативно впливати. Дослідник слушно зауважує, що в житті є щось таке, що дає щастя більше, ніж рівень доходів. Як-то кажуть: «Не в грошах щастя». Латинська Америка є яскравим взірцем цього прислів'я. Вчений закликає до глибшого проникнення у сутність витоків латиноамериканського щастя. Для того, щоб його зрозуміти, треба знати хоча б 500-літню історію та культуру країн латиноамериканської цивілізації від часів Колумбу (кінець XV – початок XVI ст.), коли європейські цивілізації, в більшості своїй – іспанці і португальці, – почали змішуватися з трьома великими

доколумбівськими місцевими цивілізаціями: ацтеками, інками та майя, до її сьогодення. Треба знати й розуміти її расовий та етнічний склад. Це важливо, адже в Латинській Америці місцеве населення не було знищено, не зазнало воно і сегрегації. Із часом європейці та місцеві групи змішувалися, створюючи так званих метисів. Слід звернути увагу на мовну ситуацію, коли поряд з іспанською (якою розмовляє переважна більшість населення Латинської Америки, крім португаломовної Бразилії), використовуються мови корінного населення – такі як кечуа, майя, гуарані, запатек та інші.

В Латинській Америці є країни, де чисельність нащадків американських індіанців, змішаних з нащадками португальців та іспанців, – тобто метисів – становить доволі велику кількість. Це такі країни, наприклад, як Болівія, Гватемала, Еквадор, Сальвадор, Мексика та Перу.

На формування Латиноамериканської цивілізації і культури впливало багато факторів. Взаємовпливи цінностей корінних латиноамериканців та іспанців і португальців, їхні погляди на життя, світогляд у процесі 500-річного взаємопроникнення були важливими для створення унікальної культури країн Латинської Америки. Латиноамериканців відзначає дух співіснування з природою, який був притаманний американським індіанцям. Ця ціннісна установка зробила великий внесок у створення суспільства, яке не стільки зацікавлено у зміні соціального та природного контексту, скільки живе у ньому. Це привело до створення суспільства, яке живе без гонитви за матеріальними цінностями і в гармонії з природою. Поглиблені сімейні цінності завойовників змішалися з цінностями спільнот корінного населення. Їм притаманна культурна ідентичність як індивідуалізація через соціалізацію [20]. В результаті на передній план виходять не так громадянські, соціальні або політичні відносини, як сімейні, дружні, сусідські, колегіальні. Центром цих стосунків стає емоційне, тепле, довірливе ставлення один до одного. В той самий час в державних інститутах має місце хабарництво, корупція, які, втім, не дуже відчутно впливають на теплу атмосферу стосунків між людьми [21].

Незважаючи на низький рівень доходів та високу криміногенність в цих суспільствах, відсутність консь'юмеризму, який диктує постійні збільшення матеріальних потреб, веде до того, що латиноамериканське суспільство зберігає свої духовні, людські цінності. Недаремно високі афективні та еволютивні рівні показала Коста-Ріка в World Happiness Report-2018. Це вище за середні європейські рівні і частково це пояснюється тим, про що ми говорили вище, а також відносно повним

благополуччям у цій країні. В Коста-Ріці не існує армії з 1949 р. Громадяни Коста-Ріки мають повний доступ до безкоштовної системи охорони здоров'я. В країні є райони, де довгожителів особливо багато. До них суспільство ставиться з особливою повагою та дбає про них: раз на місяць до цих столітніх людей приїжджає лікар та медсестри, оглядають їх, розмовляють з ними. Варто зазначити, що костариканці, які перейшли столітній рубіж, як правило, доволі активні люди, багато пересуваються, хоч і за допомогою палички, роблять посильну роботу. Століття кожного окремого костариканця святкується як велике спільне свято громади. Спочатку всі присутні на месі в католицькому соборі, присвяченій столітньому ювілярові або ювілярці. Потім розпочинається загальне свято із застіллям, з піснями і танцями, де беруть участь всі – від дітлахів і молоді до людей поважного віку. Цим виховується повага і пошана до життя, прожитого у злагоді з природою. В Коста-Ріці є також сучасний геронтологічний центр, до якого може звернутися кожен костариканець, якщо йому минуло шістдесят років. Прийом у цій установі ведеться просто. Люди туди приходять і сідають на стільці. Їх приймає лікар у порядку черги. Якщо він бачить, що людині потрібна медична допомога центру, його залишають на лікування. Мабуть, в цій країні поняття бюрократія або попередній запис або талон на прийом не відомі.

У Коста-Ріці середнє і вище навчання безоплатне. Ця маленька країна має більш ніж п'ятдесят вищих учбових закладів, і тільки декілька з них є платними. До того ж на сайтах безоплатних університетів розміщена інформація, скільки студенту з провінції, який приїжджає вчитися до столиці, буде коштувати житло (в центрі або подалі від нього), їжа та інші нагальні витрати. Уряд дбає про те, щоби базові потреби населення задовольнялися незалежно від доходів. Колись Коста-Ріка привозила з інших країн Латинської Америки саджанці кави, кокосів, апельсинів та інших фруктів, аби створити їх плантації у себе вдома. Але з часом не експорт кави та фруктів, а туризм став основною частиною доходів у бюджеті країни. Костариканці сповідують любов до своєї землі та до всього живого, що на ній існує. Країна перейшла на екологічно чисте паливо, процвітає екотуризм. Національні природоохоронні зони, парки, ліси та заказники становлять ледь не четверту частку території країни. До Коста-Ріки не тільки збільшується приток туристів, а й зростає імміграція з різних країн світу, яка в останні роки становила 1,4 млн. осіб [22].

Може здаватися, що найкраще, що можуть зробити для себе люди, – це приїхати у країни, де рівень щастя найвищий. Побачивши в цих

країнах природу соціальних зв'язків, якість стосунків у громадах, дієвість урядів на користь населення і наявність робочих місць, вони починають усвідомлювати й розуміти, що підтримує це щасливе життя, бачать вірні відповіді, які полягають не в тому, щоб переїхати до більш щасливих спільнот, але натомість навчитися тому, як вони живуть, і втілити уроки їхнього життя та натхнення у себе в країні. Щастя, на відміну від золота, може бути створене для всіх, їм можна ділитися з усіма. Його вистачить на всіх, тому що той, хто його дає, не стає менш щасливим. Щастя навіть зростає, коли їм діляться з іншими.

Використані джерела та література:

1. Лейард Р. Счастье: уроки новой науки. Издательство Института Гайдара, 2012. 416 с.
2. B. Frey. Happiness. A revolution in Economics. Cambridge, Mass., London : The MIT Press, 2008. XIII. 240 p.
3. Binder M., & Coad A. From Average Joe's Happiness to Miserable Jane and Cheerful John // Journal of Economic Behavior and Organization. 2011. № 79. P. 275-290.
4. Blanchflower, D., & Oswald, A. Well-being over Time in Britain and USA // Journal of Public Economic. 2004. № 88. P.1359-1386.
5. Booth, A. L., & van Ours, J. C. Hours of Work and Gender Identity: Does Part-time Work Make the Family Happier? // Economica. 2009. № 76. P. 176-196.
6. Campbell, J. Y. & Cocco, J. F. How do House Prices Affect Consumption? Evidence from Micro Data // Journal of Monetary Economics. 2007. № 54. P. 591-621.
7. Chang, W. Identity, Gender, and Subjective Well-Being // Review of Social Economy. 2011. № 69 (1). P. 97-121.
8. D'Ambrosio, C., & Frick, J. R. Individual Well-Being in a Dynamic Perspective // Economica. 2012. № 7. P. 284-302.
9. Kahneman, D., & Krueger, A. B. Developments in the Measurement of Subjective Well-Being // Journal of Economic Perspectives. 2006. №20 (1). P. 3-24.
10. Mentzakis, E., & Moro, M. The Poor, the Rich and the Happy: Exploring the Link Between Income and Subjective Well-Being // Journal of Socio-Economics. 2009. № 38. P. 147-158.
11. Далай-лама. Открытое сердце. Киев : София [XIV], 2006. 322 с.
12. Гилберт Д. Спотыкаясь о счастье. СПб: Питер, 2017. 320 с.
13. Ruut Veenhoven [Електронний ресурс]. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Ruut_Veenhoven (дата звернення 11.04. 2018)
14. World Happiness report – 2012 [Електронний ресурс]. URL: <http://worldhappiness.report/ed /2012 /m> (дата звернення 7.04. 2018)
15. Кудряченко А. І. Місце сучасної Європи у цивілізаційних процесах // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект. Збірник наукових праць / Іван Курас (гол. ред.). К.: НАН, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, Журнал «Діалог. Історія, політика, економіка», Видавничий дім «Академперіодика» НАН України, 2004. №5. С.126-138.
16. Helveg-Larsen M. The Conversation. Why Denmark Dominates the World

Happiness Rankings [Електронний ресурс]. URL: <https://theconversation.com/why-denmark-dominates-the-world-happiness-rankings> (дата звернення 15.04. 2018)

17. Cornia G.A. Income Distribution under Latin America's New Left Regimes // Journal of Human Development and Capabilities. A Multi-Disciplinary Journal for People-Centered Development. 2010. Volume 1. P. 85-114.

18. Petras J. Centre-left' regimes in Latin America: History repeating itself as farce? [Електронний ресурс] // The Journal of Peasant Studies. 2006. Volume 33. Issue 2. URL: <https://www.tandfonline.com/toc/fjps/m> (дата звернення 25.03.2018)

19. Christopher Wylde. 2012. Latin America after Neoliberalism. Developmental Regimes in Post-Crisis States. New York: Palgrave. 264 p.

20. Зернецька О.В. Глобальна комунікація : монографія. Київ: Наукова думка. 2017. С. 86.

21. Rojas M. Happiness in Latin America Has Social Foundations [Електронний ресурс] // World Happiness Report-2018. URL: <http://worldhappiness.report/ed/2018/> (дата звернення 10.04. 2018)

22. Зернецька О.В. Сучасні цивілізації в пошуках щастя: компаративний аналіз // Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. 2018 р. Вип. 2 (94). 2018. С. 90 – 108.

УДК 94 : 316.752

Костенко Н. В.

МНОЖЕСТВЕННОСТЬ ЦЕННОСТНЫХ ПРОСТРАНСТВ ЛОКАЛЬНОГО: СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОЕКЦИЯ

Представлена концепция «множественности ценностных пространств локального», где понятие «ценности» рассматривается как полисемантический концепт, обращение к которому позволяет расставлять релевантные методологические акценты в реконструкциях разных полей ценностного присутствия в рамках социокультурного видения, то есть понимая ценности как содержание моделей культуры и действия, как инструменты социальных порядков, которые наследуются, существуют и изменяются в разных областях современных социумов.

Ключевые слова: ценности, ценностные изменения, ценностные пространства, операциональный словарь мотивационных регуляторов, социологическая диагностика ценностных систем, ценностная ментальность социума.

Костенко Н. В. Множинність ціннісних просторів локального: соціологічна проєкція. Представлена концепція «множинності ціннісних просторів локального», де поняття «цінності» розглядається як полісемантичний концепт, звертання до якого дозволяє розставляти релевантні методологічні акценти в реконструкціях різних полів ціннісної присутності в рамках соціокультурного бачення, тобто розуміючи цінності як зміст моделей культури й дії, як інструменти соціальних порядків, що успадковуються, існують і змінюються

у різних областях сучасних соціумів.

Ключові слова: цінності, ціннісні зміни, ціннісні простори, операціональний словник мотиваційних регуляторів, соціологічна діагностика ціннісних систем, ціннісна ментальність соціуму.

Natalia Kostenko. Multiplicity of the value spaces of local: sociological projection. Conception of «multiplicity of the value spaces of local» is presented, where «values» are examined as polysemantic concept, an appeal to which allows to place relevant methodological accents in the reconstructions of the different fields of the value presence within the framework of sociocultural vision, understanding values as a content of models of culture and action, as instruments of social orders, which are inherited, exist and change in the different areas of modern societies.

Keywords: values, value changes, value spaces, operational dictionary of motivation regulators, sociological diagnostics of the value systems, value mentality of society.

О ценностях последнее время много говорят в публичной риторике и академических дискурсах, опираясь на декларации международного сообщества, определяющие перспективы развития, политические доктрины, особенности существующей ситуации и опыт научного исследования. Для социологической рефлексии это неудивительно, потому как, словами Милтона Рокича, во всякой теории общества, явно или неявно, присутствует общая теория ценностей. Должно быть, имеются определенные циклы возвращения неподдельного интереса к ценностям, пересмотра и уточнения их проекций и концептуализаций. Возможно, это происходит в том числе и тогда, когда перед обществом возникает вопрос «*во имя чего*», социум возбужден и, казалось бы, должен что-то решать и на что-то решаться, как в нашем, украинском случае. Собственно, это и движет реализацией исследования ценностей и ценностных изменений, которое вписано в тематические планы Института социологии НАН Украины на ближайшее время*.

Научная заинтересованность в данном проекте обусловлена фиксируемой многочисленными свидетельствами несовместимостью и несогласованностью ценностных систем украинского общества, в том числе и по региональному критерию, что имеет известные историко-культурные и структурные обоснования, а также подвержено влиянию текущих событий и неуравновешенных общественных состояний. В то же время в сложившихся условиях намечается некоторое движение отдельных социокультурных групп от политической культуры «подданных» к культуре «граждан», характерной для западной

* Проект «Цінності та ціннісні зміни в сучасному українському суспільстві: фактори, механізми, перспективи» (I кв. 2018 г. – IV кв. 2020 г.), робоча концепція якого представляється в даній статті, виконується в відділі соціології культури та масової комунікації.

ценностной модели [1]. Возникает необходимость прояснить социальные перспективы этого процесса в украинском обществе. Рабочая концепция исследования, в представлении которой состоит цель этой статьи, основана на следующих констатациях и допущениях.

Ценности среди концептов мотивационного вокабуляра

Ценности были особенным предметом социологических исследований в течение более века, однако и в настоящий момент остаются полисемантическим и многомерным концептом, который включен в теоретические построения разных парадигм социальных и гуманитарных наук. В качестве распространенной символической генерализации ценности манифестируют культурное кредо общества, указывают вектор общественного развития, направление, которым действуют люди, институты и социумы, к чему они стремятся и что считают важным [2]. В историческом нарративе социологии, авторизованном именами от неокантианцев до Парсонса, фокусируется *«трансцендентная»* природа ценностей, выражение ими идеального бытия, сродни «эталону» или «референтной» отсылки (В. Виндельбанд, Г. Риккерт), или же в духе *«понимающей»* интенции М. Вебера, их соотнесенность с понятиями «значимости», «придания значения» чему-либо субъектом социального действия, *«утилитаристское»* определение ценности «пользой», «выгодой», «благом», имеющим отношение к человеческим потребностям (У. Томас, Ф. Знанецкий), приобретение ими статуса *нормативных регуляторов* (Т. Парсонс) [3; 4].

Современный аксиологический дискурс сохраняет очевидную дифференциацию взглядов на природу и определение ценностей. Вследствие специфики методологических позиций без однозначного решения остаются вопросы о том, являются ли нам ценности в качестве должного или сущего, абсолютного или релятивного, о взаимосвязи дискурсивного и регулятивного контекстов их бытования, – больше ли о них говорят, чем ими руководствуются, или это не так. Воплощены ли ценности в культуре, социальных структурах или же в поведении индивидов. Да и в какой степени вообще совместимы эти контексты, могут ли они быть согласованными и неразрушительными, инвестироваться в стабилизирующий общественный ресурс или вести к социальным сдвигам.

Понятие «ценности» рассматривается здесь как полисемантический концепт, обращение к которому позволяет

расставлять релевантные методологические акценты в реконструкциях различных полей ценностного бытования в рамках социокультурного видения, то есть понимая ценности как содержание моделей культуры и действия, как инструменты культурной артикуляции мира, наследуемых, существующих и изменчивых социальных порядков.

Ценности – не единственный конструкт, который формирует представления и образы желаемого и важного и который организывает, мотивирует действие индивидов и групп, дифференцирует типы поведения в той или иной области. **Операциональный словарь** мотивационных регуляторов охватывает как *ценностные импликации* (ценности, ценностное сознание, ценностная ментальность, ценностные предпочтения и приоритеты), так и более *жесткие инструменты*, такие как нормы, интересы, потребности, а также и *вероятностные стимуляторы* – предиспозиции, установки, убеждения, схемы восприятия и иные побуждаемые к действию конструкты. Отнюдь не всегда понятно – и субъекту, и его окружению, – какие из них оказываются решающими в том или ином конкретном акте действия и взаимодействия. То есть речь идет о **множественности форматов координации индивидуальной и коллективной активности**, где ценности, тем не менее, весьма влиятельны, поскольку обеспечивают связность культуры, структуры и действия, внутреннюю мотивацию и внешние нормы, содействующие согласованности в широком масштабе, социальной и культурной упорядоченности [5; 6]. Ценностная артикуляция может отсылать к прежним, нынешним и будущим контекстам, соотноситься с эксплицитным или имплицитным значением ценности; указывать на ее устойчивость, неизменность или податливость к метаморфозам. В любом случае ценностное присутствие эмотивно и оценочно влияет на атмосферу, пространство реализации схем, которые управляют нашим действием. Можно сказать, что онтологический статус ценностей как людских представлений о наиболее желаемой из возможных перспектив фокусирует гносеологические ожидания от этого концепта.

Механика ценностных изменений

Невзирая на то, что ценности как фундамент культуры (П. Сорокин) служат смысловым обоснованием культурного воспроизводства и не поддаются быстротекущей коррекции, проблематика *ценностных изменений* – существующий тренд

современного научного видения. Этому способствуют масштабные структурные сдвиги, вызванные социально-экономическими, политическими и культурными трансформациями, которые сопровождаются многочисленными глобальными и локальными кризисами с их угрозами и рисками [7]. Немаловажна роль и исторических событий, которые актуализируют необходимость определенных социокультурных групп утверждать свою коллективную идентичность, представление о желаемом будущем, достойном и экономически обеспеченном, возбуждая в обществе процессы пересмотра ценностей, что весьма характерно для современного украинского социума. Интерференция экзогенных и эндогенных воздействий создает здесь особую среду для ценностных флуктуаций, корректируемых условиями военного конфликта, материальной ущемленностью значительной части населения, торможением реформационных процессов.

Механика ценностных изменений предполагает, что с модификацией пространства опыта его уже трудно понять и объяснить в терминах «важного» и «желаемого» на имеющейся традиционной смысловой основе. В постиндустриальных, посттрадиционных социумах требуются иные конвенциональные рамки, позволяющие индивиду понимать действия и намерения других людей, вписав их в общее представление о происходящем. Координирующая способность коллективных ценностей и общих благ, обеспечивающих наиболее приемлемые соглашения [7], в этом случае особенно актуальна. Однако признание их в этом качестве на уровне личности может быть весьма непростым, а иногда и недостижимым, что неудивительно для современной культуры, которая ориентирована на одновременное присутствие ценностей универсализма и разнообразия. Работают механизмы эволюции и ре-эволюции ценностей, хотя и в различных, угасающих или нарастающих ритмах, намечая характер трендов или оставляя колеблющимися ценности «на испытательном сроке» [8]. Но едва ли возможна полная замена сложившихся и доминирующих ценностных конфигураций. Неопределенность, которая возникает в процессе координации ментальных конструкций и действий, стимулирует интерпретационную активность различных групп, что может как рассеивать эту неопределенность, так и уплотнять ее в зависимости от временных и событийных контекстов, внешних и внутренних.

Конфигурации полей обзора

В турбулентном статус-кво, в состоянии «*emergency*», в котором все еще пребывает украинское общество, не имея гарантий относительно возможной длительности этого периода, ни одна апелляция к ценностям не принимается как непоколебимая или окончательная [9]. Тем более, это касается разных сфер коллективной и индивидуальной жизни, описываются ли они в терминах «порядков значимого» (Л. Тевено, Л. Болтански) или же, следуя утилитарным ограничениям данного проекта, в терминах социальных и культурных областей. Каждая из этих областей соотносится со специфическими ценностными предпочтениями, в них по-разному организуется пространство и время ценностного присутствия, способ ценностной отсылки, элементарные отношения взаимодействия субъектов. Сочетаемость, родство или последовательность в отношении ценностных полей других областей или миров не предполагаемо и не обязательно, скорее воспроизводится некая собственная автономия или отгороженность от ценностных проникновений извне. Но и в каждой из областей соотносительность с ценностями также не особенно равновесна, не избегает несоразмерности и даже взаимоисключающих модуляций, что предполагает множественность ценностных выборов. В поле зрения исследования попадают:

1) **Ценностная ментальность социума** в соответствии с ценностными приоритетами статусных, возрастных, гендерных групп, социокультурных типов, региональных сообществ, а также с определением универсальных и специфических критериев признания дифференцированных ценностных предпочтений. Исследования последних лет показывают, что украинский социум остается «традиционно» настроенным с доминантой консервативных ценностей, прежде всего, безопасности и выживания, важность которых в сложившейся ситуации заметно укрепляется. В то же время возрастает значимость самореализационных, демократических, гражданских ценностей, которые направлены в сторону европейской модели политической модернизации. В региональном контексте движение ценностей происходит неравномерно: траектория значимости демократии, компетентности, креативности снижается с Запада на Восток [10].

2) **Ценностные режимы власти**, претендующей на установление легитимных порядков значимости, которые могут стать таковыми при наличии главного условия – интернализации продвигаемых властью

ценностей индивидами на основе приемлемого для них понимания мира и «веры в легитимность» власти (М. Вебер), то есть доверия граждан властному субъекту. Декларирование этим субъектом, например, «европейских ценностей» на фоне неубедительных свидетельств практикуемого здесь и сейчас верховенства права, личностных прав и свобод, ставит под сомнение притязания власти на признание, в том числе и как учредителя ценностных приоритетов. То есть выполнение функции ценностей – возобновлять доверие в системе власти, – в данных обстоятельствах затормаживается, а статус самих ценностей не становится определеннее [11].

3) **Ценности социальной коммуникации** как содержания и способов воплощения современной культуры (медиа, социальные сети, киберкультура). В пространстве, где интенсивно формируются ценностные порядки всеобщей и молниеносной связи, заинтересованного общения, новых сообществ и популярности, в условиях возрастающих информационно-технологических ресурсов с очевидностью обнаруживаются риски генерировать контролируемые общества «программирующих» и «программируемых» (В. Флюссер). Для этого имеется немало возможностей, – от намеренного искажения информации, уязвимости персональных данных до кибератак в разных масштабах и с разными целями, «вирусного заражения как способа оперировать за счет инфекции, мутации и колонизации различных сетей» [12, с. 66]. То есть как способа осуществления власти и контроля над рынками безопасности. Требуется согласовывать задачи индустрии кибербезопасности и культурной политики или, используя политико-культурную формулу, рефлексировать по поводу того, насколько конгруэнтными могут быть сегодня идеи безопасности и свободы слова, или шире – транспарентности общества [13; 14].

4) **Аксиология привлечения** распространяется на области, институционально организованные или складывающиеся фактически, которые транслируют ценности, привлекают к ним внимание, артикулируя их важность и значимость в качестве преференциальных ориентиров действий и взаимодействий. Это, прежде всего, **художественная культура**, предлагающая различные ценностные конфигурации, с весьма условным предпочтением традиционных ценностей в массовых жанрах и неолиберальных – в современном искусстве [15], или же, например, культивирующая образцы радикального индивидуализма наряду со всевозможными проекциями солидарности. Это также «ценностная социализация» в **системе образования**, возбуждаемая сегодня конкуренцией старых и новых

просветительских доктрин с акцентом на компетентности взаимодействий, которая понимается по-разному, в зависимости от прерогативы статусного или практического признания. Это и область **культурной партиципации**, где ценностная привлекательность, как показывают наши исследования, корректируется экономической доступностью, моральными и идеологическими соображениями, притязаниями на качество продукта [16]. И, наконец, пространство **повседневных культурных практик**, подчиненных рутинным механизмам, когда ценностная апелляция практически отсутствует, перехватывается автоматизмом привычного действия или проявляется весьма опосредованно.

Диагностика ценностных систем

Современные модели и алгоритмы диагностики ценностей в социологии основаны главным образом на самоидентификационных процедурах «отнесения к ценностям» индивидов и групп, что позволяет фиксировать ценностные приоритеты и ценностные предпочтения, разделяемые в самых разных общественных стратах. Каждая из таких моделей специфична относительно критериев классификации ценностей и ценностных предпочтений, что определяет горизонты и детали интерпретации получаемых с ее применением данных. Ценности идентифицируются как «терминальные» и «инструментальные» (М. Рокич), «материалистические» и «постматериалистические» (Р. Инглхард), кластерные агрегации латентных мотивационных типов (Ш. Шварц), ценностных типов (Г. Клагес), определенных ценностных континуумов (Г. Хофстеде). Действительна модель ценностных синдромов «витальных», «просоциальных», «самореализационных», «политико-гражданских» ценностей (А. Ручка), в соответствии с которой осуществляется ценностный мониторинг проекта «Украинское общество». В целом же мониторинговые, кросс-культурные применения этих моделей свидетельствуют в разной степени о ценностном движении **от ценностей обязанности и приемлемости к ценностям саморазвития и автономии**. Данная констатация будет верифицирована с применением комбинаторной модели опросов, проективных методик в фокус-групповых исследованиях и анализа текстов.

В заключение стоило бы обозначить ожидания от проекта, связанные с получением генерализованного знания относительно множественности ценностных пространств украинского социума и решением двух основных задач:

1) установить нынешнее состояние ценностной ментальности населения Украины, особенности ценностных порядков в отдельных социокультурных областях, учитывая социальные смещения, произошедшие в обществе за последние годы;

2) разработать сценарии перспектив ценностных изменений в украинском социуме на основе идентификации культурных ресурсов и рисков этого процесса с точки зрения общественного реформирования.

Методология исследования базируется на развитии и совмещении исследовательских перспектив *социологии культуры* с приоритетом гомологической проекции структурных и культурных стратификаций (Бурдьё) и *культурсоциологии* с постулатом автономии культуры (Д. Александер), а также *аксиологических подходов* в современном социологическом познании.

Предполагается использовать все доступные эмпирические базы для количественного и качественного исследования, ориентируясь на ключевые ценности научного проекта – рефлексировать по поводу собственных конструкций как «воображаемых сигнификаций» (К. Касториadis) и достигать удостоверений доступа к реальности (Б. Латур).

Использованные источники и литература:

1. Almond G. A., Verba S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963. 576 p.

2. Jaspers E. Values [Электронный ресурс] // Oxford Bibliographies. Last modified: 27 october 2016. URL: <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756384/obo-9780199756384-0182.xml>

3. Максименко А. А. Социологическая интерпретация понятия «ценность» // Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова. Социология. 2011. №2. С. 284-291.

4. Елишев С. О. Изучение понятий «Ценность», «Ценностные ориентации» в междисциплинарном аспекте [Электронный ресурс] // Ценности и смыслы. 2011. №2(11). URL: <https://istina.msu.ru/publications/article/991489/>

5. Miles A. The (Re)genesis of Values. Examining the Importance of Values for Action // American Sociological Review. Volume 80. Issue 4. August 2015. P. 680-704.

6. Тевено Л. Глава I.2. Ценности, координация, и рациональность: экономика соглашений или эпоха сближения экономических, социальных и политических наук [Электронный ресурс] // Институциональная экономика: Учебник / Олейник А., Нуреев Р., Андрефф В. и др. Российская экономическая академия им. Г.В. Плеханова. Москва: ИНФРА-М, 2009. 704 с. URL: <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook/848/01/part-003.htm>, <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook/848/01/part-003.htm#i335>

7. Нойзер В. Структурные изменения в посттрадиционном обществе // Вестник Вятского государственного гуманитарного университета. 2009. № 2(1).

Киров, 2009. С. 20-24.

8. Bindé J. Introduction [Електронний ресурс] // The Future of Values: 21st-Century Talks (edited by Jérôme Bindé). N.Y.UNESCO, Berghahn Books, 2004. 368 p. URL: <https://www.berghahnbooks.com/title/BindeFuture#toc>

9. Костенко Н. В состоянии «emergency»: культурные эффекты // Социология: теория, методы, маркетинг. 2016. №4. С. 16-29.

10. Ручка А. О. Ціннісні тренди в контексті сучасних модернізаційних процесів // Історичні та стратегічні імперативи модернізації провідних і транзитивних країн світу: збірник наукових праць / заг. ред. О. В. Зернецької. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. С. 25-34.

11. Бурлачук В., Іваненко О. Проблематика цінностей в українській соціології 70-80-х років XX століття // Історія української соціології. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. С. 333-350.

12. Parikka J. Digital Contagions: Media Archaeology of Computer Viruses, 2nd edition. London: Peter Lang, 2016. 298 p.

13. Костенко Н. В. Участие в культуре: культурные техники и медиатизация неопределенности // Український соціологічний журнал. 2017. № 1-2. С. 17-22.

14. Наумова М. Повсякденність соціальних мереж // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2018. №30. С. 79-82.

15. Шульга Р. П. Включення в культуру: бажання, очікування, можливості // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Збірник наукових праць. 2017. Вип. 4(18). С. 325-334.

16. Скокова Л. Г. Культурна партиципация в Україні: бар'єри та стимули // Український соціум. 2018. № 2. С. 66-82.

РОЗДІЛ II

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ: ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ, ВИКЛИКИ

УДК 321.7 (477)

Джиги Т. В.

РОЗВИТОК ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПРОБЛЕМИ

Розглянуто сучасний стан, окреслено проблемні питання розвитку демократичної політичної культури в Україні. Розкрито ціннісний аспект становлення демократичної політичної культури в сучасному українському суспільстві.

***Ключові слова:** демократична політична культура, демократичні цінності, патерналістські установки, громадсько-політична участь.*

Джиги Т. В. Развитие демократической политической культуры в Украине: современное состояние и проблемы. Рассмотрено современное состояние, обозначены проблемные вопросы развития демократической политической культуры в Украине. Раскрыт ценностный аспект становления демократической политической культуры в современном украинском обществе.

***Ключевые слова:** демократическая политическая культура, демократические ценности, патерналистские установки, гражданско-политическое участие.*

Tetyana Dzhyga. Democratic political culture development in Ukraine: current state and problems. The current state and problems of democratic political culture development in Ukraine is analyzed. The values aspect of democratic political culture development in Ukrainian society is considered.

***Keywords:** democratic political culture, democratic values, paternalistic attitudes, civic engagement.*

Характер та зміст політико-культурних цінностей та орієнтацій, що домінують у суспільстві, здійснюють значний вплив на становлення демократії в державі. Від ступеня сприйняття та засвоєння політичною елітою та більшістю громадян демократичних цінностей залежить незворотність інституційних змін, консолідація демократичних політичних інститутів. Дослідження стану розвитку демократичної політичної культури в українському суспільстві дозволяє оцінити прогрес у здійсненні демократичних інституційних перетворень в країні, визначити перспективи демократичного транзиту.

Політичну культуру як складову демократичних трансформацій у своїх працях розглядали І. Бекешкіна, Є. Головаха, А. Колодій,

Л. Нагорна, Ф. Рудич та інші вітчизняні вчені. Серед останніх публікацій, у яких розкрито даний аспект, насамперед, слід відзначити працю Є. Головахи, Н. Паніної та О. Стегній «Типи політичної культури та цивілізаційний вибір населення України», у якій проаналізовано тенденції змін основних типів політичної культури українського суспільства за останні десять років, зокрема й у вимірі антидемократична – демократична політична культура [1].

Мета статті – проаналізувати сучасний стан розвитку демократичної політичної культури в українському суспільстві.

В останніх рейтингах «Індексу демократії» [2] та «Країн перехідного періоду» [3], що відбивають стан розвитку демократії в країнах світу, Україна погіршила свої позиції та була віднесена до категорії гібридних режимів. За визначенням британського аналітичного центру The Economist Intelligence Unit, в країнах із гібридним типом режиму виборчому процесові притаманні значні недоліки, наявний тиск на опозицію, ефективність державного управління є низькою, не розвинена демократична політична культура, громадянське суспільство є слабким. У таких країнах поширена корупція, принцип верховенства права реалізований на низькому рівні, наявні випадки залякування та тиску на журналістів, суди є політично залежними [2].

Десять років тому у дослідженні «Індекс демократії» Україна входила до групи «недосконалих демократій»: стан розвитку демократії в Україні був оцінений в 6,94 бали з 10 можливих. З того часу показники України знижувались, демонструючи загальну тенденцію до погіршення стану демократії в державі. У минулорічному рейтингу «Індексу демократії» (2017 р.) Україна посіла 83 місце з 165 країн світу, отримавши загальну оцінку 5,69 бали [2].

Два з п'яти індикаторів*, за якими здійснює дослідження розвитку демократії в країнах The Economist Intelligence Unit, – політико-культурні: «політична культура» та «політична участь», адже формування у суспільстві демократичної політичної культури є необхідною умовою консолідації демократії. Від ступеня прийняття та засвоєння політичною елітою та більшістю громадян демократичних цінностей та норм залежить, чи набудуть інституційні зміни незворотного характеру, чи будуть сформовані політичні інститути легітимними, а також чи будуть люди протистояти авторитарному режимові та боротися за демократію.

* У зазначеному дослідженні п'ять таких індикаторів: електоральний процес і плюралізм; функціонування влади; політична участь; політична культура; права та свободи громадян.

Політична культура сучасного українського суспільства відрізняється від політичної культури країн стабільної демократії ступенем утвердження у масовій політичній свідомості ліберально-демократичних цінностей, рівнем розвитку громадянського суспільства, політичної активності громадян, структурами політичної ідентичності.

В українському суспільстві масова політична свідомість поєднує елементи як радянської, так і ліберально-демократичної систем цінностей, при цьому жодна з них не є домінуючою. Наприклад, попри значне послаблення протягом періоду незалежності, досить стійкими в українському суспільстві залишаються патерналістські установки. Половина населення вважає, що держава має гарантувати громадянам добробут, працевлаштування та соціальне забезпечення [4]. На думку 60% населення, декілька сильних керівників можуть зробити для країни більше, ніж усі закони і дискусії [5, с. 108]. При цьому лише третина громадян вважають, що несуть відповідальність за стан справ у державі, а також впевнені, що існує повна свобода вибору і вони повністю контролюють своє життя. П'ята частина населення вважає, що у них немає жодного вибору і вони не впливають на те, що з ними відбувається [6, с. 540].

Протягом всього періоду існування української незалежної держави ієрархічний порядок цінностей у масовій свідомості очолюють вітальні цінності (здоров'я, сім'я, діти, добробут), основне призначення яких полягає в тому, щоб гарантувати безпеку людей та людського життя. Цінності самореалізації, що сприяють формуванню активістської культури, а також демократичні політико-громадянські цінності є менш актуальними для українців, хоча їх важливість за останні 25 років зросла [7, с. 61-62]. Нині 68% громадян висловлюють підтримку демократії [8]. Більшість українців вважає демократію основою стійкого економічного розвитку країни та не погодились би пожертвувати свободою для більшої безпеки та благополуччя [5, с. 105; 4].

Сьогодні більшості українців притаманний так званий пасивно-демократичний тип політичної культури. Носії цього типу політичної культури підтримують демократичні принципи, проте активно боротись за їх практичне втілення не готові. Людей, які готові активно захищати цінності та інститути демократії в українському суспільстві, значно менше – 20% громадян [1, с. 51-56]. Це пояснює, з одного боку, широку суспільну підтримку задекларованого політичною елітою курсу на розбудову демократії, з іншого – низьку громадянську активність щодо практичної реалізації її принципів.

Попри зростання кількості зареєстрованих в Україні політичних партій та громадських організацій протягом усього періоду існування незалежної української держави, загальний рівень громадсько-політичної участі населення залишається стабільно низьким. Абсолютна більшість громадян (понад 80% опитаних) не належить до жодної з політичних партій або громадських організацій. При цьому протягом 2005-2017 рр. рівень членства громадян в політичних партіях знизився майже вдвічі (з 4,7 до 2,4%) [9, с. 247]. Навіть з урахуванням загальноєвропейської тенденції щодо зниження рівня участі громадян у діяльності політичних партій цей показник є низьким.

Членами громадських організацій нині є лише 2,9 % громадян. Ненабагато вищою за рівень формального членства в громадських організаціях є й ступінь залученості українців до активної громадської діяльності: 6,6% населення. За даними Європейського соціального дослідження, за рівнем громадської активності Україна перебуває у кінці списку європейських країн [10, с. 90]. Головними причинами неучасті у громадському житті українці називають відсутність інтересу (48% опитаних), часу (35%) або віри в те, що така діяльність може мати реальний вплив на ситуацію (26% опитаних) [4].

Негативним чином на розвиток громадсько-політичної участі впливають вкрай низька оцінка громадянами своєї спроможності впливати на рішення влади (політична ефективність), недостатній рівень політичної компетентності та освіченості українців у громадянській сфері. Так, переважна більшість українців (77%) впевнені, що прості люди не мають впливу на події в країні [4]. Половині населення не вистачає сучасних політичних знань, а майже чверть громадян (22,4% опитаних) такі знання взагалі не цікавлять [6, с. 544, 594]. Загальна частка тих, кого можна вважати освіченим у громадянській сфері, становить 8% населення [4].

Протягом 2014-2017 рр. відбулося зниження протестного потенціалу у суспільстві. Нині більшість громадян (56% опитаних) не готові брати участь у протестах; налаштований протестувати кожен п'ятий українець (21%) (у 2014 р. готовність взяти участь у протестах висловлювала третина населення). У минулому році у протестних акціях взяли участь 15% громадян. Головними мотивами, що спонукали людей протестувати, були боротьба за справедливість (35% опитаних) та неможливість терпіти життєві труднощі (21%). Соціологічні дослідження показали, що малозабезпечені верстви населення виходять на протести через соціально-економічні проблеми, а більш матеріально благополучні верстви – через політичні [11]. Водночас переважна

більшість громадян, які беруть активну участь у громадських ініціативах, – це люди з середнім та вище середнього доходом [4]. Одним з пояснень цього є те, що бідніші люди витрачають більшу частину свого часу на забезпечення базових потреб, а отже, не мають можливості брати участь у неприбутковій діяльності [10, с. 92].

Суттєво ускладнює розвиток громадсько-політичної участі низький рівень міжособистісної довіри, а також довіри громадян до державно-політичних інститутів, громадських організацій. В українському суспільстві переважає орієнтація на недовіру: на думку 40% громадян, зі всіма треба бути обережним. Лише кожен п'ятий українець вважає, що більшості людей можна довіряти [4].

Серед державно-політичних інститутів найбільшою є недовіра суспільства до парламенту (не довіряють 83% громадян) та уряду (80%). Три чверті населення не довіряє Президенту (74%), політичним партіям (75%), судам (75%) та прокуратурі (72%). Дещо меншою є недовіра громадян до поліції (не довіряють 56% громадян) та місцевих органів влади (51%) [6, с. 504, 516-519]. При цьому за 2014-2017 рр. середній бал, що відбиває рівень суспільної довіри до Президента, Верховної Ради та Уряду, суттєво знизився (Президенту – з 2,8 у 2014 р. до 1,9 у 2017 р., Верховній Раді – з 2,1 до 1,7 балів, уряду – з 2,4 до 1,8 балів) [6, с. 524].

Більшість громадян (52% опитаних) не довірили б владу жодним політичним партіям і рухам та вважають, що в Україні сьогодні немає політичних лідерів, які можуть ефективно керувати країною. Відзначимо: у 2016-2017 рр. ці показники були найвищими за останні 20 років (наприклад, у 1994 р. так вважали чверть громадян, у 2004 р. – третина опитаних, а у 2017 р. – більшість населення) [6, с. 495], що є свідченням недовіри більшості населення як провладним політичним силам, так і опозиції.

Порівняно із державно-політичними інститутами рівень довіри громадян до громадських організацій та волонтерів є значно вищим. Громадським організаціям довіряють 37,5% населення; на відміну від державно-політичних інститутів баланс суспільної довіри-недовіри щодо них є позитивним. Більшість громадян (56%) довіряє волонтерам [6, с. 522-523].

Низький рівень довіри населення до владних інституцій та скепсис щодо їх здатності ефективно управляти державою є відображенням настроїв розчарування, що панують в українському суспільстві. Зокрема, половина населення України (51% опитаних) досі не відчула жодних наслідків реформ. При цьому кількість тих, хто дотримується

такої думки, за останні три роки зросла на 7%. За цей період також істотно зменшилась частка громадян, готових до погіршення умов життя через реформи, якщо це призведе до успіху держави (з 39% у 2015 р. до 7% у 2017 р.) [4].

Трьома найважливішими для українців проблемами на сьогоднішній день залишаються економічна ситуація (53% опитаних), боротьба із корупцією (52%), продовження бойових дій на Донбасі (39%) [4]. На думку більшості громадян, вирішення владою цих проблем змогло б суттєво знизити рівень напруженості у суспільстві. При цьому переважна більшість українців (68%) впевнені, що нагальна зміна влади (відставка Уряду, позачергові вибори Президента або до Верховної Ради) або протести населення не приведуть у даному випадку до позитивних змін [11].

Отже, тотальна недовіра громадян до державно-політичних інститутів, безініціативність, зневіра у власну спроможність захистити свої інтереси та вплинути на рішення влади зумовлені не лише особливостями політичної культури громадян, але й такими чинниками, як високий рівень корупції, складні соціально-економічні умови життя людей, неспроможність влади вирішити найбільш актуальні для суспільства проблеми, неефективність функціонування існуючих механізмів участі громадян у формуванні політики та прийнятті рішень, слабкість інституцій громадянського суспільства, неможливість на практиці захистити свої права та інтереси в органах державної влади і судах, втрата зворотного зв'язку влади із громадянами.

Відзначимо, що значення більшості з наведених індикаторів розвитку демократії в Україні є значно нижчими, ніж у країнах сталої демократії. Зокрема, у державах стабільної демократії рівень лояльності населення до демократичного політичного режиму становить 90% і вище (в Україні – 68%); 70% та більше населення вважає, що має свободу вибору та повний контроль над своїм життям (в Україні цієї думки дотримується третина населення); рівень членства в політичних партіях та рухах сягає 7% і вище (в Україні – 2,4%); більше 40% громадян довіряє уряду та політичним партіям (в Україні не довіряють більше 80% громадян), частка громадян, що потребують «сильної руки» в управлінні державою, не перевищує 30% (в Україні – більше 60%) [2].

Отже можна зробити висновок, що подальший розвиток демократії в Україні залежатиме як від динаміки політико-культурних трансформацій, зокрема від формування критичної маси носіїв активістської культури, які складають підґрунтя притаманної сталим

демократіям громадянської культури, так і від результативності здійснюваних в країні демократичних реформ. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні та аналізі регіональних особливостей розвитку демократичної політичної культури в Україні.

Використані джерела та література:

1. Головаха Є., Паніна Н., Стегній О. Типи політичної культури та цивілізаційний вибір населення України // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 2016. Вип. 3 (17). С. 50 -56.
2. Democracy Index 2017 [Електронний ресурс] // The Economist Intelligence Unit : [сайт]. URL: <https://www.eiu.com/topic/democracy-index> (дата звернення 10.06.2018).
3. Nations in Transit 2018 Ukraine. Country Profile [Електронний ресурс] // Freedom House : [сайт]. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/ukraine> (дата звернення 14.06.2018).
4. Опитування громадської думки щодо громадського залучення. Проведено в серпні-вересні 2017 р. [Електронний ресурс] // GfK : [сайт]. URL: <http://dif.org.ua/uploads/pdf/17873180355a2ea16f3ddcd8.59539501.pdf> (дата звернення 17.06.2018).
5. Шульга О. Формування політичної демократичної свідомості в контексті зміни символічний універсамів в Україні // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 2016. Вип. 3 (17). С. 103-111.
6. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 2017. Вип. 4(18). 599 с.
7. Ручка А., Наумова Н. Динаміка ціннісних пріоритетів громадян України за період 1991-2016 рр. // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 2016. Вип. 3 (17). С. 57-67.
8. 68% громадян вважають демократію найкращим політичним устроєм для будь-якої сучасної держави [Електронний ресурс] // Інститут соціології НАН України : [сайт]. URL: Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/> (дата звернення 08.08.2018).
9. Наумова М. Динаміка громадянських цінностей українців і перспективи ефективної демократії // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 2015. Вип. 2(16). С. 57-67.
10. Нікітіна Т., Любива Т. Громадянська активність населення України до та після Революції Гідності // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 2016. Вип. 3 (17). С. 87-96.
11. Круглий стіл «Соціальна напруженість та протестна активність: погляд соціологів». 22 вересня 2017 року [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва: [сайт]. URL: <http://dif.org.ua/article/sotsialna-napruzhenist-ta-protestna-aktivnist-poglyad-sotsiologiv> (дата звернення 25.08.2018).

РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ

В статье показано, что залогом успешного развития постсоветских стран является усиление роли государства в регулировании экономических процессов, создание смешанной экономики, в которой государственный сектор должен играть важнейшую роль.

Ключевые слова: государственное регулирование экономики, государственный капитализм, государственный сектор, протекционизм, смешанная экономика, либерализм, экономический кризис, планирование, иностранные инвестиции.

Фомін С. С. Роль держави в соціально-економічному розвитку. В статті показано, що запорукою успішного розвитку пострадянських країн є посилення ролі держави в регулюванні економічних процесів, створення змішаної економіки, в якій державний сектор повинен грати найважливішу роль.

Ключові слова: державне регулювання економіки, державний капіталізм, державний сектор, протекціонізм, змішана економіка, лібералізм, економічна криза, планування, іноземні інвестиції.

Sergiy Fomin. The role of state in socio-economic development. The article shows that the precondition of the successful development of the post-Soviet countries is the strengthening of the role of state in regulation of economic processes as well as the creation of mixed economy in which the state sector should play the most important role.

Keywords: state regulation of economy, state capitalism, state sector, protectionism, mixed economy, liberalism, economic crisis, planning, foreign investments.

Автор исходит из того, что экономические законы имеют не универсальный, а относительный характер. Они по-разному действуют в разных странах в зависимости от местных условий. «Принимая на вооружение» ту или иную экономическую модель, которая руководству стран, стремящихся к преодолению экономического отставания, кажется наиболее эффективной, необходимо помнить, что такая модель, доказавшая свою действенность и успешность в конкретных условиях какого-либо иностранного государства, может не обязательно эффективно работать в условиях страны-подражательницы. Наибольших успехов в социально-экономическом развитии достигают страны, которые учитывают в своей политике всю совокупность внутренних и внешних факторов, определяющих такое развитие. Либеральная экономическая модель, внедряемая в большинстве

постсоветских стран, оказалась неэффективной и не дала желаемых результатов. И темпы, и уровень социально-экономического и научно-технического развития этих стран остаются крайне неудовлетворительными. В этой связи изучение опыта развитых стран, в частности, стран, относящихся к категории государственного капитализма, может быть полезным для постсоветских стран. Цель статьи состоит в том, чтобы показать, что, с учетом различных природных и исторических факторов, залогом успешного социально-экономического развития постсоветских стран является создание рыночной экономики смешанного типа, в которой ведущую роль должны играть государственное регулирование и планирование, а также функционирующий на рыночных основах производственный государственный сектор. В своих выводах автор основывается на классических трудах таких известных экономистов прошлого, как Ф. Лист и Дж. Кейнс, а также на работах таких современных авторов, как Р. Пайпс, А. Паршев, С. Меньшиков, А. Кива, В. Оболенский, С. Плученик, П. Бурас, Жиминг Лонг, Р. Эррера, Т. Андреани.

Результаты, достигнутые страной в деле развития, определяются не только ее экономической моделью, но и политическими, историческими, географическими, климатическими, религиозными и культурными факторами. Более того, экономические модели в огромной степени являются производными от этих факторов. Географический и климатический факторы играют особо важную роль в формировании характера политического и социально-экономического устройства государства. Так, например, либеральная политическая и экономическая модель исторически сложилась в Великобритании не в последнюю очередь благодаря островному положению этой страны. Крайне удачное географическое положение Великобритании обеспечивало свободный выход в Мировой океан, нахождение в центре всех морских торговых путей, что, безусловно, ускоряло раннее становление капитализма в этой стране. Благоприятным фактором для развития экономики Великобритании явился умеренный, мягкий климат в результате близости теплого течения Гольфстрим, а также высокая плотность населения при относительно небольшой территории, что побуждало Великобританию стремиться к внешней колониальной экспансии, обеспечившей ей огромный приток природных и материальных ресурсов из поработанных ею колоний. Островное положение (в сочетании с мощным военно-морским флотом) надежно защищало территорию Великобритании от вражеских вторжений, позволяло экономить средства на содержание сухопутной армии и,

соответственно, способствовало беспрепятственному развитию английской экономики и культуры на протяжении столетий. То же самое можно сказать и о других англосаксонских странах. Так, географическое положение обеспечивало недосыгаемость территории США для вражеского нашествия (соседство со слабо развитой Мексикой особой угрозы для США не представляло). Великобритания, США, Канада и другие страны англосаксонского мира участвовали в войнах исключительно на чужой территории и сравнительно небольшими силами с небольшими людскими и материальными потерями, в то время как Россия и континентальные европейские державы после каждой из войн сталкивались с трудностями устранения последствий от огромных демографических и материальных потерь, что требовало применения мобилизационных методов в деле послевоенного экономического восстановления и, соответственно – усиления государственного регулирования в экономике.

Отсутствие непосредственной вражеской угрозы вторжения на свою территорию позволяло Великобритании не прибегать к концентрации власти в одних руках с целью объединения всех национальных сил и мобилизации ресурсов страны для отражения внешней агрессии, как это имело место в России, в Пруссии, Австрии, Франции, Испании. Именно как следствие, прежде всего, островного положения в Великобритании начала складываться парламентская система власти (при этом на протяжении длительного исторического периода вследствие имущественного ценза от участия в выборах были отстранены огромные массы людей, а женщины вообще не имели права голоса). Парламентская система способствовала развитию в Великобритании либеральной версии капитализма (либеральной внутри Великобритании, но при этом политика торгового протекционизма сохранялась), которая затем была перенесена в США и другие англосаксонские страны.

В отличие от Великобритании континентальные государства Европы, ведшие на протяжении столетий почти непрерывные войны на своих территориях, а в редкие мирные годы жившие в атмосфере подготовки к очередным военным конфликтам с соседями, долгое время не могли позволить себе роскошь парламентаризма. Печальный пример Польши (где царил так называемая «шляхетская демократия» с одновременным сохранением жесточайшего крепостного права для крестьянского населения, где выборный король не имел, по сути, никаких рычагов реальной власти, где государство было слабым и неэффективным) показал, что разгул такого рода «демократии» в

условиях XVIII в. в континентальной стране, окруженной недружественными соседями, неизбежно сопряжен с трагическими для такой страны последствиями. Как известно, Польша утратила свою независимость и территориальную целостность именно в результате внутренних, ослаблявших страну «разборок» между различными группировками шляхты, что, в свою очередь, явилось прямым следствием такого рода «шляхетской демократии».

Таким образом, единственной возможностью для таких континентальных стран, как Россия, Пруссия, Австрия, Франция, Испания, территориально уцелеть было установление абсолютной монархии, предельная концентрация политической и, в значительной степени, экономической власти в руках абсолютного монарха. Переход этих стран к конституционной монархии начался лишь в XIX в. (в России в 1905 г.) после серии буржуазно-демократических революций. Все развитие капитализма в Пруссии, а затем и в объединенной (с 1871 г.) Германии происходило под протекцией государства. Во Франции первые мануфактуры также создавались королевским правительством. И поныне модель социально ориентированного капитализма в Германии и Франции содержит гораздо больше элементов государственного регулирования, чем это имеет место в англосаксонской либеральной модели. В частности, различия между моделью социально ориентированного капитализма в Германии и англо-саксонским капитализмом имеет свои теоретические истоки в полемике между представителями английской классической политэкономии и представителями немецкой исторической школы в экономической науке. Главные исходные идеи немецкой исторической школы были сформулированы Фридрихом Листом (1789-1846), основной труд которого «Национальная система политической экономии» был опубликован в 1841 г. Работа Ф. Листа содержит критический анализ основных постулатов английской классической политэкономии в том виде, как они были сформулированы А. Смитом и Д. Рикардо. Как известно, А. Смит и его последователи считали, что каждый участник экономической деятельности, преследуя свой собственный, эгоистический интерес, тем самым способствует и общественному прогрессу, то есть действует некий «альтруизм эгоизма». Исходя из этого положения, либеральная классическая теория отстаивала, по сути, крайний индивидуализм, примат личных интересов над общественными. Превращение эгоизма в альтруизм происходило, согласно воззрениям классиков, в результате действия рыночной конкуренции, которая, как считали они, сводит многообразные частные

корыстные интересы к общему благу. При этом экономика, согласно учению классиков, обладает предначертанным ей свыше «естественным строем», «гармонией». Естественное регулирование в экономике, достижение всеобщей гармонии происходит в результате действия «невидимой руки» Провидения, использующей для этого принцип рыночной конкуренции. Таким образом, имеет место саморегуляция рынка, и соответственно – равенство спроса и предложения (закон Сэя), в результате чего безработица носит характер случайного отклонения от равновесия. Именно поэтому необходимо дать максимальную свободу для экономической деятельности индивидов, обеспечить полную свободу торговли, минимизировать вмешательство государства.

В отличие от английских экономистов, Ф. Лист считал, что интересы нации, интересы общества в целом должны ставиться выше частных интересов индивида. При этом Ф. Лист подчеркивал необходимость активного государственного регулирования экономических процессов. «Статистика и история показывают, – отмечал Ф. Лист, – напротив, что необходимость вмешательства законодательной власти и администрации сказывалась всегда тем больше, чем далее развивалось экономическое положение нации. Как индивидуальная свобода вообще является благом лишь до тех пор, пока она не становится в противоречие с социальными целями, так и частная промышленность может разумно требовать неограниченной деятельности лишь до тех пор, пока она соответствует преуспеянию нации» [1, с. 150].

Важнейшим положением, которое выдвинул Ф. Лист, является отстаивание необходимости протекционизма во внешней торговле для стран, находящихся на более низкой ступени экономического развития и стремящихся выйти на более высокий уровень. В этой связи он отмечает: «Протекционная система является единственным средством для поднятия отставших стран до уровня опередивших их наций, которые от природы не получили никакой вечной монополии мануфактурной промышленности, а лишь выиграли во времени перед другими нациями; поэтому протекционная система является, с указанной точки зрения, могущественной силой, влекущей нации к конечной цели – ассоциации народов, а следовательно, к истинной свободе торговли» [1, с. 119-120].

Воззрения классиков складывались в эпоху домонополистического капитализма. Развитие монополий и олигополий показали несостоятельность их веры в силу честной и справедливой конкуренции, а циклическое развитие капиталистической экономики,

экономические кризисы и хроническая массовая безработица поставили под сомнение способность рынка к саморегулированию. В буржуазной экономической науке была осознана необходимость действенного, активного государственного регулирования рыночной экономики, в частности в том, что касается создания условий для честной конкуренции, проведения антимонопольной политики, государственного стимулирования производственных инвестиций, борьбы с безработицей, мер социальной поддержки и т.п.

Мощным толчком для такого осознания послужили идеи Дж. Кейнса, который, исходя из уроков экономического кризиса 1930-х гг., считал, что рыночные силы, сами по себе, не способны обеспечить бескризисное развитие экономики и что государство обязано осуществлять активное регулирование экономических процессов, в частности, путем налоговой и кредитной политики, а также осуществляя государственные инвестиции для стимулирования экономического роста [2, р. 378]. Кейнсианские методы экономического регулирования активно применялись в западных странах вплоть до начала 80-х гг. XX в. Однако, в конце 1980-х – начале 2000-х гг. в экономической политике западных стран возобладали неолиберальные подходы, которые постулировали необходимость минимизации государственного регулирования в экономике, абсолютную свободу движения капитала и торговли. Все это привело к негативным последствиям для многих западных стран, включая США. Начался усиленный отток частного производственного капитала из стран Запада в менее развитые страны с низкой стоимостью рабочей силы (в частности, в Китай и другие страны Юго-Восточной Азии), что привело к частичной деиндустриализации западных стран, росту в них безработицы, снижению объемов собираемых налогов и, соответственно, – к снижению финансирования социальных программ. В ВВП развитых западных стран доля услуг, в частности финансовых, значительно превосходит долю реального сектора, который стал стагнировать, в то время как финансовый сектор приобрел спекулятивный характер, чреватый периодическими кризисами.

Неолиберализм лежит в основе глобализма, в соответствии с которым многие функции национального государства должны быть делегированы наднациональным органам. Евросоюз, по сути, является попыткой реализовать глобализацию на региональном уровне. Однако в подобных союзах, где представлены страны с разным уровнем экономического развития, в условиях свободы для трансграничного движения товаров, капитала и рабочей силы более развитые страны

всегда имеют преимущество, именно они определяют политику наднациональных органов союза, а свободная торговля, открытые внутренние рынки слаборазвитых стран не дают этим странам возможности создать суверенную развитую экономику и ставят их в политическую и экономическую зависимость от более развитых стран. На негативные последствия неолиберальной экономической политики Евросоюза для стран-новых членов ЕС указывают евроскептически настроенные экономисты. Они отмечают, что хотя ряд стран, в частности, члены Вышеградской группы (Польша, Чехия, Венгрия, Словакия) за время членства в Евросоюзе увеличили свои ВВП, подняли жизненный уровень, тем не менее, экономический рост в этих странах достигается, главным образом, не за счет внутренних накоплений, а за счет дотаций из бюджета ЕС и инвестиций из более развитых стран Западной Европы. Однако такая модель не позволяет этим странам достичь такого же уровня экономического и научно-технического развития, который существует в развитых странах Западной Европы, поскольку, как отмечает польский экономист С. Плученник, эти страны самостоятельно «не способны генерировать инновации в достаточном объеме» [3, s. 69-70]. С. Плученник полагает, что членство в Евросоюзе делает невозможным применение в Польше такой модели капитализма, которая предусматривала бы более активное государственное регулирование экономики, то есть модели государственного капитализма, которая обеспечила экономический и технологический прогресс в новых индустриальных странах. В этом случае Еврокомиссия обвинила бы Польшу в нарушении законодательства Евросоюза [3, s. 80-81]. Эксперты из польского исследовательского института имени Собеского считают, что польская экономика полностью зависит от конъюнктуры и притока капитала из более развитых стран и что Евросоюз навязывает Польше такие правила, которые не позволяют провести модернизацию, основанную на инновациях, а не на имитации западной модели. Польские эксперты делают вывод, что «европеизация может даже закрепить нашу зависимость и периферийное место на карте Европы» [4, s. 189].

В настоящее время в странах Евросоюза все более широкую электоральную поддержку получают партии евроскептиков, выступающие против финансово-экономической и миграционной политики ЕС, против диктата со стороны его наднациональных органов. Наиболее радикальные евроскептики выступают за выход своих стран из ЕС, хотя все же превалируют те, кто желал бы его превращения в некую ассоциацию полностью суверенных государств. В то же время

экономические и финансовые кризисы последних лет, деиндустриализация и рост безработицы подстегнули правящие круги ряда западных стран (особенно явно это видно на примере США) проводить более активную политику государственного регулирования экономики, государственной поддержки национальных товаропроизводителей, новой индустриализации своих стран. Западные страны перешли к усилению протекционизма, направленного на защиту внутреннего рынка от чрезмерного импорта иностранных товаров. По сути, современный западный капитализм проделывает эволюцию от неолиберализма к государственному капитализму.

Государственный капитализм характерен для новых индустриальных стран. Эта социально-экономическая модель обеспечила быстрое экономическое развитие Южной Кореи, Тайваня, Малайзии [5, р. 2-25]. Впоследствии эта модель во многих чертах была воспроизведена Китаем, который добился впечатляющих успехов в деле экономического развития [6]. Среди мер государственного регулирования, обеспечивших этим странам экономический и технологический прогресс, следует, в частности, выделить следующие:

1. Наличие крупного государственного производственного сектора, включая национальные компании с участием государственного и частного капитала.

2. Протекционистская политика, которая выражается в субсидировании государством экспорта и строгой регламентации импорта.

3. Использование системы общенационального экономического планирования.

4. Практика обмена большей части экспортной выручки предприятий на национальную валюту, ограничения, налагаемые на валютные операции национальных юридических и физических лиц в том, что касается перевода средств за рубеж. Наиболее последовательно такую политику проводит Китай [7, р. 88].

В постсоветских странах правящие круги с самого начала экономических реформ ориентировались на неолиберальную экономическую модель. Данная модель предполагала открытие внутреннего рынка для импорта, массовую приватизацию государственной собственности, сокращение социальных расходов. При этом оправданием массовой приватизации в постсоветских странах должна была стать якобы более высокая экономическая эффективность частнособственнической экономики по сравнению с государственной. На деле все произошло с точностью до наоборот. В результате

либеральных реформ и приватизации по рецептам западных советников тысячи предприятий обрабатывающей промышленности, в том числе высокотехнологичных, прекратили свою деятельность. Процветают лишь сырьевые и ряд других отраслей, выпускающих полуфабрикаты, поскольку за рубежом спрос на продукцию этих отраслей достаточно высок. Для всех постсоветских стран общей проблемой является мощный отток капитала за рубеж.

В результате приватизации многие источники валютных доходов (добыча сырья, производство черных и цветных металлов, предприятия химической промышленности, многие другие рентабельные предприятия) оказались в собственности относительно небольшой прослойки частных лиц. В большинстве своем постсоветские «бизнесмены» не инвестируют в развитие высокотехнологичного производства с длительным сроком окупаемости капитальных вложений, а предпочитают инвестировать в отрасли, которые дают большую прибыль в краткосрочной перспективе [8, с. 8]. Они вкладывают средства, в основном, в сырьевые отрасли, производство полуфабрикатов, торговлю, в операции с недвижимостью и т. п. [9, с. 23]. Постсоветский частный бизнес все более интернационализируется, вкладывая средства в зарубежные активы. Такое положение вещей можно объяснить тем, что в условиях внешнеэкономической открытости, характерной для постсоветских стран, при крайне либеральном валютном законодательстве частный бизнес не имеет стимулов вкладывать средства в высокотехнологичные отрасли производства у себя на родине. Либеральная, открытая для импорта экономика предполагает, что страна-экспортер сырья может просто обменивать свое сырье и полуфабрикаты на иностранные промышленные товары, импорт которых подавляет стимулы для развития собственного производства аналогичных товаров. Если слаборазвитая страна хочет развивать свою собственную промышленность, она должна вводить жесткие валютные ограничения, предоставлять государственную поддержку своим национальным товаропроизводителям и ограничить некритический импорт. Иными словами, отказаться от политики экономического либерализма в пользу государственного капитализма.

В этой связи представляет интерес определенная эволюция экономической политики России, в которой исторически государство всегда было главным фактором экономического развития, что было обусловлено, прежде всего, географическими и климатическими условиями, в частности: отсутствием на протяжении столетий

свободного выхода к морям и, следовательно, – прямого выхода к европейским и мировым рынкам, что, в свою очередь, тормозило развитие внутреннего рынка и становление предпринимательского класса; слабым развитием дорожной сети, что являлось следствием огромных размеров страны; низкой плотностью населения; холодным климатом на большей части российской территории и соответственно – неблагоприятными условиями для ведения сельского хозяйства. В современной России многие из этих факторов по-прежнему сохраняют свою актуальность, в частности, большие, чем в других, более теплых странах затраты, связанные с обеспечением населения и промышленности теплом и электроэнергией, что, с точки зрения частного капитала, представляет риски для производственных инвестиций и затрудняет развитие частного предпринимательства, способного самостоятельно, без государственной поддержки, на равных конкурировать с иностранными производителями. О важной роли географического и климатического факторов для понимания устройства российской экономики было написано немало исследований, среди которых следует отметить работы американского историка Р. Пайпса [10, s. 11-34] и российского автора А. Паршева [11].

Либеральная модель, с ее опорой исключительно на частный капитал, насаждаемая в 90-х гг. прошлого века в России, оказалась абсолютно непригодной к местным, российским условиям, нанесла колоссальный ущерб экономическому и научно-техническому потенциалу страны. В последние годы российское правительство во все большей степени начинает переходить к усилению государственного присутствия в экономике. Это, в частности, выражается в создании ряда крупных государственных корпораций в области авиастроения, судостроения, двигателестроения, производства вооружений, закрепление за государством контрольного пакета акций в «Газпроме» и «Роснефти», сосредоточение в руках государства всех газопроводов и нефтепроводов, всего экспорта российского оружия.

На основании вышесказанного мы пришли к следующим выводам.

Отвергая государственный капитализм, сторонники экономического либерализма в постсоветских странах делают ставку на привлечение иностранных инвестиций. Тем не менее, надежды на то, что иностранные производители станут переводить высокотехнологичное производство в эти страны, не оправдались. В постсоветских странах доминирующим объектом иностранного инвестирования является оптовая и розничная торговля, затем идут инвестиции в добычу природных ресурсов, в финансовый сектор. Что

касается иностранных инвестиций непосредственно в промышленное производство, то иностранные корпорации стремятся не передавать менее развитым странам уникальные «высокие технологии» и своими же руками порождать конкурентов. Чаще всего передается технология вчерашнего дня или же строятся так называемые «отверточные предприятия», на которых осуществляется сборка уже готовых комплектующих частей.

Для того, чтобы экономика постсоветских стран поднялась на высокотехнологичный уровень развития, необходимо создать такие условия для хозяйственной деятельности предприятий, при которых прибыль в большей своей части шла бы на увеличение производственного накопления, на развитие науки, образования и социальной сферы. Это, в свою очередь, требует введения финансового контроля, направленного на прекращение оттока капитала за рубеж, проведения протекционистской торговой политики, мощной государственной поддержки национальных товаропроизводителей. Однако, эти меры невозможно осуществить, ориентируясь только на частный капитал. Для успешного экономического развития, сохранения своего политического и экономического суверенитета постсоветским странам необходим не только политический, но и экономический плюрализм, то есть наличие, помимо частной, других альтернативных форм собственности и, прежде всего, – наличие в стране мощного государственного сектора.

Использованные источники и литература:

1. Лист Ф. Национальная система политической экономии. М.: Европа, 2005. 382 с.
2. Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest, and Money. Cambridge: University Press, 1981. 428 p.
3. Plociennik S. Auswege aus Polens Entwicklungsfalle // Osteuropa. 2016. Heft 6-7. S. 67-81.
4. Buras P. Vor einer historischen Probe // Osteuropa 2016. Heft 1-2. S. 177-190.
5. Inoue R., Kohama H., Urata S. Industrial Policy in East Asia. Tokyo: Japan External Trade Organization (JETRO), 1993. 276 p.
6. Zhiming Long, Herrera R., Andreani T. On the Nature of the Chinese Economic System [Электронный ресурс] // Monthly Review. 2018. Vol.70. №5. URL: <https://monthlyreview.org/2018/10/01/on-the-nature-of-the-chinese-economic-system/>
7. Кива А. В. Модели китайских и российских реформ: в чем коренное отличие // Общественные науки и современность. 2014. №6. С. 83-93.
8. Меньшиков С. М. Анатомия российского капитализма. М: Международные отношения, 2004. 428 с.

9. Оболенский В. П. Внешняя торговля России: барометр предсказывает бурю // Мировая экономика и международные отношения. 2016. №2. С.15-25.

10. Pipes R. Russland vor der Revolution. Staat und Gesellschaft im Zarenreich. Munchen: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1984. 350 S. Пайпс Ричард. Россия при старом режиме. [Электронный ресурс]. URL: lib.ru/HISTORY/PAJPS/oldrussia.txt_with-big-pictures.html

11. Паршев А. П. Почему Россия не Америка. Книга для тех, кто остается в России. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=43771>

УДК 339.922 (47 + 57)

Добровольська А. Б.

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ ДЕРЖАВ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті аналізується вплив зовнішніх чинників на цивілізаційний вибір держав пострадянського простору. Розглянуто взаємодію глобальних трансформацій з інтеграційною стратегією нових незалежних держав пострадянського простору.

Ключові слова: цивілізаційний вибір, світова політика, геополітичні трансформації, євразійська інтеграція, пострадянський простір.

Добровольская А. Б. Проблемы цивилизационного выбора государств постсоветского пространства в условиях глобальных трансформаций. В статье анализируется влияние внешних факторов на цивилизационный выбор государств постсоветского пространства. Рассмотрена взаимосвязь глобальных трансформаций с интеграционной стратегией новых независимых государств постсоветского пространства.

Ключевые слова: цивилизационный выбор, мировая политика, геополитические трансформации, евразийская интеграция, постсоветское пространство.

Angelina Dobrovol'ska. Problems of civilizational choice of the countries of the post-soviet space in the conditions of global transformations. The article analyzes the influence of external factors on the choice of the civilizations of the post-Soviet states. The influence of global transformations on the integration strategy of the new independent states of the post-Soviet space is considered.

Keywords: civilization choice, world politics, geopolitical transformations, Eurasian integration, post-Soviet space.

Наростання глобалізаційних процесів сприяло еволюції системи взаємовідносин на міжнародному рівні, трансформації геополітичної моделі світоустрою, а також – посиленню міжцивілізаційного впливу.

Кінець XX і початок XXI ст. визначив зміну векторів розвитку, якісних змін, які поставили питання про «нову архітектуру світу» (К. Ясперс). Світ почав рухатися, вступив у нову епоху, просувається до більш відкритого суспільства. Проявом нових цивілізаційних трансформацій і, як наслідок, змін у суспільних відносинах і суспільній свідомості стала тенденція інтеграції.

Традиційна теорія інтеграції виходить з економічних посилок у рамках теорій міжнародного обміну. Класичну теорію інтеграції, яка застосовується до аналізу трансформаційних процесів, складають концептуальні позиції різноманітних теоретичних шкіл: класичної теорії міжнародної торгівлі (Д. Рікардо, Дж. С. Мілль), неокласичної теорії міжнародного поділу праці (Е. Хекшер, Б. Олін), теорії постадійного розвитку (У. Ростоу), теорії великих просторів (К. Шміт), функціоналізму (Д. Мітрані), неофункціоналізму (Е. Хаас), федералізму (А. Гамільтон, К. Уейр, Р. Уотс), неофедералізму (А. Етціоні), реалізму (Г. Моргентау, С. Хоффман), теорії комунікацій (К. Дойч) та ін.

Значна частина літератури з теорії інтеграції присвячена окремим трансформаційним проектам або носить спеціалізований характер, що ускладнює можливість відображення повної картини інтеграційного розвитку в глобальному і регіональному масштабі. У той же час зростає необхідність дослідження інтеграції як складного багатоаспектного суспільно-політичного процесу, пов'язаного з глобальними трансформаціями та цивілізаційним вибором. Теоретичне осмислення основних тенденцій трансформаційних процесів у сучасному світі, їх передумов, задач і перспектив стає актуальним завданням для економістів, політологів та істориків.

Трансформація біполярної геополітичної моделі на рубежі 80-90-х рр. XX ст. мала значний вплив на політичні, економічні, геостратегічні відносини як на регіональному, так і на міждержавному рівнях. Наслідком цієї глобальної трансформації стали кардинальні зміни у світовій системі, які визначили зовнішні й внутрішні орієнтири розвитку країн пострадянського простору. Відбулася руйнація післявоєнної системи міжнародної безпеки, яка привела до зміни геополітичних орієнтирів колишніх радянських республік, до пошуку практично кожною з них нової «ніші» у світоустрої, до визначення нової ідентичності.

Об'єктивними передумовами, що впливають на процеси геополітичної трансформації нових незалежних держав пострадянського простору, стали як зростання взаємозв'язку і взаємозалежності

сучасного світу (що супроводжується втратою або ослабленням суверенітету національних держав), так і прагнення зберегти за цих умов власну унікальність. З одного боку, наростають чинники, які сприяють формуванню певної цілісності всесвітнього господарського організму, що викликано лібералізацією торгівлі, створенням сучасних систем комунікації та інформації, світових технічних стандартів і норм, що прийнято називати процесом глобалізації, з іншого – відбуваються найбільш інтенсивні, за історичними мірками, економічне зближення і взаємодія країн на регіональному рівні, формуються великі регіональні інтеграційні структури, які розвиваються у напрямку створення відносно самостійних центрів світової політики.

В умовах загальної тенденції формування зі все більш взаємопов'язаних і взаємозалежних національних економік єдиного господарського механізму (яка набуває в окремих сферах і секторах глобальних масштабів) процеси міжнародної інтеграції є об'єктивною реакцією на ослаблення національного суверенітету. Інтеграція стає інструментом прискореного розвитку національних економік і підвищення конкурентоспроможності країн-членів інтеграційних угруповань, а, відповідно, – і зміцнення їх позицій у міжнародному співтоваристві. Міжнародна практика підтверджує тезу про те, що значимість і вага окремого регіону зростає в міру поглиблення у ньому інтеграційних тенденцій.

Та обставина, що регіональна інтеграція є одним з найважливіших інструментів управління глобальними процесами, стає для пострадянських держав, які визначають свою стратегічну ідентичність і місце в сучасній Європі, вагомим чинником розвитку. Освоєння якісно нових явищ міжнародного життя шляхом участі в міжнародних структурах дозволяє максимально використовувати переваги глобалізації та зменшувати її негативні прояви. Як наслідок інтеграційні об'єднання все більше впливають на розвиток трансформаційних процесів на пострадянському просторі, вони сприяють знаходженню нового балансу сил у регіоні на основі врахування інтересів широкого кола країн і недержавних суб'єктів світової політики.

Інтеграційні ініціативи нових незалежних держав істотним чином впливають на динаміку і спрямованість трансформаційних процесів євразійського континенту. Однак моделювання нових форматів об'єднання й досі викликає безліч питань, вирішення яких значною мірою впливає на долі не тільки народів окремих країн, а й цілого континенту.

Республіки колишнього СРСР набули незалежності у період, коли система міжнародних відносин у цілому та її європейська частина все більшою мірою підпадали під вплив процесів інтеграції та регіоналізації. Нові незалежні держави постали перед вибором – почати процес формування нового міжнародно-політичного регіону у межах колишнього СРСР або включитися в уже існуючий (ЄС) на основі участі у створених міжнародних структурах. Відцентрові тенденції на пострадянському просторі супроводжувалися активними пошуками партнерів на Заході та Сході.

В процесі самоорганізації внутрішніх територій і спільнот нових незалежних держав здійснювалася переоцінка власної самоідентифікації, яка все частіше відбувалася не за регіональною ознакою, а за субрегіональним принципом, відображаючи подальшу фрагментацію пострадянського простору. Незважаючи на те, що з моменту формального набуття суверенітету колишніми радянськими республіками пройшло вже чверть століття, вони все ще знаходяться у стадії трансформаційних процесів, що супроводжується пошуком інтеграційних пріоритетів.

Історичні передумови трансформаційних процесів на пострадянському просторі склалися під впливом двох великих інтеграційних проектів – Російської імперії і Радянського Союзу. Ці імперські проекти мали фундаментальні наслідки: на величезній території було створено єдину соціально-економічну систему, яка забезпечувала функціонування спільного господарського механізму.

Після розпаду СРСР окремі елементи взаємної привабливості нових незалежних держав пострадянського простору зберегли свою актуальність. Матеріальну основу такої привабливості створювали складові єдиного господарського комплексу Радянського Союзу: технологічна спільність виробництва; приблизно однаковий (відносно невисокий за світовими стандартами) технічний рівень; можливості впровадження загальних техніко-технологічних стандартів, створення спільної інфраструктури транспорту та комунікаційних мереж, єдиної енергетичної системи.

Не менш актуальним був і вплив ряду гуманітарних чинників, породжених існуванням радянських республік у межах єдиної, у недавньому минулому, держави. Це – спільна мова міжнаціонального спілкування, численні родинні зв'язки, загальний культурний простір і багато іншого, що створювало сприятливі умови для більш тісного об'єднання союзних республік.

За останні 25 років вагомі чинники взаємної привабливості нових незалежних держав якщо не зникли, то значно ослабли. Значення і вплив пострадянського інтеграційного потенціалу поступово, але безупинно згасає. Пройдений шлях міжнародної інтеграції країн пострадянського простору свідчить про недосконалість сформованих ними інтеграційних інститутів і механізмів; вимагає більш точного визначення мети і місії інтеграційних об'єднань, а також ролі окремих держав у процесах відтворення у межах сформованих інтеграційними об'єднаннями господарських систем. Вирішення цього завдання актуалізує важливість чіткого визначення специфіки стратегічного рівня інтеграційного процесу, що має охоплювати не тільки економічну складову, а й геополітичні та цивілізаційні чинники.

Визначальним фактором для побудови інтеграційних стратегій країн пострадянського простору є те, що пошук наднаціональних інституційних рамок здійснюється в обстановці яскраво виражених геополітичних протиріч. Трансформаційні процеси в Європі та їх інституційне наповнення відбувається в умовах незавершеного після закінчення «холодної війни» геополітичного поділу континенту. На території Євразії виникла складна конфігурація різнорівневих геополітичних утворень, яка суттєвим чином визначає сучасну систему міжнародних відносин. На думку дослідників цих процесів, міжнародні відносини в Європі, починаючи з рубежу 1980-1990-х рр., можна розглядати як співвідношення трьох інституційно-політичних вимірів: загальноєвропейського (представленого НБСЄ/ОБСЄ), західноєвропейського (ЄС) і євроатлантичного (НАТО) [1].

Після розпаду Радянського Союзу перед новими незалежними державами постала об'єктивна необхідність формування власного курсу щодо основних рушійних сил європейської політики: відносин із Заходом (НАТО, ЄС, США), відносин з Росією та результатів розвитку відносин між Росією і Заходом. Держави пострадянського простору зіткнулися з проблемами кінця біполярності, вони постали перед вибором між системами НАТО/ЄС, з одного боку, і Росією – з іншого.

Сучасний стан пострадянського простору демонструє складну сукупність ключових чинників, які зумовлюють багатовекторний характер інтеграції, що викликано, з одного боку, внутрішнім різноманіттям національних інтересів нових незалежних держав, а з іншого боку – зовнішніми орієнтирами і пов'язаними з ними зовнішніми обставинами. Ослаблення взаємного тяжіння між колишніми союзними республіками супроводжується посиленням ролі міжрегіональних центрів світової політики.

Оскільки через пострадянський простір проходять важливі транспортні шляхи, які дозволяють найкоротшим чином з'єднати промислово розвинений Захід з багатими корисними копалинами віддаленими районами Євразії на сході, а також такими важливими геополітичними гравцями, як Китай і Японія, у посиленні свого впливу тут зацікавлені найбільші світові лідери: Євросоюз і США – на заході, Туреччина, Іран, Китай і Японія – на сході.

Освоєння «східноєвропейського ресурсу» інтеграційними структурами Заходу має на меті зміцнити конкурентоспроможність Європейського Союзу і НАТО по відношенню до інших центрів сили сучасного світу. Обмежена у територіях і сировинних ресурсах Європа для збереження конкурентоспроможності окремих економік і в цілому позиції континенту потребує об'єднання [2]. На даному етапі розвитку ЄС знаходиться в процесі вироблення інституційних рамок, найбільш придатних для вирішення цих питань.

Фахівці констатують, що «у рамках розподілу пріоритетів між трьома трендами політики щодо пострадянського простору Європейський Союз займається економічними проблемами, але в цілому ігнорує їх значення для безпеки пострадянських країн. НАТО займається проблемами безпеки, але, не заперечуючи економічний фактор, приділяє йому мало уваги. Уряди окремих країн – США, Німеччини, Великобританії і Франції, які теоретично цілком могли б об'єднати обидва аспекти, цього не роблять або принаймні не робили протягом більшої частини першого десятиліття після розпаду Радянського Союзу» [3, с. 225].

Колишні радянські республіки, які довго знаходилися в позиції об'єкта, а не суб'єкта європейської політики, по-різному реагують на перспективи включення в організаційні рамки її головних трендів, що, у свою чергу, визначає різноманітність їх підходів щодо можливої приналежності до усталених міжнародних структур. Держави пострадянського простору, незалежно від логіки внутрішнього розвитку і власних прагнень, повинні зробити вибір: з ким і в яких організаційних рамках йти в XXI ст., і на це питання вони відповідають по-різному. Для більшості нових незалежних держав усвідомленою необхідністю стає інтеграція в рамках сформованих наприкінці періоду біполярності центрів сили (насамперед, ЄС та НАТО). Вагомою зовнішньополітичною обставиною визначення інтеграційних пріоритетів держав пострадянського простору є привабливий образ Євросоюзу на заході та Китаю – на сході як центрів політичного впливу,

військової та економічної сили, що знаходяться у безпосередній близькості від їх територій.

Росія, підтримуючи традиційні зв'язки, які склалися на просторі колишнього СРСР, ініціює формування на цій основі нових економічних і політичних об'єднань, конкуруючи за сфери інтеграційних інтересів з іншими центрами сили. Особливо актуальною для Росії є проблема виведення з орбіти впливу західних країн і Туреччини України, Азербайджану та Грузії, в центральноазіатському регіоні – Киргизії й Узбекистану.

Позиції європейських країн пострадянського простору, з точки зору вихідних геополітичних і геоekonomічних чинників, схожі, тому, теоретично, вони повинні були б мати подібну зовнішньополітичну орієнтацію щодо європейської політики та ініціатив стосовно даного регіону. Однак геополітики розходяться в оцінках їх інтеграційних перспектив. Відповідно до теорії З. Бжезинського, європейські країни пострадянського простору є частиною євразійської «периферії», потенційним кордоном «атлантистської Європи» [4]. На думку С. Хантінгтона, лінія розколу між католицько-протестантською і православною цивілізаціями проходить по території Білорусі та України. Хантінгтон вважає, що переважно православні традиції цих країн завадять їх успішній інтеграції у західні інститути [5]. Теоретик російської школи геополітики А. Дугін визначає, що території, до яких відносяться Білорусь, центральна частина України і Молдова, мають суперечливий геополітичний характер – географічно вони належать до південної частини Центральної Європи, а в культурному і конфесійному відношенні – до Росії-Євразії [6].

Концептуальний поділ Східної Європи по «лінії Хантінгтона» об'єктивно ставить колишні союзні республіки перед необхідністю вирішення інтеграційної дилеми. З одного боку, нові незалежні держави знаходяться під дедалі більшим впливом нових трендів, що виникають у межах Європейського Співтовариства, з іншого – з самого початку суверенного існування вони є об'єктом інтеграційної політики Росії і основним адресатом впровадження її інтеграційних ініціатив.

Пошуки власної ідентичності підсилюють інституційну диференціацію між державами пострадянського простору. Зокрема, це знаходить своє вираження у використанні різних моделей реформування економіки, в різних темпах перетворень, різному ступені державного інтервенціонізму тощо. Становлення державності нових незалежних країн відбувається в складній геополітичній обстановці, що

змушує їх жертвувати власним суверенітетом на користь міжнародних структур.

Білорусь найбільш схильна до поглибленої інтеграції у межах пострадянського простору, що продиктовано жорсткою економічною ситуацією на конкурентному європейському ринку, недостатністю власних ресурсів і усвідомленням глибокої взаємозалежності від кооперації з Росією. Все це спонукає Білорусь до більш високого типу інтеграції на пострадянському просторі, що знаходить своє втілення у створеному союзі Росія-Білорусь.

За часів СРСР досить високий рівень кооперації з іншими союзними республіками характеризував і промислове виробництво України. Попри це її позицію характеризує максимально негативне ставлення до розширення і прискорення інтеграції як з Росією, так і в рамках СНД на основі багатосторонніх угод. Україна схильна усвідомлювати себе великою європейською державою, і вона вимагає паритетного ставлення Росії.

Інтеграційні ініціативи України на пострадянському просторі проявили себе створенням з Грузією, Азербайджаном і Молдовою регіонального блоку пострадянських країн – ГУАМ. До налагодження субрегіонального співробітництва без участі Росії ці країни свого часу спонукала незадоволеність позицією РФ щодо практичної складової економічної інтеграції.

Позиції Узбекистана і Туркменістана також характеризує стримане ставлення до інтеграції з державами пострадянського простору, надія на свій сировинний потенціал, приховане прагнення до зміни балансу інтересів у регіоні шляхом пошуку економічних партнерів за межами СНД. На економічну інтеграцію за межами пострадянського простору покладають надії й інші нові незалежні держави.

Головним фактором, що визначає зовнішню політику Азербайджану і Грузії, стає каспійська нафта та шляхи її транспортування. Вірменія, яка у військово-політичному і оборонному відношенні орієнтується на Росію, в торгово-економічному і фінансовому відношенні максимально розгортається в бік Ірану, де існує сильна вірменська діаспора.

Південний Кавказ більшою мірою, ніж держави Центральної Азії, є зоною геополітичних інтересів Росії, характер яких визначається розташуванням регіону. У той же час неврегульованість великомасштабних конфліктів на території Південного Кавказу і в Чечні, обмеживши повноцінний транспортно-комунікаційний обмін, ускладнила соціально-економічну ситуацію та стимулювала зміну

зовнішньоекономічних пріоритетів і зовнішньополітичної орієнтації країн цього регіону.

Азербайджан і Грузія активно шукають шляхи інтеграції в систему світових господарських зв'язків, прагнучи брати участь у формуванні нової структури безпеки на основі НАТО. Вони зацікавлені в посиленні позицій Туреччини і європейських країн, а також вітають присутність економічних інтересів США в регіоні.

Розглядаючи ставлення пострадянських країн до перспектив трансформації пострадянського простору, слід зазначити, що нерідко регіональні і субрегіональні ініціативи національних політичних еліт є засобом зміцнення їх позицій усередині своєї країни.

Зі зміною керівництва окремо взятої країни іноді радикально змінюється її зовнішньополітичний курс, що часто супроводжується й відмовою від колишніх домовленостей у межах регіонального об'єднання. Під впливом зовнішніх і внутрішніх пріоритетів прагнення окремих держав до інтеграції у межах пострадянського простору часто змінюється на протилежне, а сама можливість і необхідність інтеграції ставиться під сумнів навіть найбільш послідовними акторами цього процесу.

Прихильність владних еліт пострадянських держав принципам «багатовекторної дипломатії», їх схильність змінювати свої політичні уподобання й орієнтацію в залежності від поточної політичної кон'юнктури вкрай ускладнила процес консолідації євразійського простору.

Також слід зазначити, що на даний момент проекти, пропонувані Заходом і Росією країнам спільного сусідства – Україні, Білорусі, Молдові, Грузії, Вірменії та Азербайджану, – носять конкурентний характер, на рівні цивілізаційного вибору, і ставлять дані держави перед жорсткою альтернативою. У той же час логіка безпечного розвитку інтеграційного процесу в Європі вимагає, щоб ЄС і Росія, по-перше, співпрацювали на двосторонній основі, а по-друге – залучили до проекту співпраці спільних сусідів, щоб надати процесу інтеграції широкий, а в перспективі – і пан'європейський характер.

Зважаючи на виражену конкуренцію на євразійському просторі інтеграційних проектів ряду впливових центрів сили, перш за все Євросоюзу та Росії, сучасний процес трансформації тут важко назвати збалансованим. Суперництво Росії і ЄС за лідерство на пострадянському просторі підсилює позиції зовнішніх, неєвропейських гравців, веде до погіршення відносин між основними полюсами інтеграції та до дестабілізації системи міжнародних відносин в Європі.

Для збереження загальноєвропейської стабільності в умовах глобальної взаємозалежності необхідна співпраця усіх центрів сили на основі загальноцивілізаційних цінностей.

Використані джерела та література:

1. Мальгин А. В. Политика ЕС в отношении европейских стран СНГ // Европейский союз и европейские страны СНГ / под ред. В. Грабовски, М. Наринского, А. Мальгина. М. : МГИМО (У) МИД РФ, 2002. 511 с.
2. Богатуров А. Д., Аверков В. В. История международных отношений (1945-2008 гг.). М. : МГИМО - Университет, 2009. 71 с.
3. Легволд Р. Соединенные Штаты, Европейский союз, НАТО и экономические аспекты безопасности Украины и Беларуси [Електронний ресурс] // Мечи и орала: экономика национальной безопасности Беларуси и Украины / под ред. Р. Легволда. С. Уолландер. М. : Интердиалект+, 2004. 315 с. URL: https://carnegieendowment.org/files/9336Sword_Sustenance.pdf
4. Геостратегия США для Евразии [Електронний ресурс]. URL: <https://textbooks.studio/uchebnik-geopolitika/geostrategiya-ssha-dlya.html>.
5. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
6. Дугин А. Г. Основы геополитики. Часть 4. Геополитическое будущее России [Електронний ресурс]. URL: <http://grachev62.narod.ru/dugin/chapt04.htm>

УДК 94 : 316.752

Хижняк І. А.

АКСІОЛОГІЯ ПОСТ-ПРАВДИ І ПОСТ-ПОРЯДКУ В ГЛОБАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ТА У ПРОСТОРІ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПІДСИСТЕМНОГО РЕГІОНУ «OMNES ET SINGULOS»

Системно-історичний підхід дає змогу запропонувати положення-гіпотези про аксіологічну диференційованість і поляризованість як глобального, так і регіонального культурного простору, а також про очевидну присутність нерівномірності їх розподілу у різних типах цінностей.

Представлені також пропозиції для можливого запровадження нового напрямку досліджень ціннісних орієнтацій в режимах пост-правди і пост-порядку; сформульована типологія нових категорій цінностей на основі інноваційної, альтернативної методології, що була запропонована на Мюнхенській міжнародній конференції 2017 р.

Ключові слова: аксіологія пост-правди і пост-порядку, середовище аксіології поляризованого пострадянського культурного простору, режим пост-правди і

пост-порядку в альтернативній методології підходів до сучасних глобальних і регіональних викликів.

Хижняк И. А. Аксиология пост-правды и пост-порядка в глобальной среде и в пространстве постсоветского подсистемного региона «omnes et singulos». Системно-исторический подход предоставляет возможность предложить положения-гипотезы об аксиологической дифференцированности и поляризованности как глобального, так и регионального культурного пространства, а также об очевидном наличии неравномерности их распределения в различных типах ценностей.

Представлены также предложения для возможного открытия нового направления исследований ценностных ориентаций в режимах пост-правды и пост-порядка; сформулирована типология новых категорий ценностей на основе инновационной, альтернативной методологии, предложенной на Мюнхенской международной конференции 2017 г.

Ключевые слова: аксиология пост-правды и пост-порядка, среда аксиологии поляризованного постсоветского культурного пространства, режим пост-правды и пост-порядка в альтернативной методологии подходов к современным глобальным и региональным вызовам.

Igor Khyzhnyak. Post-truth and post-order axiology in global milieu along with these of the space inside «omnes et singulos» post-Soviet subsystem region. A hinge of systemic and historic approach empowers to settle a hypothetic set up of the concept for axiological difference and polarization of global and regional space. It also demonstrates its obvious abilities in unevenness and spread inside numerous varieties of certain types of values.

There also emerged other tenders to introduce a definitely new trend for further exploration of post-truth and post-order patterned values. Moreover there has been formulated an update typology based on alternative methodology to have been presented at the Munich International security conference of 2017.

Keywords: post-truth and post-order axiology, axiology milieu of polarized post-Soviet cultural space, the post-truth and post-order rational use for alternative methodology approaches under modern recognized global and regional challenges.

З усього різноманіття теоретичних підходів до вивчення міжнародних відносин в період другої декади ХХІ ст. одним з найбільш продуктивних та найбільш результативних «макропідходів» при аналізі глобальних і регіональних змін можна вважати **системний**, який завдяки своїй **комплексності** дає змогу виділяти **регіональний рівень** та **регіональні підсистеми** в якості самостійних аналітичних об'єктів для подальшого всебічного наукового дослідження. Такий підхід дає змогу вирішувати поряд з теоретичними й досить практичні, прикладні завдання: вичленовувати, підбирати та порівнювати ключові макрорегіони світу і вже безпосередньо на регіональному рівні аналізувати те, як модифікуються глобальні закономірності відповідно до макрорегіональних і регіональних утворень, регіональних

організацій різного типу, власне в межах певних країн, транскордонних та внутрішньокрайнових регіонів.

Питання про регіональні і субрегіональні підсистеми, які пов'язані з новітніми трендами у сучасних міжнародних відносинах, особливо після 2014 р., і які мають безпосередній вихід на глобалізацію, регіоналізацію і фрагментацію (до речі, як і саме поняття регіону і пов'язане з цим конкретне регіональне членування світу), і досі являють собою предмет серйозного наукового дискурсу.

Відповідно до вищезазначеного на перше місце вийшла студія комплексного аналізу різноманітних факторів, які відображають як внутрішньополітичні, так і зовнішньополітичні процеси, пов'язані зі структурними особливостями нової політичної підсистеми «omnes et singulos» (разом і окремо). Вона являє собою продукт 28-річного пострадянського розвитку й існує у вигляді окремого міжнародно-політичного підсистемного сегменту, який окреслює, до того, ще й географічний простір, який займають базові держави цього геополітичного утворення – Росія і Україна. Інноваційна підсистемна складова також має особливо окреслену власну **ціннісну, культурно-цивілізаційну, соціально-економічну і політико-режимну специфіку**.

Вивченню саме вказаного нового, пілотного, підсистемного, субрегіонального, міжнародно-політичного утворення сучасного глобального, цивілізаційного і регіонального розвитку і присвячена монографія автора під назвою «Від «навіки разом» до «omnes et singulos» (разом і окремо). Україна у системному протистоянні глобальних полюсів сили» [1].

Згідно з типами ключових інститутів у кожному з представлених у ній соціумів нова підсистемна, субрегіональна одиниця має відповідні внутрішньопідсистемні складові: *російську* – **«Євразійсько-імперський гамбіт»** і *українську* – **«Держава всупереч»**. Обидва вказаних підсистемних компоненти функціонують згідно з існуючими об'єктивними системними трендами власного внутрішнього розвитку, що склались протягом їхнього 28-річного історичного становлення, і можуть бути також класифіковані як **продукт режимно-системних закономірностей їхнього формування – персоналістський авторитаризм – російський варіант і неопатримоніальна демократія – в українському вимірі**, а також власне як **культурно-цивілізаційна детермінованість кожної з підсистемних складових, які функціонують в окремому, притаманному тільки їм, внутрішньополітичному режимі**.

При цьому зазначимо, що всі наведені підсистемні, субрегіональні складові безперервно взаємодіють і, це очевидно, пересікаються між собою й тісно пов'язані із соціокультурними і національно-ціннісними особливостями цих країн. Крім того, їхня тісна взаємодія дозволяє виділити (відповідно до вже визначених **політико-режимних і культурно-цивілізаційних характеристик**) нове підсистемне утворення «omnes et singulos» як **окрему культурно-цивілізаційну одиницю** з характерною лише для неї *своєрідною, історично непорівняною аксіологією культурного простору*.

Таким чином, представлена студія являє собою логічне продовження змістових аспектів вказаної монографії і може розглядатись як пропозиція для можливого запровадження *нового напрямку дослідження*, а саме – **формування концентрованого виразу у новому аксіологічному просторі й застосування у ньому до цього ще не дослідженої багатомірної структури настанов нового типу**. Тут мається на увазі **політико-режимна трансформація посткомуністичних ціннісних орієнтацій і їхня відповідна адаптація до режиму пост-правди та пост-порядку**, що вже має синхронний вимір в межах як глобального, так і регіонального аксіологічного поляризованого пострадянського простору.

В цілому підходи і оцінки суспільної думки в аксіологічно-культурному глобальному і пострадянському просторі, тобто думки і оцінки представників еліт, політичних класів, а також різноманітних соціальних груп про порівняльну політичну, громадську і культурно-естетичну привабливість (або непривабливість) певних, цілком конкретних ціннісних патернів, являє собою перспективний напрямок у вирішенні багатьох важливих історичних, політичних, юридичних, культурологічних і соціально-психологічних проблем сучасної як світової, так і регіональної спільноти.

Положення-гіпотези відносно аксіологічної диференційованості і поляризованості культурного простору та про нерівномірність розподілу емоційної складової всередині останнього були висловлені ще у радянській науковій літературі в 1970-х рр. Зокрема, А. С. Ахієзер і П. М. Ільїн відзначали, що у будь-якій частині планети «вся територія бачиться людьми як своєрідне поляризоване культурне поле з фокусами притягнення та відторгнення» [2, с. 87], що «подаліше вивчення системи показників соціальних оцінок території дозволить перейти до складання її спеціальних оціночних карт» [2, с. 91]. У той же час Ю. М. Лотман вказував на те, що «ієрархія культурної значущості несхожих духовних просторів доповнюється ієрархією ступенів їхньої

цінності (залежно від внутрішньої структури даного типу культури); так, виділяються простори, що призначені для державно-політичної діяльності, приватного життя тощо. Емоційна складова естетичного порядку (або інших типів призначення – **I. X.**) також у жодному разі не розподіляється рівномірно всередині культурного простору» [3, с. 49].

Пізніше, вже після розпаду СРСР, у період так званих «нульових років» ХХІ ст. науковий аналіз засадничих демократичних цінностей та їхня роль у розвитку громадянського суспільства у країнах Європи були представлені українським дослідником, доктором історичних наук, професором, член-кореспондентом НАН України А. І. Кудряченком [4].

Аналогічно цікавими є ряд публікацій у царині визначення типів ціннісної ідентифікації у сучасному соціумі, здійснених також українським дослідником, професором А. О. Ручкою [5].

Звичайно, в межах постановки проблеми, що розглядається, необхідно також зважувати на різного роду соціально-психологічні, стереотипно-міфологічні й позаісторичні компоненти аксіологічного характеру, які нерозривно пов'язані з громадянською та суспільною думкою, що існує у соціальному побуті окремих соціумів у різних регіонах глобального і регіонального простору, з їх власними іміджами, аурами, характерними для окремих територій і місць.

Оскільки вказаний набір якостей будь-якого об'єкта складається з тієї чи іншої комбінації притаманних (або не притаманних) йому цінностей, виникає необхідність у створенні достатньо детальної типології цінностей, які функціонують у режимі вже **нової альтеративної методології пост-правди і пост-порядку**, яка була офіційно представлена на Мюнхенській міжнародній конференції в 2017 р. [6]. Крім того, автором пропонується оригінальна типологія цінностей, причому кожен з окремих типів до цього не ходжених цінностей, що презентуються, має власний, очевидний просторовий аспект або «зріз».

На думку автора, після детального опрацювання даного матеріалу, певно, можуть бути виділені принаймні 13 раніше ще не апробованих, а тому і не звичних, типів цінностей. Правда, в межах вказаної студії ми зупинимось лише на трьох з них: *цінностях державно-громадського, режимно-політичного, воєнно-силового та громадянсько-юридичного порядку; цінностях історичного спрямування; аксіології політико-культурного та науково-когнітивного зразка*. Відзначимо, що наведені типи цінностей є валідними як для глобального, так і для регіонального рівнів.

Цінності *державно-громадського, режимно-політичного, воєнно-силового та громадянсько-юридичного порядку* є виразом сили, безпеки, справедливості, законності тощо й відображають природу певного окремо взятого державного утворення.

Цінності *історичного спрямування* являються всім тим, що уособлює та символізує «зв'язок часів», культурну та історичну пам'ять, наступність традицій, місце людини у тій чи іншій спільноті у ряду минулих і наступних поколінь тощо. Після 1991 р. сюди стали також відноситися політико-режимні цінності та аналогічні достоїнства того ж ряду, що з'явилися вже за період відмови від комуністичної ідеології.

Аксіологія політико-культурного та науково-когнітивного зразка базується на знаннях та освітньо-кваліфікаційній «якості населення», а також – на інфраструктурі одержання, збереження та розповсюдження знань: системи освіти, мереж бібліотек, баз даних, ЗМІ, Інтернету тощо.

Крім того, специфічний вираз аксіології в особливо поляризованому пострадянському культурному просторі, рівно як і в окремих регіонах глобального простору, має власні особливості прояву. До речі, режим відтворення *аксіології пост-правди і пост-порядку* напряду залежить від режимно-політичної і духовної атмосфери, що існує у кожному з підсистемних кластерів субрегіонального утворення «omnes et singulos», які формують структуру внутрішньопідсистемних складових як російської, так і української ідентифікації.

Російський сегмент *«Євразійсько-імперський гамбіт»* має два кластера внутрішньопідсистемного відтворення. Перший – *«Кремлівський вимір допуску на перпетуальну персоналістську авторитарність»*, призначений для внутрішнього використання в кордонах Російської Федерації. Другий – заточений на ведення інформаційних операцій виключно *«на експорт»* і визначений як *«Великий» російський інформаційний дивертисмент*. У той же час український набір кластерів підсистемної *партикулярності* виглядає як дует культурно-політичних комплексів зі специфікою *власного, національного внутрішнього контенту*. Перший з них атрибутований як *«Гібридний» акорд неопатримоніальної демократії по-українськи*. Інший спеціалізований сегмент класифікований співзвучно до його відповідної назви *«Заморсько-пошуковий бенефіс»*. Функції обох мають власне політико-режимне і культурно-цивілізаційне навантаження. Перший конституційно має забезпечувати діяльність *внутрішнього суверенітету країни*, а також і культурно-цивілізаційну її

цілісність, в той час як другий належить до *сфери її виходу на міжнародну арену* [7, с. 91].

Отже, спершу звернемось до культурної значущості російського духовного простору, яка пов'язана з внутрішньою структурою її підсистемного сегменту, що призначений для внутрішнього використання – **«Кремлівський вимір допуску на перпетуальну персоналістську авторитарність»**.

Її сучасний внутрішній контент був доволі відверто поданий у програмі радіотелевізійної станції RTVI від 10 серпня 2018 р., яка транслювалась у передачі для російської аудиторії на частотах радіостанції «Эхо Москвы» і у телепрограмі «Особлива думка». Гостем передачі був на той момент професор пілотного ВНЗ, який відповідав за підготовку російського дипломатичного корпусу – МДІМВ, – Валерій Соловей. Так ось, у режимі **пост-правди** він охарактеризував сучасну російську аксіологію політико-культурного та науково-когнітивного зразка як «Моральне оскотинення» (моральное оскотинение). При цьому було прямо сказано, що маються на увазі конкретні чисельні події, які відбуваються у сучасній духовній сфері Російської Федерації і наразі сприймаються її суспільством як належне [8].

Інший відомий в Росії політик регіонального рівня, лідер псковського відділення партії «Яблоко», який також є депутатом обласних зборів депутатів 2-х скликань і планував взяти участь у виборах губернатора псковської області у 2018 і 2019 рр., Лев Шлосберг досить докладно і відверто зупинився на певних деталях, які характеризують дії сучасної російської влади.

Насамперед, він звернув увагу на те, що *неправда*, яка напряду асоціюється з **пост-правдою**, стала способом пояснення практично всіх її (влади) дій. Крім того, увага також була звернута на те, що саме *неправда*, яка тиражується на державному рівні, наразі практично втрачає своє первісне значення. Вона стала реально феноменом **пост-правди**, тобто поясненням того чи іншого мотиву, дії, висловлювання. Вона також є невід'ємною частиною професії політика або урядовця. Адже наразі власне *неправда* стала невід'ємною професійною якістю фактично кожного російського державного управлінця. А це вже вказує на повне розкладання «держави російської». Проте є речі, що можуть бути навіть гіршими за це. Це є саме терпимість та допустимість панування в аксіології соціуму самого явища *неправди*. Люди вважають, що за допомогою *неправди* можна управляти і власною владою, і ними самими. Росіяни самі як спільнота вже очевидно деградували як соціум. Це – віддзеркалення колапсу всього суспільства. Вже не існує

внутрішніх захисних механізмів, а питома вага неправди на кожного росіянина стала такою, що люди вже до того призвичаїлись, що все штучне стали сприймати за справжнє.

І все ж, відомий в Росії політик регіонального рівня наголошував на тому, що розраховує власне на людську природу, яка все ще жива, на перпетуальність коду самого життя! А це є ірраціональна субстанція. Вона закодована у кожній людині. Це не містика, а реальність. Вона стане стилістикою буття з того моменту, з якого саме і виникне точка початку повернення з негативу до позитиву [9].

Тут вже у режимі *пост-правди* може бути зафіксований тип цінностей *державно-громадського, режимно-політичного, воєнно-силового та громадянського порядку*, який одержав розповсюдження протягом 28-річного періоду вже за відсутності комуністичної ідеології. Вказаний тип аксіології також став *просторово-синхронним* для вжитку у кластері внутрішньопідсистемного сегменту російської ідентифікації *«Кремлівський вимір допуску на перпетуальну персоналістську авторитарність»*.

Режими *пост-правди* і *пост-порядку* виявились досить сприятливими і для аналогічного типу цінностей, але вже на глобальному рівні завдяки своїй привабливості відносно окремих точкових об'єктів, що розташовані у місцях регіонів теперішньої найбільшої міжнародної напруги.

Мова наразі йшла про багатосторонній удар, що був нанесений по Сирії у квітні 2018 р. Судячи з розвитку подій, американська сторона мала домовленість з росіянами. Висновок слідував з того, що останні перекрили своїми комплексами ППО екваторію Середземного моря. Американці, у свою чергу, закликали Катар, Саудівську Аравію, Йорданію і, передбачувано, Ізраїль не наносити окремих удар, щоб запобігти плутанині, що може виникнути під час підведення підсумків. Мало місце також чітке погодження відносно кількості ракет, що випустять по цілях Велика Британія, Франція і США. Погоджувалось також, яким мало бути піар-покриття для остаточного висвітлення у пресі. Тим не менше, досить довго не сходились цифри відносно того, що і куди потрапило: різниця була в 8-10 ракет, цифри уперто не співпадали. Хоча військові завжди допускають вільності у кількісному підрахунку (це їх одвічна «казка» про власні втрати і втрати противника). В результаті виходило, що у свій час покарання Х. Асада за ніби величезний ядерний арсенал було лише вражаючим історично, проте реально відтвореним тільки постановочним перформансом!

Виступ у британському парламенті Т. Мей, де вона наголошувала на необхідності нанесення масованого удару для рішучого обмеження здатності Б. Асада виготовляти хімічну зброю, був ззовні вражаючим. І дійсно, була нанесена велика кількість ударів по цим хімічним складам. І можна лише уявити, що якби там дійсно у великій кількості була накопичена значна кількість хімічної зброї, то у цьому регіоні неминуче б стався хімічний Чорнобиль. Стало очевидним, що глобальний аксіологічний простір і у цьому випадку був обраний як найбільш вдалий зріз культури саме для задіяння *державно-політичного, воєнно-силового і громадянсько-правового типу цінностей*. Словом, мав місце звичайний піар пропаганди і контрпропаганди.

Саме тому в епоху сучасного типу інформаційного мегавпливу надто важко дійти до *правди* або до дійсної суті *глибокого змістовного дискурсу*. А якщо його порівнювати з періодом «холодної війни», що вже стала історією, то тут прямі паралелі, очевидно, також не простежуються. Тому автор ризикне висунути наступну гіпотезу-припущення. В період «холодної війни» йшла боротьба за *інтерпретацію* тієї чи іншої події, тобто, власне, по суті справи, – тієї самої *пост-правди*. Ось є *правда*, а ти *займаєш* по відношенню до неї позицію *пост-правди*. Таким є цей термін останніх років, але він чудово підходить і до епохи «холодної війни». А ось *зараз* ми все частіше зустрічаємося з *політикою* або, іншими словами – з *аксіологією політичного простору*, правда тепер із залученням феномена *пост-факту*. А це вже зовсім інша справа.

Прикладом *пост-правди* через присутність в ній *пост-факту* може служити юридичний казус, який має всі підстави, щоб статись з будь-яким пересічним громадянином. Ви йдете по вулиці зі своєю дівчиною, а група хуліганів нападає на Вас і починає ще й ображати дівчину. Ви вступаєтесь за неї і даєте відсіч нападникам у дуже рішучій формі. А потім, вже у поліції, вони починають розповідати, що вони мирно йшли по вулиці, а Ви з дівчиною напали та ще й по-звірячому побили їх. Ви кажете, що такого не було, а що саме група хуліганів напала на вас. У підсумку ніхто не заперечує *події, факту* того, що відбулась *сутичка*. Проте тут мова вже пішла про ту саму боротьбу за *інтерпретацію* того, хто був правий, а хто винний.

Ось цим і займались, в основному, в період «холодної війни». *Події* були, літаки збивали, удари наносили, топили кораблі, підводні човни, а потім вже починали *інтерпретувати* всі *факти*, що мали місце.

Наразі ж доводиться мати справу з ситуацією, коли вся *політика* реально зводиться лише до *розмов* про існуючі або *неіснуючі події*.

Мова наразі пішла про *природу суті* цих самих **пост-фактів**. А світ тим часом занурився у здогадки: де ж дійсно була ядерна зброя С. Хусейна? Яким же чином все-таки отруїли Скрипалів? Який вид хімічної зброї був застосований у Дамаску?

Правда тут вже починає йтися про «гібридні» різновиди видозмін власне цієї самої **пост-правди**, що виникли. А вся їх «гібридність» полягає у тому, що одна **пост-правда** має шанси і передумови, а також нібито доказову базу, яка може бути оприлюднена або доведена за певних умов. У той час як *інша пост-правда* просто **не існує** тому, що її просто не може бути як такої.

Видання «The Wall Street Journal» у статті, що була опублікована у квітні 2018 р., зробило детальний аналіз заяв президента Франції Макрона відносно присутності хімічної зброї в Сирії. В один ряд були вставлені вирази: «за свідченням», «згідно заяв», «скоріше за все» тощо [10]. Тобто абсолютно непрямі або побічні згадування без зазначення фактів, доказів, мотивованих тверджень, хоча з прямим натяком на наявність цілком реальної доказової бази.

У той самий час як *інша грань «гібридної» пост-правди*, яка ніби **не існує** і про неї ніхто **не знає**, хоча у синхронному вимірі відома всім і зрозуміла для решти світу, на практиці уперто заперечується.

Все наведене вище ми ведемо до того, що зараз абсолютно відповідально можна стверджувати, що ніхто з нас до цього *ніколи не зустрічався* і навіть *не був свідком відтворення політики пост-факту* у таких масштабах. Крім того, коли на всіх рівнях **факти**, що дійсно **існують** насправді, як би то елементарно ігноруються, а ті, яких і зовсім **не було** взагалі, наразі *спокійно і навіть офіційно видаються за реальні* і, більш того, на них вибудовують «велику політику». Прикладами подібних *інформаційних нововведень* можуть бути проекти «торжества «русского мира»», міфи про категоричну «ніби непричетність» пресловутих «зелених чоловічків» до першої фази анексії Криму, категоричні заперечення присутності збройних сил РФ на Донбасі або відсутності чисельних війн у різних регіонах світу за домовленістю чи ніби «понарошку», переведення на Україну вини за збиття малайзійського «Боїнгу» у липні 2014 р.; цей ряд можна продовжити.

Ось в цьому й полягає **парадокс існування сучасної істини**, закладений у набір типів *історичних цінностей*, що активно пропагуються й поширюються в межах російського підсистемного сегменту, призначеного для використання на експорт і атрибутуваного нами у згаданій монографії як «**Великий російський інформаційний дивертисмент**». Цінності такого «політико-режимного, утілітарного»

характеру відповідно до їхньої власної природи ніби «надбудовуються» над аксіологією загальнолюдської ідентифікації і намагаються акумулювати в собі (правда поки з недосить зрозумілою перспективою) весь спектр цінностей, що залишилися. Крім того, «ціннісні неофіти» наразі намагаються грати по відношенню до їхніх класичних достойників інтегруючи і результуючу роль.

У практичному ж вимірі вже *інша пост-правда* про ніби повну відсутність російських регулярних військ на українському Донбасі на практиці все одно відтворилась (згідно з російськими неурядовими джерелами) у їхніх реальних втратах. У період з 21 жовтня 2014 р. по 14 травня 2015 р. кількість загиблих складала 7869 чоловік. Крім того, за іншими оцінками, втрати російських військовиків у період з травня по грудень 2014 р. разом з так званими «народними ополченцями» і цивільними особами оцінюються у 9695 чоловік. А у сумі загальна кількість втрат лише за вказаний період вже дійшла до 17 386 осіб тільки з числа тих, хто вважаються загиблими [11, с. 30].

Режими *пост-правди і пост-порядку* також знайшли свій системний вираз і у культурному просторі, вже визначеному у нашій системі типологій як *сегмент політико-культурних і науково-когнітивних цінностей*. Тут насамперед мається на увазі певно штучний, на наш погляд, водорозділ, який проведений у *ціннісно-методологічних азимутах* підсистемного утворення української ідентифікації «*Гібридний» аккорд неопатримоніальної демократії по-українськи*», яке призначене для використання всередині країни. Тут йдеться про сучасний дещо надуманий поділ між історичними, політичними та іншими гуманітарними науками. Справа в тому, що у глобальному аксіологічному і культурному просторі у контексті, що наразі розглядається, ще раніше, а саме, у перші повоєнні роки, відбулись воістину тектонічні зрушення.

Після закінчення Другої світової війни інтелектуальні досягнення міжвоєнного періоду були піддані критиці за утопізм, а замість Ліги Націй, що не виправдала сподівань, були створені дещо інші механізми міжнародного співробітництва і забезпечення колективної безпеки – Організація Об'єднаних Націй (ООН) і ряд її спеціалізованих установ, у тому числі ЮНЕСКО. У 1948 р. під її егідою в Парижі пройшла міжнародна конференція «Методи в політичній науці», на якій було визначено **предметне поле політичної науки, тобто сучасної політології.**

I. Політична теорія:

1) Політична теорія;

2) Історія політичних ідей.

II. Політичні інститути:

- 1) Конституція;
- 2) Національний уряд (government);
- 3) Регіональні і локальні органи управління;
- 4) Державне управління (public administration);
- 5) Економічні і соціальні функції уряду;
- 6) Порівняльні дослідження політичних інститутів.

III. Партії, групи та суспільна думка:

- 1) Політичні партії;
- 2) Групи і асоціації;
- 3) Участь громадян в органах управління (government administration);
- 4) Суспільна думка.

IV. Міжнародні відносини:

- 1) Міжнародна політика (international politics);
- 2) Міжнародні організації і управління;
- 3) Міжнародне право.

Як бачимо, згідно класифікації ЮНЕСКО, студії міжнародних відносин складають частину *політології як наукового напрямку*. Для США такий підхід багато в чому є характерним і для сучасного періоду. Наприклад, Ф. Шуман наступним чином писав про вивчення міжнародних відносин стосовно періоду, що співвідноситься з хронологією 1950 р.: «Не дивлячись на зростання числа спеціалізованих шкіл, інститутів та інших різноманітних засобів співробітництва серед спеціалістів, «міжнародні відносини навряд чи можуть розглядатись або можуть бути визнаними як *окрема сфера* або як *відособлений серйозний науковий напрямок досліджень*. Скоріше це безліч субдисциплін – політичні науки, історія, економіка, право, психологія, соціологія тощо. Методи міжнародних відносин невід’ємні від методів інших соціальних наук, від яких власне і виникли міжнародні відносини як предмет вивчення. За виключенням спеціального лексикону, «реалполітік», геополітики та міжнародного права, термінологію та шляхи вивчення міжнародних відносин неможливо різко відділити від методів студійності та термінології насамперед історії, політології, економіки і когнітивних дисциплін» [12, р. 578].

Нехай наші підходи не здадуться Вам нетрадиційними або надто відвертими. Ми лише хотіли висвітлити роль тих, хто *замовляє відтворення* сучасних глобальних і регіональних цінностей, а також показати ті підсистемні структури, що їх *створюють і нав’язують* для

подальшого відповідного їхнього *сповідання та визнання*. Нашою метою є також показати нечисельну множинність підходів до тих істин, які раніше традиційно вважались непорушними.

Використані джерела та література:

1. Хижняк І. Від «навіки разом» до «omnes et singulos» (разом і окремо). Україна у системному протистоянні глобальних полюсів сили: монографія. К.: Саміт-Книга, 2018. 416 с.
2. Ахиезер А. С., Ильин П. М. Задачи разработки социальных оценок территории в условиях научно-технической революции // Изв. АН СССР Сер. географ. 1975. № 1. С. 86-92.
3. Лотман Ю. Художественный ансамбль как бытовое пространство // Декоративное искусство СССР. 1974. № 4. С. 50-52.
4. Кудряченко А. Засадничі демократичні цінності та їх роль у розвитку громадянського суспільства у країнах Європи // Розвиток взаємодії держави і громадського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ.конф. (12 грудня 2012 р. м. Київ / упоряд. В. М. Яблонський, О. А. Корнієвський, П. Ф. Вознюк. К.: НІСД, 2013. С. 28-38; Кудряченко А. І. Випробування європейських демократичних цінностей викликами глобалізації // Європейські культурно-історичні цінності: ретроспектива і перспектива: збірник наукових праць / за заг. ред. О. В. Зернецької // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2018. С. 5-16.
5. Ручка А. Ціннісна зміна як провідна тема сучасного соціального аналізу // Український інформаційний простір. 2013. Ч.1. С. 163-168; Ручка А. Цінності і ціннісна зміна в соціологічній перспективі // Мінливості культури: соціологічні проєкції / Н. Костенко. Київ: Інститут соціології НАН України, 2015. С. 41-75; Ручка А. О. Ціннісні тренди в контексті сучасних модернізаційних процесів // Історичні та стратегічні імперативи провідних і транзитивних країн світу: збірник наукових праць / за заг. ред. О. В. Зернецької // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. С. 25-34.
6. Munich Security Report 2017- Munich Security Conference. Post-Truth, Post-West, Post-Order [Електронний ресурс]. URL: <https://www.securityconference.de/en/discussion/munich-security-report/munich-security-report-2017/>
7. Хижняк І. А. Синкретичні ознаки «гібридних» підсистем російсько-українського агломерату спільного геополітичного регіону: самотність геополітичного коду «omnes et singulos» // Історичні та стратегічні імперативи модернізації провідних і транзитивних країн світу: збірник наукових праць / за заг. ред. О.В. Зернецької // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»/ К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. С. 82-92.
8. Радио ЭХО Москвы: Особое мнение: Валерий Соловей. – 10.08.2018 [Електронний ресурс]. URL: www.echo.msk.ru/programs/personalno/1160024
9. Шлосберг Л. Искушение насилием [Електронний ресурс]. URL: <https://www.abouttru.com/2016/01/23527/>

10. Raja Abdurahim, Thomas Grove. Syrian Government Nears Control of Enclave Hit by Suspected Chemical Attack [Електронний ресурс]. URL: <https://www.wsj.com/articles/syrian-government-nears-control-of-enclave-hit-by-suspected-chemical-attack-1523536253>

11. Соколов Б. Последние войны России. К.: Знання України, 2016. 44 с.

12. Schuman F. The Study of International Relations in the United States [Електронний ресурс] // Contemporary political science: a survey of methods, research and teaching. UNESCO, 1950. 713 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/images/0007/000725/072539eo.pdf>.

УДК 94 : 504 + 008

Пєрга Т. Ю.

ЕКОЛОГІЧНІ ЦІННОСТІ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Сформульовано поняття екологічної цінності. Розглянуто головні концептуальні підходи XX – початку XXI ст. до формування теорії екологічної етики. Обґрунтовано необхідність розробки системи екологічних цінностей сучасної цивілізації.

Ключові слова: екологічні цінності, екологічна етика, цивілізація, антропоцентризм, екоцентризм, біоцентризм.

Пєрга Т. Ю. Экологические ценности современной цивилизации. Сформулировано понятие экологической ценности. Рассмотрены главные концептуальные подходы XX – начала XXI в. к формированию теории экологической этики. Обоснована необходимость разработки системы экологических ценностей современной цивилизации.

Ключевые слова: экологические ценности, экологическая этика, цивилизация, антропоцентризм, эоцентризм, биоцентризм.

Tetyana Perga. Ecological values of modern civilization. The concept of ecological value has been formulated. The main conceptual approaches of the XX th – early XXI st century to the theory of ecological ethics has been considered. The necessity of developing a system of ecological values of modern civilization has been grounded.

Keywords: ecological values, ecological ethics, civilization, anthropocentrism, ecocentrism, biocentrism

Сучасна екологічна криза свідчить про кризу цінностей сучасної цивілізації. Досвід останніх десятиліть продемонстрував, що спроби світової спільноти розв'язати екологічні проблеми лише за допомогою сучасних технологій не принесли очікуваних результатів. Це актуалізує пошук нових шляхів розвитку людства в XXI ст. Важливим завданням у цьому контексті є розробка системи екологічних цінностей, які сприятимуть мінімізації негативного впливу на довкілля внаслідок

впровадження антропоцентричного підходу й створять умови для поступового переходу до менш руйнівної моделі природокористування, ніж існує на даний час.

У цій статті ми маємо намір проаналізувати сутність екологічних цінностей і розглянути головні концептуальні підходи до їх формування у XX – на початку XXI ст.

Для формулювання поняття «екологічна цінність», перш за все, з'ясуємо сутність поняття цінність. Зазвичай під цінністю розуміють певні явища або предмети, які мають матеріальне (економічне), соціальне або культурне значення [1, с. 256]. Щодо екологічної цінності, то у сучасному науковому дискурсі не існує загальноприйнятого визначення. Досить часто екологічну цінність розглядають як цінність, здатну забезпечити екологічну рівновагу на Землі та компенсувати антропогенне перетворення екосистем [2]. Дослідниця проблем екологічної освіти та виховання В. Ніколіна у своїх роботах розширює поняття «екологічні цінності» за рахунок поняття «еколого-гуманістичні цінності», розуміючи під останніми «сукупність норм, установок, ідеалів гармонійного буття людини в природі й суспільстві» [3, с. 6-15]. Однак спільною рисою багатьох праць з цієї проблематики є відсутність визначення екологічної цінності та підміна його класифікацією цих цінностей, що вказує на суттєву наукову прогалину і важливість подальших наукових розробок у цьому напрямку.

Безсумнівно, що екологічній цінності притаманні риси й особливості, властиві будь-якій цінності. Тому з одного боку, цінність є предметним чи іншим реальним значущим для суб'єкта явищем дійсності, а з іншого – вона є явищем свідомості суб'єкта, що відображає його зацікавлене відношення до визначеної ситуації [4]. Т. Дітц, Е. Фітцджеральд і Р. Швом зазначають, що екологічну цінність доречно розглядати з точки зору матеріальної цінності, яка має економічну вартість, і нематеріальної, яка включає оцінку людиною екологічної цінності й моральні принципи відносно довкілля [5]. Авторський колектив монографії «Прикладна етика» вводить поняття цінності природи, яку розділяє на два типи: цінності зовнішні – інструментальні (матеріальні та нематеріальні) і цінності внутрішні. Матеріальні (економічні) цінності мають цінність для господарства людини, їхня вартість може бути порахована, наприклад господарська, рекреаційна цінність ресурсів довкілля [2]. У дослідженнях закордонних вчених вона характеризується як така, що створює додаткову вартість [5]. Економічна цінність геофізичного середовища цілком очевидна: історія розвитку людства безпосередньо пов'язана з освоєнням

природних ресурсів планети. З цієї перспективи екологічну цінність можна охарактеризувати як цінність природного середовища, яке містить ресурси, що мають важливе значення для підтримки екосистем і життєдіяльності суспільств, і яке сприяє створенню додаткової економічної вартості. Підрахувати вартість нематеріальної (неекономічної) цінності неможливо. Досить часто дослідники відносять до неї історико-культурну, патріотичну, політичну, символічну, релігійну, духовну, естетичну й навіть антитоталітарну цінність природи [2]. Л. Юрченко зазначає, що екологічні цінності можуть систематизуватися за ґносеологічним критерієм, за специфічністю у сферах життєдіяльності й за об'єктами природи [4]. Л. Стег і Дж. де Гроот виділяють чотири типи цінностей, які є особливо актуальними в екологічній сфері: гедонічні, егоїстичні, альтруїстичні та біосферні цінності [6].

Варто взяти до уваги той факт, що екологічні цінності, перебуваючи в певній ієрархії, постійно коригуються в залежності від конкретних ситуацій і потреб певних суб'єктів і стану довкілля. Екологічні та інші цінності впливають на численні переконання, погляди, норми та поведінку людей. Різні особи можуть підтримувати ті ж самі цінності, але по-різному визначати пріоритети різних цінностей, що приводить до відмінних уподобань, переконань, поглядів, норм і різного вибору. Усі ці фактори суттєво впливають на формування екологічних цінностей сучасної цивілізації. Вказане дозволяє зробити висновок про необхідність подальших ґрунтовних досліджень наукової проблеми екологічної цінності й одночасно вказує на складність формування універсальної та прийнятої для всіх жителів нашої планети системи цих цінностей. Хоча на даний час це завдання видається досить утопічним, це не зменшує значущості його виконання.

Особливістю наукового пошуку шляхів розвитку цивілізації у ХХ ст. є спроба знайти таку модель взаємовідносин «людина-природа», яка сприятиме переходу до більш ощадливого ставлення до ресурсів біосфери, враховуючи межі її ємності. Ще у 1930-х рр. з'явилась низка праць, в яких висловлювалася ідея нового відношення до природи.

Її розвиток у 1970-х рр. сприяв появі нової філософської дисципліни – екологічної етики. У зарубіжній літературі вона є напрямом досліджень, які орієнтуються на перегляд ціннісних основ західної цивілізації та цілісного розвитку людини. З точки зору екологічної етики причини сучасної глобальної екологічної кризи зумовлені не зовнішніми чинниками, а внутрішніми; ця криза має філософське та ідеологічне коріння. Стрижневою проблемою сучасної

екологічної кризи вбачається не зростання населення, економічний розвиток чи недоліки політичних систем, а людські відносини й цінності, які мотивують прийняття рішень. Саме тому під час підготовки стратегій подолання екологічної кризи акцент має ставитись не лише на комплексі економічних, технологічних і законодавчих заходів, а й на формуванні нового ставлення до природи і нових цінностях, зокрема таких: природа і людина – елементи єдиної природи; вища цінність – гармонія у відношеннях «людина (суспільство) – природа». Як зазначає В. Борейко, актуальність розробки теорії екологічної етики обґрунтовується тим, що вона надає нові переконливі аргументи на захист природи, які базуються на категоріях етики: «права», «обов'язки», «борг», «благо» тощо, мотивують діяльність людини, змушують приймати рішення або лобіювати їх прийняття. Етичні теорії можуть застосовуватися до окремих ситуацій і пропонувати специфічні рекомендації. Екологічна етика дає обґрунтовану базу, на якій можна будувати аналіз і пропонувати рекомендації щодо вдосконалення екологічної політики. Отже екологічна етика сприяє розробці нових цінностей сучасної цивілізації, тому для розуміння інтелектуального пошуку у цій царині охарактеризуємо головні теорії екологічної етики [7, с. 13-19].

На даний час можна констатувати існування трьох моделей екологічної етики – екоцентричної, біоцентричної та екобіоцентричної. Представником біоцентричної моделі є А. Швейцер, який у 1923 р. у праці «Культура і етика» обґрунтував концепцію «етики благоговіння перед життям». З точки зору формування нових підходів до розвитку цивілізації новаторство філософії А. Швейцера полягає у запереченні антропоцентризму у визначенні цінності життя.

Він уважав, що заперечення цінності будь-якого життя знецінює саме життя людини, адже це включає логіку спільнот як систем – елементи власної системи стають ціннішими від елементів іншої системи. В суспільній свідомості це проявляється у переконанні, що життя свого, тобто члена своєї спільноти (держави, нації, родини, компанії тощо) є ціннішим від життя членів інших спільнот (чужих). Воно не лише руйнує пошану до життя, знецінюючи його, а й створює умови для діяльності, яка може йому загрожувати. Екстраполюючи цю ідею на розвиток сучасної цивілізації, можна стверджувати, що нівелювання цінності людського життя сприяє впровадженню еко-деструктивних технологій, виробництв, управлінських моделей, які сприяють появі нових екологічних проблем або поглибленню вже існуючих.

А. Швейцер підкреслював, що норма життя людини в світі як істоти розумної, наділеної розумом і душею, здатної свідомо жити, шануючи життя своє та й інших, – співчуття до всього живого. У книзі «Культура й етика», у розділі «Благоговіння перед життям», А. Швейцер зазначав, що етика, яка не розглядає взаємини людини й інших живих істот, неповноцінна. На його думку, людина буде моральною лише тоді, коли будь-яке життя буде цінним. Лише універсальна етика переживання та відповідальності за все живе дає змогу людині усвідомити себе як людину.

У вказаній праці А. Швейцер чітко і недвозначно вибудовує справді гуманістичну систему цінностей, засновану на відношенні до всього живого з позицій «етики благоговіння перед життям». Він пише: «Вищим знанням, відповідно, є знання про те, що я маю довіряти своїй волі до життя. Тому прагнення прожити життя правильно, піднесено і благородно є природним» [8, с. 225]. Ця теза вказує на те, що Швейцер ставить цінність життя, особливо життя людини, вище від держави, нації, релігії. Цим він знімає обмеження, які традиційно накладалися на гуманізм ще з часів Середньовіччя. Мається на увазі визнання пріоритету інтересів соціальних над особистими, суспільства над особою в ім'я вищих цінностей: демократії, свободи тощо, коли на людину накладається імперативний обов'язок жертвувати всім, навіть життям, в ім'я інтересів суспільства та його розвитку; відповідно держава, будь-яка спільнота мають право розпоряджатися життям особи. Головні ідеї праці А. Швейцера «Культура і етика» доводять, що для збереження цивілізації людина повинна бути відповідальною і самостійною. «Відповідно до ідеалу матеріального і духовного буття людини, етика благоговіння перед життям вимагає від людини, при максимальному розвитку всіх її здібностей і в умовах найширшої матеріальної і духовної свободи, боротися за те, щоб залишитися правдивою стосовно до себе самої і розвивати в собі співчуття й діяльну співучасть у долях усього життя, що її оточує. Вона має глибоко обмірковувати своє життя й постійно усвідомлювати всю відповідальність, що накладає на неї життя» [8, с. 331].

Мислитель наголошував, що помилкою всіх існуючих етик була думка про те, що треба розглядати ставлення людини до людини, коли в дійсності йдеться про те, як ставиться людина до всього, що її оточує. Згідно з «етикою благоговіння перед життям», якщо людина сприяє збереженню і процвітання життя, вона вчиняє природно і правдиво – творить добро, а якщо знищує життя – зло, що є основним принципом етичної системи мислителя.

Критикуючи світовідчуття західної людини, А. Швейцер вважає, що філософія займається більше обговоренням різноманітних проблем академічного характеру. Вона втратила зв'язок з такими простими, основними питаннями, що стосуються життя та світу і які людина покликана ставити й вирішувати. На його думку, варто розвивати етичне мислення, що стверджує життя як прояв духовного, внутрішнього зв'язку зі світом. У своїй концепції благоговіння перед життям А. Швейцер виділяє такі етичні принципи: принцип відповідальності, принцип індивідуальної етичної дії, принцип гуманізму, принцип самостійності мислення, принцип творчого мислення, принцип критичності й відмову від влади.

Розвиваючи ці ідеї, можна стверджувати, що цінність життя (існування) виражається готовністю індивіда заплатити за те, щоб забезпечити існування екосистем, різних видів флори і фауни й місць їх проживання навіть якщо індивід може вірити, що він або вона ніколи особисто не використає ці ресурси. Іноді ця цінність включає спадкову цінність. Більшість дослідників вказують на зв'язок цінності існування з альтруїзмом по відношенню до нащадків, друзів, родичів, людства і природи.

Наукові здобутки О. Леопольда відносять до екоцентричної моделі екологічної етики. Свої погляди він розвинув у широко відомих працях «Календар піщаного графства» (1949 р.) та «Кругова ріка» (1953 р.). Він перший звернув увагу на взаємозв'язок етики і екології, зазначаючи, що «початкова етика стосувалась лише відносин між індивідами». У роботі «Альманах піщаного графства» Леопольд розробив ідею екологічної етики, яка розширює традиційне уявлення про етику і про сферу моральної відповідальності людини у сучасній цивілізації. «Ми поки не навчилися цінувати дику природу як фактор соціального благополуччя. Одні стверджували, що дику природу треба зберегти як джерело м'яса, другі – як джерело грошей, інші вважали, що її необхідно зберігати в інтересах науки, виховання молоді, сільського господарства, мистецтва, охорони здоров'я і навіть військової готовності» [10, с. 194].

У концепції мислителя представлені тези, що обґрунтовують гармонійне ставлення людини до природи. Так, річ вважатиметься правильною тоді, коли вона має тенденцію до збереження цілісності, стабільності та краси біологічного співтовариства, а хибною – коли має зворотну тенденцію. О. Леопольд виходить за межі антропоцентричного підходу, закликаючи людей навчитися «думати, як гора» і дозволяти дикій природі розвиватися самій по собі не лише на цій «горі», а й в усьому світі. Відповідно Земля постає як цілісний

організм, а види флори й фауни функціонують як його складові [9, с. 741-744].

Дослідник дає таке тлумачення етики «Етика – це свого роду громадський інстинкт, що зароджується» [10, с. 201]. Він вважає, що розвиток етики можна виразити не тільки через філософські, а й через екологічні поняття. Етика в екологічному сенсі – це обмеження свободи дій в боротьбі за існування. Етика у філософському сенсі – це відмінність громадської і антигромадської поведінки [10, с. 200]. Обґрунтовуючи потребу створення етики землі, О. Леопольд зазначає, що вона змінює роль людини, перетворюючи її із завойовника...на рядового і рівноправного члена співтовариства» [10, с. 202]. Етика землі покладає на людину необхідність охорони природи. На думку вченого, «Охорона природи – це стан гармонії між людиною і землею». В якості першого кроку охорони природи він пропонує «всіляко розширювати екологічну просвіту» [10, с. 205].

Науковець виділяє такі принципи екологічної етики:

1. Принцип збереження (головний) – розглядає природу як систему, в якій все взаємопов'язано; благо окремої частини залежить від блага системи взагалі.

2. Принцип збереження біорізноманіття – полягає у збереженні всіх частин природного механізму, так як всі ці частини взаємозалежні.

3. Принцип цілісності – виступає основою для розвитку екологічної свідомості й нового образу землі як природного механізму, бо наша поведінка може бути етичною тільки стосовно чогось, що ми можемо бачити, відчувати, розуміти, любити, у що ми можемо вірити.

4. Принцип поваги до природи – виявляється у «я не можу собі уявити, щоб етичне ставлення до землі було можливе без любові, пошани до природи і без дбайливого ставлення до її дарів».

5. Принцип відповідальності – обов'язок громадської відповідальності поширюється до меж відповідальності за природу, адже всі обов'язки є безглуздими без щирого почуття відповідальності. На думку О. Леопольда, екологічна освіта не виправдовує свого призначення, так як «не визначає рамки добра і зла, не покладає на людину ніяких обов'язків, не закликає до будь-яких жертв, не припускає жодних змін в існуючій системі цінностей» [10].

До екобіоцентричної моделі екологічної етики можна віднести ідеї, що висловлюють представники руху «глибинної екології», започаткованого А. Нейсом. Його філософська доктрина спирається на вісім етичних принципів, розроблених у дусі екобіоцентризму і доопрацьованих у 1985 р. В. Дивалом і Дж. Сешеном:

1. Процвітання і благо людської і нелюдської форм життя на Землі цінне саме по собі. Цінність нелюдського світу не залежить від користі для людини.

2. Багатство і розмаїття форм життя сприяє реалізації цих цінностей і цінне саме по собі.

3. Люди не мають права зменшити це багатство і розмаїття, крім випадків задоволення життєво важливих потреб.

4. Процвітання людського життя і культур сумісне тільки з істотним зниженням людської популяції.

5. Нинішнє втручання людини в природний світ надмірне, і ситуація швидко погіршується.

6. Тому політика повинна бути змінена. Ці зміни повинні задіяти базові економічні, технологічні й ідеологічні структури. Лише тоді ситуація буде серйозно відрізнятися від нинішньої.

7. Ідеологічною зміною повинне бути високе оцінювання якості життя.

8. Ті, хто згодний з цими пунктами, повинні намагатися здійснювати ці зміни [11].

Прихильники «глибинної екології» відстоюють фундаментальні соціокультурні зміни й закликають до перетворення фундаментальних принципів нашого ставлення до природи, що у певному сенсі можна вважати положеннями екологічної етики.

Різні аспекти екологічної етики в своїх роботах розвинули Дж. Кобб-молодший, Х. Ролстон III, Ж. Кайфер, К. Шрейдер-Фречет, Д. Шофер, Т. Аттіг, Р. Етфілд, Т. Ріган, П. Сінгер, Дж. Пасмор, Р. Неш та багато інших науковців.

В умовах вкоріненого утилітарного підходу до довкілля принципи і положення екологічної етики можуть здатися дуже радикальними. Наприклад, етика дикої природи, яку представляє американський географ та екофілософ Л. Гребер, спрямована проти будь-якого використання ділянок дикої природи. Однак, як зазначає В. Борейко, радикальна, авангардна роль екологічної етики полягає саме в тому, щоб оголосити ідеї, що відкидаються спочатку більшістю як абсурдні чи смішні, але які, зрештою, стають надбанням традиційних екологічних організацій і, згодом, приймаються більшістю населення [7, с. 20].

В умовах загострення екологічних проблем та перетворення їх на глобальні зростає необхідність конкретизації моральних норм і правил поведінки людства стосовно довкілля та упровадження в життя екологічних цінностей. На наш погляд, перші кроки на цьому шляху вже зроблені. Вже можна констатувати появу низки міжнародних

документів, які окреслюють принципи відношення до навколишнього середовища (Стокгольмська декларація з навколишнього середовища 1972 р., Декларація Ріо-де-Жанейро 1992 р., Декларація Ріо+10, Декларація Ріо+20 тощо), і перші спроби прийняття окремими суб'єктами економічних відносин, представниками громадянського суспільства та пересічними громадянами добровільних кодексів екологічно орієнтованої поведінки. Тому завданням найближчої перспективи ми вважаємо паралельне розроблення теорії екологічних цінностей і екологічної етики і впровадження відповідних принципів і норм у документи, що приймаються державами в екологічній сфері на національному, регіональному і глобальному рівнях.

Використані джерела та література:

1. Касьян В. І. Філософія. К.: Знання, 2008. 347 с.
2. Аболіна Т. Г., Нападиста В. Г., Рихліцька О. Д. та ін. Прикладна етика. Навч. посіб./ За наук. ред. Панченко В. І. К.: «Центр учбової літератури», 2014. 432 с.
3. Николина В.В. Воспитание духовных ценностей личности в современных условиях. Церковь и общество на пороге третьего тысячелетия: X Рождественские православно-философские чтения / под ред. Л. Е. Шапошникова. Новгород: НГЦ, 2001. 432 с.
4. Юрченко Л. І. Екологічні цінності в структурі екологічної свідомості й екологічної культури [Електронний ресурс] // Інститут філософії: [сайт]. URL: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_78/Jurchenko.pdf (дата звернення: 19.12.2018).
5. Tadaki M., Sinner J., Chan K. M. Making sense of environmental values: a typology of concepts [Електронний ресурс] // Ecology and Society. 2005. № 22(1) // Research Gate: [сайт]. URL: https://www.researchgate.net/publication/228624754_Environmental_Values (дата звернення: 18.12.2018).
6. Steg L., Groot J. Environmental Values [Електронний ресурс] / The Oxford Handbook of Environmental and Conservation Psychology, November 2012 // Oxford Handbooks online: [сайт]. URL: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199733026.001.0001/oxfordhb-9780199733026-e-5> (дата звернення: 18.12.2018).
7. Борейко В.Є., Подобайло А. В. Екологічна етика: Навчальний посібник Київ: Український фітосоціодогічний центр, 2004. 116 с.
8. Швейцер А. Культура и этика. [Електронний ресурс] // Электронная библиотека RoyalLic.com: [сайт]. URL: https://royallib.com/read/shveytser_albert/kultura_i_etika.html#0 (дата звернення: 16.12.2018).
9. Nelson Michael P. Aldo Leopold, Environmental Ethics, and The Land Ethic // Wildlife Society Bulletin. 1998. Vol. 26. No. 4. P. 741-744.
10. Леопольд, О. Календарь песчаного графства . М.: Мир, 1983. 248 с.
11. Старкин С. В., Поскребышева Е. С. Парадигма «глубинной экологии» А. Нейса в контексте развития эколопитологии [Електронний ресурс]. Тамбов: Издательство «Грамота», 2017. URL: www.gramota.net/materials/3/2013/4-1/42.html (дата звернення: 16.12.2018).

РОЗДІЛ III

ГЛОБАЛЬНІ, РЕГІОНАЛЬНІ Й ЛОКАЛЬНІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ ТА ЇХ ЦІННОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПРАКТИЧНИЙ ВИМІРИ

УДК 94 : 008(4)

Вітер І. І.

ЄВРОПЕЙСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ ЗА УМОВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

В статті розглянуто поняття європейської цивілізації, проаналізовано її витoki, охарактеризовано її історичний розвиток. Проаналізовано проблеми та перспективи європейської інтеграції за умов глобалізації; обґрунтовано роль Європейського Союзу як фактору цивілізаційної інтеграції Європи; показано еволюцію ціннісних орієнтирів європейської спільноти у програмних документах ЄС.

***Ключові слова:** європейська цивілізація, європейська інтеграція, Європейський Союз, європейські цінності, глобалізація.*

Вітер І. І. Европейская цивилизация в условиях глобализации: проблемы и перспективы. В статье рассмотрено понятие европейской цивилизации, проанализированы ее истоки, охарактеризовано ее историческое развитие. Проанализированы проблемы и перспективы европейской интеграции в условиях глобализации; обоснована роль Европейского Союза как фактора цивилизационной интеграции Европы; показана эволюция ценностных ориентиров европейского сообщества в программных документах ЕС.

***Ключевые слова:** европейская цивилизация, европейская интеграция, Европейский Союз, европейские ценности, глобализация.*

Iryna Viter. European civilization in a globalization: problems and prospects. The article deals with the concept of European civilization, analyzes its origins, describes its historical development. The problems and prospects of European integration under the conditions of globalization are analyzed; the role of the European Union as a factor of civilization integration of Europe is substantiated; the evolution of the value benchmarks of the European community in the EU program documents is shown.

***Keywords:** European civilization, European integration, European Union, European values, globalization.*

Сьогодні, коли Україна прагне стати повноправним членом європейської спільноти та сповідувати європейські демократичні цінності, великої уваги заслуговують наукові дослідження європейського спрямування, аналіз історичного та соціально-економічного розвитку країн Європи, дослідження сучасних проблем і

перспектив розвитку європейської цивілізації за умов глобальних викликів. Тому стаття, присвячена аналізу проблем і перспектив розвитку європейської цивілізації в умовах глобалізації, є актуальною.

Проблеми історичного, політичного, соціально-економічного розвитку Європи та європейської цивілізації, глобалізації та глобального розвитку в різних контекстах досліджують вітчизняні дослідники О. Білорус, І. Бураковський, В. Вергун, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Кудряченко, Д. Лук'яненко, А. Поручник, О. Рогач, В. Сіденко, С. Соколенко, В. Чужиков, А. Філіпенко, С. Фомін, О. Шнирков, а також зарубіжні вчені, серед яких – Л. Абалкін, Л. Бальцерович, Е. Вілсон, А. Іноземцев, Г. Колодко, А. Ослунд, Є. Сіскос, Дж. Стігліц, Дж. Сорос, Ю. Шишков, Ю. Яковець та інші. Дослідженням цивілізацій та цивілізаційних, в тому числі – європейських цінностей присвячені роботи вітчизняних дослідників Т. Метельової, Ю. Павленка, Ю. Пахомова, В. Солошенко, О. Шморгуна та інших. В той же час недостатньо висвітлені питання взаємозв'язку та взаємодії глобалізації та європейської цивілізації. Отже мета статті – проаналізувати проблеми й перспективи розвитку європейської цивілізації за умов глобалізації.

Перш ніж досліджувати вплив глобалізації на європейську цивілізацію, необхідно визначитися з визначенням останньої. Як зазначено у Енциклопедії сучасної України, європейська цивілізація – це комплекс рис господарської, політичної та духовної культур, що сформувався на території європейського континенту і поширився у планетарному масштабі, особливо на землях колишньої європейської колонізації в Америці [1]. Тобто, кажучи про європейську цивілізацію, насправді ми маємо на увазі не географічний, а, скоріше, ментально-культурний, ціннісний вимір. Саме спільні цінності дозволяють відносити до однієї цивілізації різні народи або, навіть, народи різних континентів.

Справедливості заради треба визнати, що європейські цінності, європейська культура, створена переважно народами індоевропейської мовної групи, певною мірою базується на спадщині доіндоевропейського населення (крито-мікенська культура, етруски та інші), а також зазнала глибокого впливу стародавньої середземноморської цивілізації (Передня Азія, Єгипет). Окрім цього, на європейську культуру, занесену на американський континент під час Великих географічних відкриттів, певний, хай і не такий значний вплив, спричинила культура народів доколумбової Америки.

Проте найбільше значення має спадщина цивілізацій античності, на принципи й норми якої європейська цивілізація спирається досі. Це «полісний генотип» як взірець організації поселень, антропоцентризм, тобто визнання людини в ролі «центра світобудови», демократія, тобто «влада народу», традиції громадянського суспільства, приватна власність (особливо на землю) як основа свободи тощо [2].

Пізніше на формування європейських цінностей значний вплив спричинили: Ренесанс з його змінами, насамперед у системі цінностей; Реформація та протестантизм, що заклали духовні основи європейського капіталізму; раціоналізм, згідно з яким все без винятку піддається кількісному обліку, що сприяє підвищенню рентабельності виробництва; тип сімейної організації – пізній шлюб і нуклеарна родина (коли одружені чоловік і жінка разом зі своїми дітьми живуть окремо від батьків).

Європейська цивілізація відіграла величезну роль в історії людства. Її домінування у світі почалося понад п'ять століть тому через відкриття, завоювання, торгівлю, дипломатію, капіталовкладення й еміграцію. Її лідерство засновувалося не тільки на військовій та економічній силі, бо кожна сфера людської діяльності зазнала її впливів, починаючи від промисловості й фінансів і завершуючи наукою та модою. Європейська цивілізація фактично встановила модель розвитку для решти світу, що врешті-решт привело до його європеїзації [2].

В той же час серед шести континентів Європа є найменшою за площею – 10,5 млн кв. км, тобто лише 7 % земної поверхні, а її населення складає 692 млн. чол, або 9 % населення Землі (дані 2017 р.) [3]. Більше того, не існує окремого європейського континенту – це лише частина континенту Євразія. Отже сила європейської цивілізації не в кількості, її не можна оцінювати з точки зору географії чи демографії. Вона сильна своєю ментальністю, своїми пріоритетами, своєю системою цінностей.

Європейська цивілізація усвідомлювала себе як культурно-історична цілісність упродовж тринадцяти століть саме у протистоянні зі Сходом, насамперед арабо-мусульманським, який прагнув захопити і її землі. Європейська ідентичність стала поняттям, яке розширювалося: від ядра цивілізації, що склалося у трикутнику між Парижем, Римом і Барселоною, – на північ, захід і південь, а потім, подолавши океани, вона стала ментальною основою міжрегіональної західної цивілізації, до якої увійшли спільноти Північної та Південної Америки, Південної Африки, Австралії та Нової Зеландії.

Сьогодні Європа складається із 48 держав, кожна з них зі своєю складною історією. І все ж можна вести мову про неї як про цілісність. Хоча на відміну від усіх інших цивілізацій, вона відрізнялася більшою внутрішньою складністю, неоднорідністю та рухливістю. Як засвідчила історія, різноманітність культур давала імпульс до змагання, яке сприяло контактам і взаємозбагаченню. Проте консолідуючим фактором в усі часи було усвідомлення: «Ми – європейці» [2].

Коли ж виникла європейська цивілізація? Більшість дослідників вважає, що за початкову точку існування європейської цивілізації слід брати час оформлення її територіально-політичного ядра – імперії Карла Великого (742-814 рр.). Імператору частково вдалося здійснити об'єднання на основі германських і романських цінностей, тому його часто називають «батьком Європи».

В своєму історичному розвитку європейська цивілізація переживала різні часи. Від початку її розвиток був повільним і дуже важким. Упродовж тривалого часу вона відставала за рівнем від інших цивілізацій, що існували на той час. Однак, почавши прискорення на межі XV і XVI ст., до XVIII ст. Європа досягла такого рівня, з якого почалося стрімке технічне, економічне, політичне піднесення, що вплинуло на шляхи розвитку усього людства. Остаточо випередивши інших, Європа перетворила переважну більшість інших регіонів на свої колонії або напівколонії. Колоніалізм став справжнім європейським феноменом, постійною сферою прикладання сил феодальної, а потім капіталістичної Європи.

Домінування Європи у світі тривало до 1914 р., після чого наступив перелом. Суперництво європейських держав за гегемонію на власному континенті, прагнення до перерозподілу колоній, зіткнення класів, ідеологій, суспільних систем, які вилилися у дві світові війни і серію революцій, завдали глобальному переважанню європейської цивілізації нищівного удару. Спустошена і знекровлена, втративши свої заморські володіння, Європа вступила у смугу тривалої кризи [2].

В пошуках виходу з кризи та шляхів відновлення лідерства у світі Європа починає вдаватися до інтеграції. Заключивши низку договорів між європейськими країнами щодо співробітництва та координації своєї діяльності, пройшовши різні стадії інтеграції, країни Європи закономірно приходять до утворення Європейського Союзу як втілення європейських прагнень, європейського менталітету та європейських цінностей. Тому вплив глобалізації на європейську цивілізацію ми розглянемо саме на прикладі ЄС.

Одним з найважливіших наслідків глобалізації є різке зростання ролі міжнародних союзів і угруповань в світовій економіці. Їх становлення й розвиток зумовлюють незворотні наслідки як у кожній окремій країні, так і в світовому співтоваристві в цілому. Все це повною мірою відноситься до Європейського Союзу як осередку європейської цивілізації. На сьогодні це – одне з найбільш динамічних та впливових регіональних соціально-економічних угруповань в світі, чий розвиток впливає на глобальну диспозицію сил та на історичні долі багатьох народів. Вступ Євросоюзу на початку XXI ст. у новий етап безпрецедентного поглиблення та розширення інтеграції значно підвищує його роль і місце в глобальній економіці, сприяє поширенню європейських цінностей. Так, якщо у 2000 р. питома вага ЄС в світовому ВВП складала приблизно 12 % (для порівняння: США – 21%, Японія – 8%, Китай – 7%) [4, с. 276], то у 2017 р. вона дорівнювала 22% [5] (США – 24,3%, Японія – 5,9 %, Китай – 14,8%) [6].

Лідерство Європейського Союзу в глобальній економіці визначається як кількісними (питома вага в глобальній економіці), так і якісними (унікальність утворення, нова якість інтеграції) показниками, а також тією особливою роллю, яку ЄС покликаний зіграти у вирішенні більшості глобальних проблем, що постали сьогодні перед людством. Отже, незважаючи на думки євроскептиків й навіть на процес Брекзиту, ЄС не втрачає своєї провідної ролі ані в економічній, ані в політичній, ані в культурній сферах життя людської цивілізації.

В сучасній науковій літературі при прогнозуванні подальших перспектив Євросоюзу переважає *кількісний* підхід до визначення його могутності й глобальної конкурентоспроможності, згідно якого основна увага приділяється усередненим показникам угруповання. На нашу думку, цей підхід не може об'єктивно визначити місце і роль ЄС у світі. Застосування принципово іншого, *якісно-кількісного* підходу до аналізу подальших перспектив розвитку Європейського Союзу, заснованого на зосередженні на сукупній могутності та унікальності цього угруповання, дозволило довести, що розширення у східному напрямі привело до помітного нарощення власного ресурсного потенціалу, формування гегемонії об'єднання на основній частині Європи у політичній сфері, що надало Євросоюзу якісно нової міжнародної ваги, статусу та позицій та фактично перетворило його на супердержаву в економічному та політичному сенсах.

Важливим аспектом розвитку глобальної економіки виступає співвідношення між глобальними і регіональними початками. Регіоналізм і глобалізм можуть бути як взаємодоповнюючими, так і

тенденціями, що протистоять одна одній. Зрозуміло, що інтеграційні угруповання зазнають впливу глобалізації. Але, в той же час вони починають спричиняти *зворотний вплив* на тенденції розвитку глобальної економіки. Так, зростання інтенсивності регіональних, зокрема, європейських, інтеграційних процесів веде, з одного боку, до виникнення великих економічних просторів та отримання відповідного ефекту за рахунок зростання масштабів виробництва, а з іншого – до сегментації світового ринку, до секторизації єдиного світового господарства внаслідок створення відносно замкнених торговельно-економічних блоків та інтеграційних угруповань. Таким чином, інтеграція, будучи передумовою глобалізації, приводить до утворення інтеграційних регіональних об'єднань, які, в свою чергу, вступають у протиріччя із самою глобальною економікою. І в цьому полягає один з парадоксів глобалізації.

Щодо європейського континенту цей наслідок глобалізації виявляється у певному протистоянні ЄС і світової економіки в цілому. Так, інтеграційні процеси в Західній Європі впливають не лише безпосередньо на країни ЄС, а й на інші країни як європейського регіону, так і світу взагалі, причому якісна природа й динаміка інтеграційних процесів у Західній Європі виступають прямими індикаторами щодо перспектив формування відкритих економік країн Центральної та Східної Європи, оскільки містять інформацію щодо можливостей розширення ЄС за їхній рахунок. ЄС вигідно відрізняється від інших провідних господарських центрів сучасного світу за цілою низкою напрямів: тривала історія, загальна для всіх країн і народів європейського континенту; досить самодостатній європейський господарський простір; відносно уніфіковані механізми державного регулювання економіки тощо.

В рамках проведеного дослідження певна увага була приділена аналізу сучасної конкурентної боротьби між Європою та глобальною економікою, яка значною мірою визначається сьогодні співвідношенням ЄС – США. Зазначимо, що ставлення США до євроінтеграційних процесів в Європі з часом змінювалось – від послідовної і безумовної підтримки європейської інтеграції на її початкових етапах до певної конфронтації по мірі того, як ідея Європи, «поверненої до Атлантичного океану», замінювалася ідеєю Європи континентальної. Аналіз трансформації цих відносин дає привід стверджувати, що саме взаємне позиціонування ЄС і США стане одним з головних чинників розвитку глобальної економіки у XXI ст. [7, с. 12].

В результаті аналізу внутрішньоєвропейських процесів зроблено висновок, що в умовах становлення постіндустріальної господарської системи і сучасного суспільства Європа має досить могутній економічний потенціал для подальшого сталого розвитку завдяки таким факторам: унікальності економіко-господарських, соціальних, геополітичних та соціокультурних вимірів потенційного лідерства Європи у ХХІ ст.; природному внутрішньому попиту на кінцеву продукцію; швидкому набуттю господарськими системами європейських країн рис постіндустріалізму; нарощуванню технологічних досягнень та інноваційному типу розвитку у суспільстві; більш консервативній, ніж у США, структурі виробництва [8, с. 28-29].

Ще один наслідок глобалізації – посилення несталості й непередбачуваності світової економіки – на європейському континенті має своїм втіленням нерівномірність економічного розвитку країн Європи. Відставання окремих країн, які порівняно нещодавно були прийняті до Євросоюзу, а також держав, які стоять «в черзі» на вступ до ЄС, ставить на порядок денний завдання вирівнювання економічного розвитку відповідних країн. Ситуація ускладнюється тим, що навіть всередині Євросоюзу є значні економічні та нормативно-правові розбіжності, причому навіть в такій провідній країні, як Німеччина, межа між багатством та відносно бідністю пролягає по колишньому кордону між Західною та Східною Німеччиною.

Проблеми розвитку Євросоюзу ще більше загострюються за умов глобалізації. Показано, що однією з найбільш важливих проблем на сьогодні виступає *проблема конкурентоспроможності та інноваційного розвитку*, без яких неможливе функціонування сучасних макроекономічних систем. Конкурентоспроможність визначає можливості системи до швидкої адаптації, збереження і зміцнення своїх стратегічних позицій в ринкових умовах, що змінюються. Інноваційний потенціал є однією з умов створення і впровадження нових технологій в різних областях господарської діяльності, що сприяє формуванню важливих складових конкурентних переваг.

В той же час порівняння країн Євросоюзу з провідними державними агентами міжнародних економічних відносин, які не є членами ЄС, зокрема із неєвропейськими країнами, засвідчує потребу в нарощуванні конкурентоспроможності угруповання в цілому. Це пояснюється низкою причин. Так, будуючи соціально-ринкову економіку, європейські країни розвивалися набагато збалансованіше, ніж США, але непомітно для себе перевищили оптимальний рівень соціальної забезпеченості своїх громадян, які стали

втрачати стимули до праці. З іншого боку, перерозподіл значної частки ВВП на соціальні програми призвів до зростання податків і різкого падіння конкурентоспроможності європейської економіки порівняно з американською, не кажучи про китайську. Особливо відстали європейці від американців у науково-технологічному плані. Свою роль відіграє й та обставина, що формування ЄС на засадах консенсусу і багаторівнева система ухвалення рішень призвели до бюрократизації усіх сторін життя європейського суспільства і значно знизили гнучкість системи управління. Це виявилось під час світової фінансово-економічної кризи, яка стала відчутною з осені 2008 р., коли історія підтвердила: із Нового світу – з Америки – приходить удар, що порушує лад економічного життя у Старому світі – у Європі. Адже криза від початку була зумовлена негараздами, що виявилися в іпотечному кредитуванні США, хоча вона є системною і виявляє багато аспектів різноманітних протиріч і проблем. За складних умов, які по-різному дають про себе знати в різних державах-членах ЄС, сильніші намагаються прийти на допомогу слабшим, оскільки ті можуть зруйнувати загальну конструкцію Європейського дому [2].

Світовий досвід переконливо свідчить, що інтеграційні процеси є одним з найважливіших чинників виживання в умовах конкуренції, зміцнення економічної могутності країн різних континентів. За цих умов країни Євросоюзу намагаються підтримати власний рейтинг міжнародної конкурентоспроможності як шляхом подальшого згуртування, так і шляхом розширення. Як зазначають вчені, нині простежується здійснення унікального експерименту в Європі: заради збереження миру, свободи і поліпшення добробуту своїх громадян держави намагаються подолати вікову спадщину національної ізоляції з метою досягти економічної та політичної інтеграції шляхом добровільного консенсусу, а не за допомогою зброї. Країни і народи Європи в наш час більше заклопотані захистом власної моделі, особливо під тиском американізації. Незважаючи на різні негаразди Європа й досі залишається Heartland – серцевиною усієї міжрегіональної західної цивілізації [2].

Вигоди країн-учасниць Євросоюзу від розширення на Схід пов'язані з *політичними* (підвищення європейської безпеки, збільшення політичного престижу та ваги ЄС на міжнародній арені) та *економічними* факторами, серед яких не останню роль відіграє відкриття нового величезного ринку збуту із менш вибагливим споживачем. Посилення конкуренції на європейському ринку сприятиме підвищенню продуктивності праці, а переміщення підприємств із країн з більш

високими витратами виробництва до регіонів із меншими витратами сприятиме розвитку торгівлі всередині Союзу та зміцненню економіки регіону в цілому [9, с. 78]. Процес розширення ЄС трансформує практично всі сфери його діяльності, але, насамперед, впливає на розподіл внутрішніх ресурсів. Саме тому поряд із прихильниками розширення Союзу (Німеччина, Франція, Італія), є досить сильна опозиція цьому процесу (Іспанія, Португалія, Ірландія). Проте вигоди від розширення ЄС явно перевищуватимуть можливі негативні наслідки.

Однією з найбільш чутливих та потенційно руйнівних для Євросоюзу проблем залишається проблема *диференціації рівня господарського розвитку* в територіальному розрізі країн-членів ЄС – як між країнами-членами, так і у рамках економіки кожної країни. Причому, йдеться не тільки про агреговані показники темпів росту та абсолютні значення ВВП. Сьогодні не можна не помітити значні розходження в економічній і, навіть ширше, – в соціально-економічній поведінці країн-членів ЄС. Найбільші внутрішні диспропорції (відсталі зони, «зони нещастя») характерні для Італії, Великобританії, Франції. Починаючи з 1986 р. масштаб регіональних проблем зростав головним чином завдяки Іспанії і Португалії, які досить болісно пристосовувалися до вимог ЄС через відсталі структури свого господарства, а з останніми хвилями розширення – через нові країни-члени (розрив у рівнях соціально-економічного розвитку Люксембургу та Болгарії – 8,7 разів). За таких умов природним є постійне виникнення незадоволення окремих членів Союзу та суперечностей між ними, що постає перевіркою на міцність самої структури об'єднаної Європи. Не дивно, що у зв'язку з цим є досить неоднозначними прогнози щодо майбутнього Євросоюзу. Виявиться Брекзїт окремих випадком чи стане першою ластівкою – покаже час.

Європейський Союз, як будь-яке макрорегіональне інтеграційне об'єднання, має свою стратегічну мету. З поглибленням інтеграційних процесів, виходом на наступний, вищий рівень інтеграції стратегічна мета угруповання зазнає певних змін і уточнень. Сьогодні, в умовах перманентної глобальної кризи, змінюються мотиви євроінтеграції та завдання Євросоюзу, змінюється його стратегічна мета, а отже, – потребують модифікації і його глобальні стратегії. Разом з цим перегляду та переосмислення потребують національні цінності та цілі розвитку. І дійсно, світова економічна криза 2008-2009 рр. завдала значних збитків економікам країн-членів угруповання. Зрозуміло, що за таких умов Євросоюз намагається як мінімум подолати наслідки кризи

й зберегти свої місце і роль в світовій економіці, а як максимум – забезпечити ефективний соціально-економічний розвиток угруповання й на цій основі покращити свої позиції на глобальному конкурентному ринку. За цих умов основними глобальними стратегіями ЄС виступають:

1. Стратегії інтеграції. Попри всі побоювання, роки після найбільшої хвилі розширення ЄС показали, що, в цілому, входження десяти нових держав-членів з вищими темпами економічного росту, більш дешевою робочою силою, потенціалом для отримання інвестицій надало Європейському Союзу нового імпульсу для модернізації: після розширення 2007 р. потенціал угруповання ще більше укріпився. На початок 2017 р. населення ЄС-28 складало 511,8 млн. чол. [10], приблизно 7% населення світу, та майже 22-23% світового ВВП.

2. Стратегії підвищення конкурентоспроможності. Суттєві виклики з боку основних конкурентів ЄС у світовій економіці, реальні проблеми соціально-економічного розвитку наприкінці XX – на початку XXI ст. зумовили необхідність розробки стратегії їх подолання та підвищення конкурентоспроможності європейської економіки. Серед стратегічних документів ЄС, прийнятих останнім часом, привертають увагу три найбільш важливих документи, які віддзеркалюють намагання Співтовариства здійснити суттєві зміни у внутрішньому соціально-економічному розвитку, а також значно посилити конкурентоспроможність ЄС на світових ринках: Лісабонська стратегія (2000 р.), «Глобальна Європа: конкуруючи у світі» (2006 р.) та Європа-2020 (2010 р.).

3. Стратегії взаємовідносин ЄС з іншими суб'єктами глобальної економіки. Враховуючи проблеми європейської інтеграції і, в першу чергу, проблеми розширення, останнім часом ЄС основну увагу планує приділяти не адміністративному, а *економічному розширенню* Союзу, створивши на його зовнішніх межах своєрідний пояс держав, з якими встановлюється особливий режим бізнесової співпраці («Ширша Європа – сусідство: нові рамки відносин зі східними та південними сусідами» [11], «Синергія Чорного моря», «Східне партнерство» [12]). Різновидом глобальних стратегій ЄС можна вважати поглиблення його співпраці зі США. Причинами такого стратегічного співробітництва виступають як економічні проблеми Союзу, так і можлива (і дуже реальна) втрата США світового лідерства, метою – збереження лідерства в умовах швидкого зростання країн БРІК, об'єктивними передумовами – роль і місце ЄС та США в глобальній економіці та їх величезні внутрішні ринки.

Зазначимо, що в основу всіх цих соціально-економічних стратегій мають бути покладені *світоглядно ціннісні засади*, що потребують певного перегляду та переосмислення, актуалізації та адаптації до глобальних викликів.

Сьогодні Європейський Союз виступає фактором цивілізаційної інтеграції Європи за умов глобалізації, осередком спільної європейської культури й спільних цивілізаційних засад. Основними ціннісними засадами функціонування ЄС, або його принципами, є представницька демократія, ринкова економіка, свобода особистості, дотримання прав людини та принцип верховенства права («спільні надбання» європейських народів), а також розвиток європейської культурної самобутності, базованої на різних системах суспільних цінностей і різних культурах. Європейський Союз сформував ще й нові цінності – унікальну культуру плідних, ефективних взаємовідносин національних і наднаціональних інститутів співтовариства [13, с. 147], інституціональну систему, що не має аналогів в історії і покликання якої – врахування й узгодження в процесі розробки та прийняття рішень інтересів не тільки окремих країн-членів Євросоюзу, а й регіонів, а також відповідних соціальних груп [14].

Еволюцію ціннісних орієнтирів розвитку європейської спільноти можна прослідкувати у програмних документах Союзу – Лісабонській стратегії (головною метою якої було перетворення Союзу у «найконкурентоспроможнішу та наукомістку економіку в світі, здатну до сталого економічного зростання зі створенням великої кількості якісних робочих місць і більш високим ступенем соціальної захищеності»), Програмі економічних і соціальних реформ (яка передбачала до 2010 р. підняти темпи зростання ВВП до 3% на рік і створити більше 6 млн. робочих місць), у програмі «Глобальна Європа: конкуруючи у світі» (2006 р.) (з її наголосом на необхідності прориву у сфері високих технологій, у тому числі на світових ринках), новій стратегії «i2010» – Європейське інформаційне суспільство-2010 (спрямованій на досягнення єдиної конкурентоспроможної європейської економіки, побудованої на інформаційних технологіях, на істотне підвищення європейських інвестицій в інновації, на наукові розробки та на високий рівень доступності інформації), новій десятилітній стратегії «Європа-2020: Стратегія інтелектуального, стійкого й інклюзивного росту» (програма ЄС щодо стимулювання зростання та зайнятості, яка прийшла на зміну попередній Лісабонській стратегії), а також у деталізованих перспективних бюджетах ЄС.

Для подальшого успішного й ефективного розвитку Європейського Союзу, збереження за ним звання світового лідера необхідний ґрунтовний перегляд і переосмислення теорії і практики європейської інтеграції, корегування стратегічних та тактичних цілей, перегляд та оновлення європейських цінностей. Адже той факт, що глобальна криза майже не захопила країни Сходу – принаймні Індію та Китай, які продовжують успішно розвиватися, – свідчить про незрівнянно більший адаптивний потенціал сучасного Сходу відносно Заходу (та виступає аргументом для багатьох авторів на користь неминучості виходу сучасного Китаю у світові економічні лідери [15]) й робить доцільним проведення комплексного компаративного аналізу східних та західних цінностей. Лише за таких умов Євросоюз має перспективу стати світовим цивілізаційним лідером ХХІ століття.

Використані джерела та література:

1. Попович М. В. Європейська цивілізація [Електронний ресурс] // Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=17372
2. Орлова Т. В. Всесвітня історія. Історія цивілізацій: навчальний посібник [Електронний ресурс]. (Вища освіта ХХІ століття). К.: Знання, 2012. 446 с. URL: <https://textbook.com.ua/istoriya/1473447807/s-11>
3. Население Европы [Електронний ресурс] // URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Население_Европы
4. Губський Б. В. Інтеграційні фактори розвитку України // Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: Монографія / За ред. д-ра екон. наук, проф. Д.Г. Лук'яненка. К.: КНЕУ, 2001. 538 с.
5. Экономика Европейского Союза [Електронний ресурс]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_Европейского_союза
6. Мировая экономика в цифрах 2017 г. и прогноз изменений на 2020 и 2030 гг. [Електронний ресурс]. URL: <https://golos.io/ru-yekonomika/@romapush/mirovaya-ekonomika-v-cifrakh-2017-g-i-prognoz-izmenenii-na-2020-i-2030-gg>
7. Иноземцев В., Кузнецова Е. Возвращение Европы. Объединенная Европа на пути к лидерству в мировой политике // МЭиМО. 2002. № 4. С.3-14.
8. Кудряченко А. І. Європейські перспективи України в епоху глобалізації // Трибуна. 2003. № 5-6. С. 28-33.
9. Тарасова В. Європейський Союз та Східна Європа: проблема розширення // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Проблеми європейської інтеграції і транскордонної співпраці. Вип. ХХІХ. В 2-х т. / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Редкол.: відповідальний редактор М.І. Долішній. Львів-Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. Т.1. С.77-79.
10. Щербакова Е. На начало 2017 года население ЕС-28 насчитывало 512 миллионов человек [Електронний ресурс]. URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2017/0745/barom01.php>

11. Ширша Європа – Сусідство: Нові рамки взаємовідносин із нашими східними та південними сусідами. Послання Єврокомісії 11 березня 2003 р. [Електронний ресурс]. URL: http://www.delukr.ec.europa.eu/data/doc/pr_030311c_ukr.pdf

12. Лукашин Ю. Евросоюз озаботился соседями // Экономические известия. 2008. №154 (917). 3 сентября. С. 8.

13. Кудряченко А. І. Культура взаємодії національних і наднаціональних інститутів в об'єднаній Європі // Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації: моногр. / керівник авторського колективу і науковий редактор доктор історичних наук, професор А.І. Кудряченко, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України. К.: Фенікс, 2014. С.145-177.

14. Кудряченко А. І. Місце сучасної Європи у цивілізаційних процесах // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект. Збірник наукових праць / Іван Курас (гол. ред.). К.: НАН, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, Журнал «Діалог. Історія, політика, економіка», Видавничий дім «Академперіодика» НАН України, 2004. №5. С.126-138.

15. Шинкар О. Китай: век XXI. Развитие Китая. Его влияние на мировую экономику и геополитическое равновесие. Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2005. 208 с.

УДК 94 : 316.752 (4)

Бондарець М. В.

ЕВОЛЮЦІЯ ЗМІСТУ «ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ» В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

У роботі досліджено історичний контекст формування системи європейських цінностей. Розкрито основні історичні етапи її становлення. Проаналізовано трансформацію системи європейських цінностей від давніх часів до сьогодення. Виокремлено та проаналізовано основоположні документи заснування ЄС.

Ключові слова: греко-римський період, європейські цінності, трансформація європейських цінностей, соціальна держава, Європейський Союз.

Бондарець М. В. Эволюция содержания «европейских ценностей» в историческом развитии. В работе исследован исторический контекст формирования системы европейских ценностей. Раскрыты основные исторические этапы ее становления. Проанализирована трансформация системы европейских ценностей от давних времен до современности. Выделены и проанализированы основополагающие документы основания ЕС.

Ключевые слова: греко-римский период, европейские ценности, трансформация европейских ценностей, социальное государство, Европейский Союз.

Maryna Bondarets. The evolution of the content of «European values» in historical development. The paper explores the historical context of the formation of a system of European values. The main historical stages of its formation are revealed. The

transformation of the system of European values from ancient times to modern times is analyzed. The founding documents of the founding of the EU are highlighted and analyzed.

Keywords: *Greco-Roman period, European values, transformation of European values, social state, European Union.*

На кожному етапі історичного розвитку, серед яких: греко-римський період, період епохи середньовіччя і Ренесансу, Просвітництва й остаточного затвердження лібералізму, період між Першою і Другою світовими війнами, і, нарешті, етап створення Європейського Союзу – категорія «європейські цінності» змінювала свій зміст, подеколи відкидаючи в сторону досягнення попередніх епох. Кожний історичний етап вніс власний вклад в те, що ми називаємо «європейськими цінностями»: певне ставлення до людини, її місця й ролі в суспільстві, а також певне ставлення до власності.

Історичні та філософські засади формування європейських цінностей були предметом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема З. Бзежинського, В. Брандта, Г. Брунна, В. Гавела, Х. Кабеле, Е. Сміта, російських вчених В. Іноземцева, В. Козлова, В. Тишкова. Серед вітчизняних вчених заслуговують на увагу праці І. Вітер, А. Гальчинського, А. Горбуліна, О. Зернецької, Т. Метельовой та інших.

Метою статті є аналіз історичних етапів становлення системи європейських цінностей від давніх часів до сьогодення.

Фундаментом «європейських цінностей» традиційно вважається спадщина греко-римського періоду. На самих ранніх етапах становлення системи «європейських цінностей», хоча саме поняття «європейські цінності» було відсутнє, «належати Європі» або «розділяти європейські цінності» умовно означало бути як мінімум вільним громадянином Стародавньої Греції. Спочатку «Європою» називалася саме Греція. У гімні Аполлону Піфійському Гомер називає Європою Північну Грецію. Гекатей Мілетський, автор праці «Обхід навколо Землі», або «Землеопис», присвятив одну з двох частин своєї роботи «Європі». Геродот виділив «Європу» в якості однієї з трьох відомих частин світу. У працях цих авторів східний кордон Європи традиційно проходив по річці Дон. Класичне греко-римське уявлення щодо стовпів системи «європейських цінностей» включало в себе наступні принципи функціонування суспільства і держави: громадянську самосвідомість і самоврядування, свободу слова та свободу зібрань. В процесі історичного розвитку система «європейських цінностей» втілила себе в наступних принципах організації життя

суспільства і держави: свобода і рівність всіх людей перед законом, верховенство закону, гарантування природних прав людини, гарантування права на приватну власність. В основі появи всіх цих принципів суспільного життя лежала значимість вільного громадянина, що має право й активно приймає участь у перетворенні навколишньої дійсності. Ця цінність була особливо характерна для полісного періоду існування Давньої Греції. З усіх історичних етапів розвитку полісний період Стародавньої Греції найбільш підходить під визначення «витоку Європи». Саме на нього посиляються українські та зарубіжні дослідники, розглядаючи питання місця й ролі людини в житті сучасних європейських співтовариств і, відповідно, принципів організації їх політичного і економічного життя.

Однак, щоб уникнути ідеалістичного уявлення про те, як функціонувала полісна система, навіть за часів Перікла – періоду найвищого культурного, інтелектуального й політичного розквіту Афін, – слід зазначити, що свобода як цінність була гарантована тільки вільним громадянам. Афінська полісна демократія поєднувалася з рабовласницьким ладом, а справедливість рабовласницького ладу обґрунтовувалася давньогрецькими філософами і мислителями. Правління полісів в залежних колоніях було тиранічним. По мірі поглинання грецького світу римською цивілізацією Європа в сучасному розумінні стала символом античної греко-римської культури, в якій розділяти правила і норми поведінки Римської імперії означало бути «цивілізованими», а перебувати поза рамками римського права і законів – бути «варварами». «Варварами» в кінцевому підсумку могли бути і представники таких розвинених давньосхідних цивілізацій, як вавилонська або фінікійська, тільки тому, що їх система цінностей, з якої витікали принципи організації життя і правила поведінки, була відмінна від греко-римської цивілізації. Подібне розділення на «своїх» і «чужих» залишається невід’ємною частиною процесу становлення та розвитку системи «європейських цінностей», з часом змінюються і доповнюються лише критерії оцінки ступеня приналежності до неї.

Для сучасної системи європейських цінностей Стародавній Рим – це перш за все римське право, яке функціонує на всій території Стародавнього Риму. У свою чергу, Римське право – єдина система законів, що передбачає рівність всіх громадян перед встановленим законом, поділ громадського та особистого життя.

Аналізуючи внесок греко-римської спадщини у формування системи «європейських цінностей», не можна забувати й про такий ключовий факт, як зародження християнства в рамках римської

цивілізації. З появою і поширенням християнства на території Римської імперії, затвердженням особливого статусу цієї релігії і активною підтримкою церкви з боку імператора Костянтина Великого, якого називають святим рівноапостольним князем, у розвитку європейської системи цінностей відбувається перелом. Частиною системи цінностей, яка панує на території Римської імперії, стають десять християнських заповідей. Життя людини і його роль в суспільстві, так само як і зміст законів, в ідеальному варіанті розглядаються через призму дотримання цих заповідей. З моменту правління імператора Костянтина Великого історія Римської імперії стає «християнською». Прихильність до християнської релігії розглядається як показник приналежності до певної культурно-історичної спільності зі своєю власною системою цінностей. Якщо раніше «варварами» були ті, хто не перебував під юрисдикцією Римської імперії і не підкорявся її законам, то на пізніх етапах розвитку Римської імперії «варварами» могли з легкістю стати «нехристияни».

Вже у період Середньовіччя, точкою відліку якого вважають момент падіння Західної Римської імперії у 476 р. н. е., Європа, остаточно змінивши свої географічні кордони, стала символізувати християнський світ, а «європейська система цінностей» – асоціюватися переважно з християнськими цінностями. Ключовою тезою в рамках даної системи цінностей стало твердження: «Людські закони повинні відповідати Божественним законам». Проте ця теза, що проголошувалася в якості ідеальної і найбільш бажаної, була дуже далека від свого реального втілення на практиці. Середньовіччя, охоплюючи період становлення європейських держав, феодальну роздробленість і, на кінець, початок Ренесансу і Реформації, було суперечливим за принципами організації життя людей як на концептуальному рівні, так і на практиці. Існує певний набір рис, які традиційно характеризують Середні віки. Феодальне суспільство було закритим, уявлення про місце, роль людини і суспільства були теократичними. Найголовнішою метою існування людини було служіння Богу. Але гуманізм, втілений в десяти Божих заповідях, ледве знаходив відображення у тому відношенні до людини, до її життя, місця і ролі в суспільстві, яке панувало в Середні віки на практиці. Крайніми формами прояву служіння Богу стали боротьба з чаклунами і чаклунством і поява перших підручників мисливців на відьом в 1486 р. Тим не менше головне значення Середніх віків для еволюції системи європейських цінностей було пов'язано з тезою: «Людські закони повинні відповідати Божественним законам». «Християнський

гуманізм» Середніх віків, хоча і був присутній в рамках «ідеального буття», став благодатним ґрунтом для реального становлення і поширення гуманістичного світогляду в рамках наступної історичної епохи. Ренесанс, що прийшов на зміну середньовіччю й охопив часовий проміжок з середини XV по середину XVII ст., став одним із значущих етапів у розвитку системи «європейських цінностей».

Еволюція поглядів на місце людини в суспільстві та на її здатність впливати і змінювати в позитивну сторону навколишній світ є тим, що відрізняє Ренесанс від Середніх віків. Фактично Ренесанс центральну роль в системі «європейських цінностей» закріпив за незалежно мислячою особистістю, яка перетворює зовнішній світ. В якості одного з символів антропоцентричного світогляду можна виділити роботу відомого італійського мислителя Пікодела Мірандоли «Промова про гідність людини». У цьому творі підкреслюється унікальність й індивідуальність людини, значущість потенціалу її творчої діяльності, а релігія перетворюється на область совісті окремої людини. Це, однак, не означає, що християнський світогляд, християнська культура, християнські цінності стають чужими новій системі «європейських цінностей». Віра в Бога, на думку представників епохи Ренесансу, повинна була поєднуватися з незалежністю мислення. Людина повинна була вірити в те, що вона здатна змінити й поліпшити життя на землі. Гуманізм – широкий інтелектуальний рух, який проявив себе саме в період Ренесансу, – позначив перехід до антропоцентричного світогляду. Саме гуманізм пропагував принцип, який забороняв брати що-небудь на віру без випробування й підкреслював важливість особистих суджень та індивідуальної совісті. Ренесанс ознаменував повернення до тієї ідеальної системи цінностей, яка колись була заявлена греко-римською цивілізацією. У центрі цієї ідеальної системи цінностей знову повинен був опинитися вільний громадянин, який має й висловлює власну думку і здатний брати участь в громадському житті й державному устрої. Однак на практиці реалізація таких принципів організації суспільства, як забезпечення свободи людської особистості чи свободи совісті, була далека від ідеалу. Суд інквізиції над Д. Бруно за його ідеї і подальше зречення Г. Галілея були одними з прикладів того, як свобода суджень, яка була формою наукової революції, була відхилена сучасниками.

Проте епоха Відродження, безсумнівно, зіграла ключову роль у розвитку системи сучасних «європейських цінностей». По-перше, вона позначила повернення до дослідження спадщини греко-римської культури, а разом з цим – повторне відродження і утвердження ролі

вільно мислячої особистості, котра вірує в християнські ідеали взаємин між людьми, які повинні були знайти свою правову оболонку у вигляді певних принципів функціонування суспільства і держави. Людина та її погляди на навколишній світ стали центральним елементом системи європейських цінностей. Більш того, саме з періодом Відродження пов'язане зміцнення таких принципів духовного життя суспільства, як гарантування віротерпимості і свободи віросповідання на додаток до забезпечення свободи вираження власних суджень. Певною мірою саме в епоху Ренесансу став зароджуватися індивідуальний лібералізм. Однак активне державне регулювання за допомогою найрізноманітніших інструментів – правових, адміністративних, військових і управлінських – йшло врозріз з ідеями ліберального індивідуалізму. У більшості випадків ієрархія і спадковість залишалися ключовими принципами організації соціальної та політичної сфер життя суспільства. Разом з тим існували певні суспільні обмеження індивідуалізму на тлі активного зростання торгової буржуазії і міст. Саме епоха Відродження створила сприятливе підґрунтя для подальшого підйому лібералізму, поступово утверджуючи у свідомості всього суспільства необхідність закріплення рівності всіх перед законом, права на власність і вільного ведення підприємницької діяльності, перш за все для успішного функціонування економіки окремої держави. Епоха Просвітництва, яка змінила період Відродження, лише підкреслила важливість та необхідність практичного застосування тих «європейських цінностей», про які філософи лише розмірковували і сперечалися за часів Відродження.

У той же час, оцінюючи роль епохи Просвітництва в розвитку системи «європейських цінностей», необхідно бути обережними. Політичні, так само як і економічні, реалії цього етапу історичного розвитку були неоднорідними, з більшим чи меншим проявом економічної та політичної свободи. Британський і американський конституціоналізм сусідили з необмеженими монархіями. Проте підйом європейських держав періоду XVIII ст., зокрема Франції і Великобританії, бурхливий розквіт філософської думки і культури зробили саму Європу цінністю й символом освіти і прогресу незалежно від того, на якому рівні розвитку перебували окремі європейські держави. Закордонні європейці пов'язують капітальний внесок епохи Просвітництва у формування системи європейських цінностей з іменами такої плеяди філософів XVIII ст., як Ж. Л. д'Аламбер, Вольтер, Д. Дідро, Ж. - Ж. Руссо. Трактат «Про суспільний договір» Ж. - Ж. Руссо (1762), відомий фразою: «Людина народжується вільною,

а між тим вона скрізь у кайданах», вплинув на утвердження європейських принципів організації політичного життя сучасної Європи, формування її громадських і політичних ідеалів [1]. Ідея про те, що держава виникає на основі суспільного договору, згідно з яким верховна влада належить народу, згодом вплинула на розвиток сучасних демократичних інститутів. Затвердження того, що закон, будучи вираженням загальної волі, – гарантія індивідів від свавілля з боку уряду, цілком співзвучний сучасним європейським цінностям, таким як повна рівність всіх перед законом. Поряд з Ж.- Ж. Руссо одним з основоположників сучасної форми представницької демократії можна з упевненістю вважати Ш. Монтеск'є. Його твір «Про дух законів» (1748), по-суті, є системою сучасних «європейських цінностей» зразка XVIII ст. із певними застереженнями [2]. Політичний лібералізм, заснований на пріоритеті індивідуальної свободи, принципах природного права, підкреслював необхідність відокремлення держави від громадянського суспільства й поділу влади. «Всі люди рівні в республіканських державах, вони рівні й в деспотичних державах. У першому випадку вони рівні, бо вони – все, в другому – тому, що вони ніщо. Свобода є право робити все, що дозволено законами. Якби громадянин міг робити те, що цими законами забороняється, то в нього не було б свободи, оскільки те ж саме могли б робити й інші; головне – це безпека громадянина» [2, с. 541]. Виділяючи чотири форми правління – республіку, аристократію, монархію і деспотію, – Ш. Монтеск'є підкреслював, що саме республіканська форма державної влади є чеснотою.

Витоки лібералізму, який проголошував необхідність свободи індивіда у всіх областях життя як умову розвитку суспільства, що підтримує в економіці свободу приватного підприємництва і конкуренції, а в політиці – правову державу, парламентську демократію, розширення політичних і цивільних прав і свобод, виходили з основ вчення Ш. Монтеск'є і його попередників. Проте на практиці реалізація принципів, запропонованих філософами-просвітителями, була далека від реальності й зазначені ідеї не були повсюди закріплені. Єдиною державою, де вперше був прийнятий документ, що юридично затвердив права людини, була Великобританія. Дж. Локк у праці «Два трактати про правління» (1690) підкреслював, що уряд повинен підкорятися природному праву, та виступав проти принципу спадкової влади. Він акцентував на значимості права власності, необхідності правління через суспільний договір, висунув принцип згоди як один з

наріжних принципів та постулат про необхідність наявності системи стримувань між виконавчою і законодавчою владою.

У 1689 р. в Англії в результаті революції парламент прийняв Білль про права. Монарх був позбавлений найважливіших привілеїв, а саме: припиняти дію законів або їх виконання, встановлювати й стягувати податки на потреби корони, а також формувати й утримувати армію в мирний час. Ключовим для Білля про права було поняття «свобода». Вклад Просвітництва в систему «європейських цінностей» полягав саме в розвитку цілого комплексу принципів суспільного устрою. Хоча найчастіше вони не були реалізовані в практичній площині, але вплинули на подальший історичний етап становлення європейських держав. Пріоритет індивідуальної свободи на основі принципу природного права від народження – головний компонент системи «європейських цінностей», який дістався їй від епохи Просвітництва.

Своєрідним апогеєм прояву цієї «європейської цінності», торжеством «свободи, рівності й братерства», безсумнівно, стала Велика французька революція 1789 р. Вона сприяла остаточному затвердженню непорушної основи системи «європейських цінностей»: свободи людини від народження і рівноправності. Ж. Мішле, французький історик і публіцист XIX ст., передав основний зміст минулої революції таким чином: «Суть революції я бачу в прагненні воскресити Закон, повернути людині її Права і затвердити Справедливість» [3, р. 279]. У підсумку революція привела до поступового руху від конституційних реформ до революційного терору. Разом з тим світ соціальних і політичних ідей значно збагатився саме за рахунок Французької революції. Декларація прав людини (26 серпня 1789 р.) і прийняття Конституції (вересень 1791 р.), що забезпечувала загальне виборче право, референдуми й виборний уряд, є безперечним її досягненням. Завдяки Французькій революції були вперше документально зафіксовані 17 статей, які перерахували «природні, невід’ємні та священні права» не тільки французів або європейців, а і людства у цілому. Англійський Білль про права породив надію на те, що свобода є невід’ємним станом будь-якої людини, французька Декларація прав людини повинна була остаточно закріпити концепцію рівноправності й свободи. Появу цієї Декларації можна з повною впевненістю вважати початком ходи лібералізму по європейському континенту.

XIX ст. стало століттям швидкого розвитку й поширення ліберальних ідей і зміцнення ліберального стрижня системи «європейських цінностей». Лібералізм фактично знайшов прояв у двох

сферах – в політиці та в економіці. Виступаючи проти будь-яких успадкованих привілеїв, ліберали наголошували на необхідності рівності всіх громадян перед законом, значимості громадянських та особистих свобод, конституційних процедур, віротерпимості та універсальних прав людини. Економічний лібералізм підкреслював важливість права на власність, а також права власників на вільну торгівлю без обмежень. Прояви лібералізму не були однакові на території всієї Західної Європи, тому що самі держави не були рівними у своєму розвитку. Проте ліберальна демократія в тій чи іншій формі стала набувати міцної основи саме в Європі.

Крім розвитку концепції лібералізму XIX ст. можна охарактеризувати як період появи і розвитку ідеї «соціальної держави», яка остаточно утвердиться в якості невід'ємної частини системи «європейських цінностей» вже після закінчення Другої світової війни. Вперше поняття «соціальна держава» було вжито Л. фон Штейном, німецьким філософом-гегельянцем, правознавцем, істориком. Згідно з підходом Л. фон Штейна, держава повинна сприяти економічному та суспільному прогресу всіх своїх громадян, так як розвиток одного виступає умовою розвитку іншого [4].

Саме в XIX ст. побоювання з приводу посилення впливу профспілкового руху змушували уряди промислово розвинених країн йти на окремі соціальні поступки. Держава виступила гарантом допомоги нужденним і мала пом'якшувати соціальні відмінності. Наприкінці XIX ст. в Німеччині були введені соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та допомога на випадок хвороби. Згодом подібні практики набули поширення в Австрії, Франції та Швеції. У підсумку одним з напрямків лібералізму в кінці XIX ст. став соціальний лібералізм. В якості однієї з функцій держави стала розглядатися необхідність відновлення «соціальної справедливості». Всі індивідууми суспільства повинні були мати рівний доступ до певних потреб, наприклад освіти або медицини, а держава мала забезпечувати цей доступ з метою запобігання соціальних бунтів. Альтернативною лібералізму концепцією суспільного розвитку поступово став виступати соціалізм, зокрема його окремі напрямки – соціал-демократія і християнський соціалізм, в центрі уваги яких перебували питання реалізації державою своїх соціальних функцій. Філософська думка того часу була зобов'язана активному поширенню ідей соціальної справедливості, перш за все, працям Сен-Симона, зокрема роботі «Нове християнство». Однак більш ранні відлуння ідей соціальної рівності та соціальної справедливості можна знайти ще в утопістів початку

XVI ст. – Т. Мора і початку XVII ст. – Т. Кампанелли. У той же час необхідно підкреслити, що саме у XIX ст. з'явилася криза ідей гуманізму, зокрема криза віри в природну доброту людини. Вона володіє природними правами і є рівною в цих правах з іншими людьми, але людина стає протиставленою іншим в умовах домінування ідеї верховенства й захисту приватної власності. У підсумку: хто є власником засобів виробництва, той і експлуатує найману працю. Саме в цьому і полягає причина підвищеного інтересу до питань «соціальної справедливості» і «соціальної держави» в XIX ст. Фактично розвиток вчення про класову боротьбу і філософія Ф. Ніцше стали ознаками відкату системи європейських цінностей від справжніх гуманістичних ідеалів. На місце людини епохи Ренесансу мала з'явитися надлюдина з незламною волею до влади, не обмежена в своїх діях ніякими старими цінностями. Частково ці тенденції стали першими провісниками кризи старої системи «європейських цінностей» з її ідеалами свободи, гарантіями природних прав людини і рівності всіх перед законом. Найбільш яскраво ця криза знайшла свій прояв у період між Першою і Другою світовими війнами, так само як і в період Другої світової війни. Ці історичні віхи можна по праву вважати своєрідним відходом від системи європейських цінностей і розколом європейського континенту по лінії прихильності до тих чи інших цінностей. Неофіційна відмова від свободи й рівності громадян незалежно від їх гендерної або національної приналежності, відсутність свободи слова стали традиційними атрибутами фашистських режимів і комуністичного режиму в СРСР, які зароджувалися в Європі. Початок Другої світової війни став підсумком становлення суспільної системи фашизму, яка була прямо протилежною системі «європейських цінностей», а її закінчення справило сильний психологічний вплив на уми європейців, змусивши їх суттєво переглянути колишні уявлення про місце Європи в світі, про суть та історичне покликання європейської цивілізації разом з властивою їй системою цінностей. Усвідомлення того, що конфлікти (зіткнення торгових, економічних і політичних інтересів) між двома провідними континентальними державами – Францією і Німеччиною – були головною причиною європейських і, в підсумку, світових воєн, змусило голов держав Західної Європи замислитися про те, на основі яких принципів повинні вибудовуватися не тільки міждержавні, але і внутрішньодержавні відносини в Європі. 19 вересня 1946 р. у своєму виступі в Цюріху британський прем'єр-міністр В. Черчилль вперше після закінчення Другої світової війни озвучив необхідність створення Сполучених Штатів Європи шляхом примирення двох великих держав –

Франції та Німеччини. В. Черчилль не деталізував практичні кроки, які необхідно реалізувати на шляху примирення Франції та Німеччини, однак він зазначив, що будь-яка держава знайде собі рівне місце в «європейській сім'ї» – «Сполучених Штатах Європи». Метою розвитку даного об'єднання, структура якого, на думку В. Черчилля, швидше за все, нагадувала б федерацію, мало стати забезпечення щастя, свободи, добробуту мільйонів людей, гарантування чотирьох свобод, про які говорив американський президент Ф. Д. Рузвельт. У своєму виступі В. Черчилль закликав європейські держави, великі й малі, і європейські народи об'єднатися з метою збереження тих цінностей, які сформувалися в ході розвитку європейської культури і європейської цивілізації. Спочатку ідея створення «Сполучених Штатів Європи» не мала на меті експансію цінностей, забутих у період Другої світової війни, назовні. Шляхом добровільного об'єднання тих держав, які поділяють саму ідею миру й добробуту в Європі, «європейська сім'я» повинна була зберегти ці цінності й забезпечити їх своїм громадянам і в цьому сенсі бути їх джерелом, але не «експортером».

Саме будівництво єдиної Європи почалося з промови французького міністра закордонних справ Р. Шумана. Його пропозиція про об'єднання двох базових економічних і військово-стратегічних галузей (виробництво і збут вугілля і сталі) Франції, ФРН, Італії, Бельгії, Голландії та Люксембургу мало унеможливити франко-німецькі війни, а його промова 8 травня 1950 р., на відміну від промови В. Черчилля в Цюриху 19 вересня 1946 р., містила в собі скоріше практичний план об'єднання держав, ніж концептуальний. Ключовим словом в промові В. Черчилля виступало поняття свободи як одного з головних елементів класичного уявлення про систему «європейських цінностей». Р. Шуман у своїй декларації насамперед розглядав мир в Європі через призму економічної взаємозалежності та взаємних інтересів. Спільний контроль і прагнення до спільних дій в сталеливарній та вугільній галузі виступили основою нового регіонального об'єднання. Європейське об'єднання вугілля і сталі (СОВС, 1951), верховний орган якого очолив відомий французький промисловець і політик Ж. Моне, поклало початок сучасному Євросоюзу. Римський договір про створення Європейського економічного співтовариства (СЕС, 1957) і Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом, 1957) означав старт глибшої економічної, а потім – політичної інтеграції. Паризький (1952) і Римський (1958) договори навряд чи припускали в якості підстави для об'єднання крім взаємодії і спільного контролю в двох галузях промисловості наявність певних і поділюваних державами-

учасниками уявлень про ідеальні принципи в різних суспільних сферах: економічній, соціальній, політичній і духовній. Паризький договір не містив в собі особливих положень щодо наявності «європейських цінностей» як достатньої підстави для приєднання до цього регіонального об'єднання. Поняття «європейські цінності», втілене в політичних, економічних, соціальних і духовних нормах, почало превалювати в документах і деклараціях Європейського Союзу з 1970-х рр. Категорія «європейські цінності» стала безпосередньо пов'язуватися з категорією «європейська ідентичність». 14 грудня 1973 р. в Копенгагені дев'ять країн-членів європейських співтовариств підписали Декларацію про європейську ідентичність. В рамках цієї Декларації підкреслювалося, що держави-учасники поділяють однакове ставлення до життя, яке ґрунтується на впевненості в тому, що в суспільстві повинні реалізовуватися потреби кожної людини, захищатися принципи представницької демократії та верховенство закону.

Соціальна справедливість як головна мета економічного прогресу, повага до прав людини були виділені в якості фундаментальних основ європейської ідентичності [5]. Фактично розуміння «європейських цінностей» об'єднало класичні уявлення попередніх історичних епох, зробивши особливий акцент на повазі до прав людини та забезпеченні соціальної справедливості. Більш того, з появою європейських співтовариств, а в подальшому – і Європейського Союзу, «європейські цінності» збагатилися новим елементом, який був одночасно і уявленням про досконалість, і принципом існування. «Вільне переміщення товарів, послуг, робочої сили і капіталу» – це те, що вже давно символізує Європейський Союз і чим так пишаються його держави-учасники. У підсумку «європейські цінності» стали не просто системою цінностей, носієм якої могла виступити будь-яка європейська держава, а скоріше «ексклюзивним брендом» [6]. Права на цей «бренд» були закріплені спочатку за європейськими співтовариствами, а потім – за Європейським Союзом. Частково це зумовило перетворення «європейських цінностей» в інструментарій зовнішньої політики. В результаті в другій половині XX ст. «європейські цінності» стали відігравати роль не тільки сполучної ланки між державами-членами Європейського економічного співтовариства, а й критерію вступу до цієї спільноти.

Використані джерела та література:

1. Руссо, Жан-Жак. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. та ком. О. Хома. К: Port-Royal, 2001. 349 с.

2. Монтескье Ш. Л. О духе законов / Перевод А. Матешука. М.: Мысль, 1999. 674 с.
3. Michelet J. Histoire de la Revolution francaise. Oxford: University Press, 1848.
4. Штейн, Лоренц. История социального движения Франции с 1789 года: Пер. со 2 нем. изд. Т. 1. [Электронный ресурс] / Основное понятие общества и социальная история Французской революции до 1830 года. Санкт-Петербург : тип. А.М. Котомица, 1872. 305 с. URL: https://xn--90ax2c.xn--p1ai/catalog/000199_000009_003875045/
5. Declaration on European Identity. December 14, 1973 [Электронный ресурс] / Bulletin of the European Communities (официальный сайт). URL: http://www.ena.lu / declaration_european_identity_copenhagen_14_december_1973-02-6180
6. Шемятенков В. Г. Европейская интеграция. М.: Международные отношения, 2003. 400 с.

УДК 94 : 316.42 + 316.752 (569.1)

Ветринский И. М.

ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ СІРІЙСЬКОЇ КРИЗИ: ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано історичні, геополітичні та ціннісні аспекти передумов та подальшого розвитку сучасної сирійської кризи з метою виявлення причин її виникнення й визначення можливих перспектив. Показано, що Сирія стала одним з ключових вузлів протиріч між головними претендентами на роль домінанта у близькосхідному регіоні – Іраном та Саудівською Аравією. Встановлено, що на тлі подій Арабської весни тоталітарна модель розвитку країни довела свою неспроможність, в контексті чого актуалізувалися глибинні проблеми сирійського суспільства, які до цього часу перебували в латентному стані.

Ключові слова: Сирія, Асад, ІДІЛ, цінності.

Ветринский И. М. Предпосылки и особенности современного сирийского кризиса: ценностный аспект. Проанализированы исторические, геополитические и ценностные аспекты предпосылок и дальнейшего развития современного сирийского кризиса с целью выявления причин его возникновения и очерчивания возможных перспектив. Показано, что Сирия стала одним из ключевых узлов противоречий между главными претендентами на роль доминанта в ближневосточном регионе – Ираном и Саудовской Аравией. Установлено, что на фоне событий Арабской весны тоталитарная модель развития страны продемонстрировала свою несостоятельность, в контексте чего актуализировались глубинные проблемы сирийского общества, которые до этого времени находились в латентном состоянии.

Ключевые слова: Сирия, Асад, ИГИЛ, ценности.

Igor Vietrinskyi. Background and features of the current crisis in Syria: the values aspects. Historical, geopolitical and value aspects of the prerequisites, as well as the further development of the modern Syrian crisis are analyzed in order to identify its

causes and delineate potential prospects. Syria has become one of the key components of contradiction between the main contenders for the dominant role in the Middle East – Iran and Saudi Arabia. In line with Arab Spring processes, totalitarian model of development of Syria has demonstrated its inadequacy in the context of what actualized the underlying problems of Syrian society, which were up early in the latent state.

Keywords: *Syria, Assad, ISIS, values.*

Масштабне протистояння у Сирії, яке почалося у 2011 р., досить умовно можна віднести до громадянської війни, оскільки на всіх етапах ескалації конфлікту активну участь в ньому брали зовнішні гравці: починаючи від регіональних геополітичних лідерів (Іран, Саудівська Аравія), закінчуючи міжнародними коаліціями та терористичними угрупованнями. Сирійська криза є однією з найскладніших з точки зору вирішення конфліктів у сучасному світі, оскільки являє собою багатовимірний комплекс протиріч геополітичного, економічного, релігійного, соціально-політичного та ціннісного характеру між цілою низкою держав. Разом з тим, конфлікт у Сирії впливає на всю структуру регіональної безпеки Близького Сходу, а враховуючи військовий потенціал залучених сторін (США, РФ, Туреччина, Ізраїль, Іран, Саудівська Аравія тощо), цілком може вважатися одним з викликів глобальній безпеці.

Історія розвитку та становлення Сирійської Арабської Республіки як незалежної держави, її геополітичне становище та природа передумов сучасної кризи багато в чому нагадує український історичний досвід та сьогоденні реалії. Відповідно аналіз сирійських подій може стати емпіричною базою для дослідження та вирішення актуальних українських проблем, зокрема безпекового характеру, які надзвичайно актуалізувалися в контексті російської агресії проти нашої держави.

Фундаментальні чинники, що лягли в основу сучасної сирійської кризи, треба шукати насамперед у складній історії цієї близькосхідної країни. Історія арабських завоювань, їх передумов та наслідків, а також питання місця і ролі ісламу в соціокультурних процесах на Близькому Сході детально розглядаються у працях Х. Кеннеді, А. Алі-заде, К. Базілі та Л. Васильєва. Особливості становлення Сирійської держави в період арабської визвольної боротьби проти Османської імперії широко представлені у працях Т. Лоуренса, Б. Ліддел Гарта, Е. Пір-Будагової та А. Зубова. Сучасні геополітичні та соціокультурні процеси у регіоні Близького Сходу та, зокрема, в Сирії аналізуються в працях В. Головченка, В. Шведа, В. Гури та інших. Однак варто наголосити, що хоча близькосхідна тематика є достатньо широко висвітленою у

вітчизняній та світовій літературі, фактично відсутні комплексні дослідження, присвячені саме сирійській тематиці, які б одночасно враховували історичні, релігійні, геополітичні та ціннісні аспекти розвитку країни. Разом з тим лише такий підхід може наблизити нас до розуміння природи та передумов сучасної сирійської кризи.

Метою статті є аналіз провідних чинників та передумов сирійської кризи, основних етапів її ескалації з урахуванням ціннісної складової конфлікту.

Говорячи саме про ціннісну складову сирійської кризи, необхідно наголосити, що початок другого десятиліття XXI ст. став моментом драматичних перетворень для близькосхідного регіону, оскільки в контексті так званої Арабської весни стало зрозуміло, що ціннісні уявлення та орієнтири перестали співпадати з політикою урядів. Відповідно, починаючи з січня 2011 р., регіоном прокотилася хвиля протестів, повстань і революцій. Різного роду внутрішньополітичні потрясіння мали місце в Ірані, Тунісі, Єгипті, Ємені, Лівії, Алжирі, Бахреїні, Сирії тощо. Для Сирії Арабська весна стала каталізатором процесів, що призвели до соціального вибуху на тлі проблем, які накопичувалися протягом усього її існування.

Соціально-економічна ситуація в Сирії протягом десятиліть була дуже далекою від ідеалу: починаючи з 1963 р. в країні діяв надзвичайний стан, що суттєво обмежував громадянські права й свободи. Приблизно з тих же часів влада в державі належала Партії Арабського Соціалістичного Відродження – Баас, зокрема її військовому крилу. На початку 70-х рр. XX ст. в результаті внутрішньопартійної боротьби владу у своїх руках зосередив міністр оборони – Хафез аль-Асад, який керував країною аж до своєї смерті, створивши всі умови для передачі влади своєму синові – Башару аль-Асаду, що відбулося у 2000 р. Таким чином майже півстоліття сирійське суспільство існувало в умовах військової диктатури, тож про будь-які соціально-економічні реформи фактично не йшлося. Єдиною відносною перевагою цього періоду була певна «стабільність», в тому числі економічна; хоча в країні періодично й відбувалися спалахи протестів проти алавітської диктатури, але влада жорстко придушувала будь-який спротив. Зовнішня політика Сирії була зосереджена переважно на протистоянні Ізраїлю (з яким вона ініціювала кілька конфліктів) та відповідно пошуку ресурсів та союзників для цього протистояння. В роки холодної війни Сирія входила до соціалістичного блоку, тож її керівництво має давню історію відносин з Кремлем.

Конфліктна зовнішньополітична доктрина є звичайною практикою для архаїчних авторитарних режимів, оскільки «престиж непереможного воїна» є однією з основних суспільно обумовлених цінностей добуржуазних суспільств – воїн зневажає комерційний зиск: те, що йому потрібно, він не купує, а захоплює [1, с. 75]. Отже ситуація, за якої слава цінується набагато вище за багатство, є типовою для архаїчних суспільств, до яких, безумовно, можна віднести режим Асадів.

Прихід до влади у Сирійській Арабській Республіці молодого президента Б. аль-Асада, який замінив на цьому посту свого батька, мало що змінив в усталеному порядку, хоча на початку подібні надії мали місце. З самого початку правління Башара Асада до нього почали надходити численні звернення від громадян з пропозиціями щодо змін у суспільстві. Цей активний громадянський рух пізніше навіть назвали «Дамаською весною»: різноманітні політичні групи та численні активісти відкрито критикували режим та закликали до політичних і соціально-економічних реформ, зокрема однією з ключових вимог було скасування режиму надзвичайного стану. Низка представників ділових кіл та духовенства написали президентові відкритого листа, в якому ставили питання щодо необхідності лібералізації існуючої політичної системи [2, с. 313]. Звичайно, режим не міг не відреагувати на подібні закиди, тож почалися численні арешти активістів і організаторів протестних мітингів, найактивніших діячів громадського руху було ув'язнено, що фактично поклало край «Дамаській весні».

Незважаючи на «консервування» політичної системи, Уряд Б. аль-Асада виступав за інтеграцію країни у світову економіку, зокрема Середземноморську зону вільної торгівлі. Головною метою євро-середземноморського партнерства було залучення європейських інвестицій не лише у вигляді позик чи інших фінансових надходжень від загальноєвропейських інституцій на кшталт Європейського інвестиційного банку, а й прямих інвестицій від європейських корпорацій. Починаючи з 2002 р. Сирія вела перемовини з ЄС щодо нової угоди. У жовтні 2004 р. відповідну двосторонню угоду було парафовано, що відкривало шлях до залучення також приватного сирійського крупного капіталу, який все ще знаходився поза межами країни після процесів націоналізації 1960-х рр. [2, с. 322]. 10 травня 2007 р. депутати Народної ради одноголосно підтримали продовження президентського правління Б. аль-Асада ще на сім років. У своїй промові він наголошував на тому, що попри численні здобутки, серйозні зовнішньополітичні проблеми примушують керівництво

держави знову відкласти низку політичних і адміністративних реформ, які вже назріли [2, с. 331]. Таким чином з приходом до влади Башара Асада жодних системних змін у країні не відбулося – владу й надалі було зосереджено в руках алавітської військово-політичної верхівки, а жорсткий авторитарний режим виключав будь-які ліберальні перетворення. І хоча деякі спроби змін було зроблено, але дуже швидко стала зрозумілою їхня загроза для існуючого стану справ, і діяльність в даному напрямку було згорнуто. Відповідно, коли регіоном прокотилася хвиля повстань та революцій, цілком природно, що у Сирії подібні настрої мали відлуння та сприятливі умови для поширення.

Конфлікт у Сирії має декілька вимірів: геополітичний, релігійний та соціально-економічний, які своєю чергою досить тісно пов'язані між собою з точки зору передумов та наслідків.

Регіон Близького сходу багато десятиліть є одним з найнестабільніших у світі. Століттями тут накопичувалися міждержавні, міжетнічні та міжконфесійні протиріччя, які було набуто протягом імперських періодів і «зацементовано» внаслідок деколонізації, коли на руїнах колишніх великих держав, зокрема Арабського халіфату та Османської імперії, було утворено низку нових держав. На тлі тисячолітнього протистояння представників двох основних течій в ісламі (сунітів і шиїтів) в рамках близькосхідного регіону наприкінці ХХ ст. сформувалися два провідні центри сили та впливу: Саудівська Аравія як провідна сунітська держава та Іран, що фактично став осередком світового шиїзму. Відповідно кожна з країн прагне зайняти лідируючі позиції в ісламському світі, згуртувавши навколо себе якомога більше країн регіону.

Незважаючи на суперництво та антагонізм, згадані держави багато у чому є подібними одна до одної. Саудівська Аравія й Іран є надпотужними гравцями на глобальному ринку енергоносіїв. Американська Адміністрація енергетичної інформації оцінила обсяги доведених запасів нафти Саудівської Аравії як другі у світі – 266 мільярдів барелів, Іран зі 158-ю мільярдами барелів на четвертій позиції. Водночас Іран знаходиться на 2 місці за покладами газу, в той час як саудити – на 5-му (розвідано 34 трильйони кубометрів та 8,5 трильйони кубометрів газу відповідно) [3]. Подібним є і політичний лад в країнах, оскільки найвища влада сконцентрована в руках вищого мусульманського духовництва. Так, в Ірані фактичним лідером «Ісламської республіки» є аятола – духовний лідер, що керує довічно і визначає державну політику, маючи можливість блокувати діяльність будь-якої з гілок світської влади. В свою чергу у Саудівській Аравії

влада короля є абсолютною: він одночасно є головою уряду; консультуючись з духовенством, призначає представників усіх гілок влади в державі, а роль конституції в країні виконує Коран. Обидві держави прагнуть поширити власну ідеологію за кордон [3].

Свого часу ліквідація режиму С. Хусейна в Іраку обумовила новий імпульс невинної боротьби за гегемонію у регіоні Близького і Середнього Сходу між Саудівською Аравією та Іраном. Зокрема, у Доповіді з питань безпеки Мюнхенської конференції з безпеки 2016 р. відзначається, що на «Близькому і Середньому Сході значно погіршилися відносини між Іраном та Саудівською Аравією, за виключенням хіба що прямої воєнної конфронтації» [4, с. 115]. Ситуація ускладнюється також тим, що протистояння має ще й етнонаціональний вимір: іранські мусульмани-шіїти переважно є персами за походженням, в той час як саудівські мусульмани-суніти здебільшого є арабами. Крім того, внаслідок свідомої політики «перемішування» народів та етно-конфесійних груп в рамках спочатку Османської імперії, а пізніше – мандатної (фактично окупаційної) влади європейців, практично в усіх сучасних країнах Близького Сходу присутні національні, етнічні та релігійні меншини. Зокрема, досить поширеною є ситуація, коли більшість населення є шіїтами, а керують державою суніти (наприклад, Ірак) чи навпаки (наприклад, як у Сирії).

Сирія стала однією з тих країн, що опинилися у центрі зіткнення інтересів Ірану та Саудівської Аравії. Зокрема, це зумовлено тим, що з одного боку, більшість населення Сирійської Арабської Республіки складають араби-суніти, а з іншого – при владі в цій країні вже багато десятиліть перебувають представники клану Асадів, що за віросповіданням є алавітами (алавізм вважають відгалуженням шіїзму). Сирія є давнім партнером і союзником Ірану: починаючи з кінця 1979 р. альянс між Сирією та Іраном суттєво вплинув на формування політики у близькосхідному регіоні, зокрема Дамаск підтримував Іран у його війні з Іраком (1980-1988 рр.). Пізніше саме ці дві країни стали головними опонентами американської військової операції проти Іраку (2003 р.), вони активно допомагали повстанцям, заохочували та озброювали їх для боротьби проти сил антисаддамівської коаліції [5].

В свою чергу однією з природних стратегічних цілей Саудівської Аравії є зміна внутрішньополітичного розкладу у Сирії на свою користь, насамперед шляхом заміни авторитарного алавітського режиму на лояльні саудитам політичні сили (скоріше за все, сунітські). Це створило би умови для створення певної сунітської коаліції, до якої би входили монархії Перської затоки та інші арабські республіканські

держави, чия політика була б спрямована проти Ірану. Крім того, стратегічний контроль над Сирією та, відповідно, Ліваном дозволив би значно послабити можливості шійтських збройних угруповань на кшталт «Хізболи» та інших, що базуються на території різних країн регіону та існують переважно завдяки активній підтримці Ірану. Також гегемонія Саудівської Аравії на Близькому Сході зробила би з неї головного експортера природних ресурсів, насамперед вуглеводнів, на противагу посиленню позицій Ірану і Катару на світовому енергетичному ринку [6].

Незважаючи на вельми несприятливий зовнішньополітичний контекст, було б необ'єктивно зводити причини сирійської кризи лише до зовнішніх впливів (хоча й нехтувати ними ніяк не можна). Зокрема, А. Дервіш наголошує, що основні причини повстання у Сирії – це жадібність і корумпованість чиновників, а також закритість і «законсервованість» політичної системи, що виключає перспективи будь-яких конструктивних реформ чи трансформацій. Ця ситуація ускладнювалася ще й тим, що велику частку населення Сирійської Арабської Республіки до 2011 р. складали молоді люди, які з одного боку, дуже важко переживають безробіття та відсутність перспектив, а з іншого – мають значний протестний потенціал [7]. Економічна деградація Сирії та фактична відсутність перспектив будь-яких конструктивних перетворень внаслідок безальтернативності авторитарного асадівського режиму призвели до того, що базові права людини, які є тісно пов'язаними з певним набором соціальних свобод та гарантій, постійно порушувались. Оскільки забезпечення прав людини є по-перше, універсальною цінністю, а по-друге, необхідною умовою для будь-якої ефективної модернізації суспільства, Сирія була приречена на економічну стагнацію та наростання протестних настроїв [1, с. 76].

Прийшовши до влади, Б. Асад декларував прагнення модернізувати країну з урахуванням демократичних цінностей, проте, розпочавши реформи, злякався, зрозумівши, що це може призвести до демонтажу існуючої системи, за якої практично вся влада була зосереджена в руках самого Асада та представників алавітських кланів. Реформи були швидко згорнуті, а перші паростки громадянської активності – придушені. Як зазначає М. Попович, «Демократичні цінності – не привиди, не міфи і не вигадки хитрих політиканів. Відмова від них не просто збіднює життя і позбавляє його смислу. Вона неефективна і коштує надто дорого. Як сказав би знаменитий цинік, це гірше, ніж підлота. Це політична помилка» [8]. Саме такої помилки припустився Б. Асад, отримавши у відповідь на згортання реформ соціальний вибух.

Перші протести в Сирії почалися наприкінці січня 2011 р., але вони носили здебільшого неорганізований характер; проте вже навесні в місті Дераа сталося перше масштабне зіткнення урядових сил з демонстрантами. Приводом до масових демонстрацій у березні 2011 р. в Дераа стало жорстоке вбивство (після численних катувань) кількох підлітків, що їх затримали на початку місяця сили правопорядку – їх було звинувачено у нанесенні образливих антивладних написів на стінах [9]. Протести в Дераа об'єднали близько 100 000 учасників й не вщухали декілька тижнів, тож за місяць – 25 квітня 2011 р. – до міста було введено армійські підрозділи з бронетехнікою. Було вимкнено водогін, електрику та телефон [10]. На початку травня за допомогою сирійської армії протести в Дераа було придушено. Треба наголосити, що подібні варварські методи протидії громадянським протестам були типовими для режиму Асада, оскільки репресивний апарат правоохоронних органів та спеціальних служб формувався протягом десятиліть правління спочатку Хафеза, а потім – Башара Асадів. Наприкінці травня ситуація з арештами, тортурами і вбивствами підлітків повторилася й набула широкого розголосу. Фото і відео тіла закатованого тринадцятирічного підлітка на ім'я Хамза аль-Хатіб облетіло весь світ наприкінці травня 2011 р., викликавши хвилю обурення й додавши нової енергії протестам, які швидко поширювалися країною [11].

Жорстокі дії сирійського керівництва під час придушення повстання продемонстрували повне ігнорування будь-яких базових прав людини й відсутність розуміння Асадом потенційних наслідків подібних дій. Тут в повній мірі проявилася ціннісне протистояння влади й населення – повстання в Сирії, так само як пізніше Революцію Гідності, можна назвати «ціннісним вибухом», оскільки люди були готові гинути за свої переконання [12], в той час як режим намагався за будь-яку ціну зберегти свою владу в країні.

Зважаючи на те, що режим Б. аль-Асада з самого початку взяв курс на жорстке придушення будь-яких протестів, а розстріли силовиками мирних громадян під час масових акцій були звичайною практикою, опозиція досить швидко радикалізувалася. За оцінками ООН, в період з березня 2011 р. до середини грудня від дій урядових військ загинули більше 5000 чоловік. Частина солдат зі складу урядової армії перейшли на бік протестувальників, утворивши спільно з ними так звану «Вільну сирійську армію». Активні дії Вільної сирійської армії почалися з грудня 2001 р. відразу в кількох регіонах країни, проте говорити про будь-яку координацію дій повстанців було б перебільшенням [13]. Крім

того, до протестів активно долучалися різні радикальні угруповання, зокрема «Брати мусульмани», які, починаючи з середини 1980-х рр., використовували терористичні методи боротьби проти режиму Асада.

У 2013 р. відбулися події, що зумовили принципово інший рівень ескалації конфлікту, а саме – застосування сирийськими урядовими військами хімічної зброї проти повстанців. Перше офіційне визнання Дамаском наявності значних запасів хімічної зброї мало місце ще в 2012 р., проте уряд обіцяв ніколи не застосовувати її проти мирного населення. У відповідь 20 серпня 2012 р. президент США Барак Обама заявив, що можливе застосування хімікатів під час бойових дій «буде означати перетин червоної лінії», після якої міжнародне співтовариство на чолі зі США буде змушене втрутитися в сирийський військовий конфлікт [14]. Проте вже 23 грудня того ж року режим Асада вперше звинуватили у хімічній атаці на м. Хомс. Наступна атака із застосуванням заріну, від якої загинули більше 20 людей, відбулася 19 березня 2013 р. в передмісті м. Алеппо. Наймасштабніша хімічна атака була здійснена в м. Гута 21 серпня 2013 р., кількість загиблих сягнула від 300 до 1700 мирних жителів; ООН почала міжнародне розслідування події, а Барак Обама звернувся до Конгресу за згодою на проведення авіаудару по Сирії [15].

Важливо наголосити, що позиція США щодо кризи у Сирії з самого початку була досить непевною, оскільки головними гравцями «на землі» були регіональні суперники Іран та Саудівська Аравія, які безпосередньо підтримували ворогуючі сторони фінансами, зброєю та живою силою, в той час як на рівні ООН режим Асада рішуче підтримала РФ, блокуючи разом з Пекіном будь-які ініціативи врегулювання конфлікту, що передбачали усунення Асада від влади. Крім того, навесні 2012 р. Кремль офіційно визнав, що здійснює поставки зброї режиму Асада, виправдовуючи це «законним» характером відносин між урядами обох держав [16]. Зважаючи на значну політичну та військову підтримку з боку Кремля, перспективи прямого американського втручання у сирийську кризу не мали чіткої перспективи, тож Б. Обама, з одного боку, усіляко намагався уникнути участі у черговому тривалому конфлікті на Близькому Сході, а з іншого – став заручником власної ж обіцянки щодо застосування сили в разі «перетину червоної лінії» Асадом. На цьому тлі Барак Обама швидко погодився на пропозицію РФ виступити в якості посередника в хімічному роззброєнні Сирії. План В. Путіна був акцептований Дамаском та передбачав передачу хімічної зброї під міжнародний контроль із подальшою її ліквідацією. Прийняття плану дозволяло

американському президентові «зберегти обличчя», не збільшуючи військової присутності США у Сирії. Проте це жодним чином не впливало на конструктивне вирішення існуючого конфлікту, фактично поховавши будь-які надії на вплив США у процесі приборкання кривавого диктатора й підмінивши дії порожніми запевненнями та паперовою дипломатією.

У 2014 р. Сирія приєдналася до міжнародної конвенції щодо заборони хімічної зброї та вивезла під контролем експертів ОЗХЗ (Організації щодо заборони хімічної зброї) всі задекларовані нею запаси зі своєї території. Сирія розкрила свої арсенали хімічної зброї, а також місця її виробництва. Проте на цьому історія з хімічною зброєю у країні не закінчилася: в її застосуванні після 2014 р. неодноразово звинувачували ІДІЛ (терористична організація, яка сама себе називає Ісламською Державою Іраку і Леванту), а 4 квітня 2017 р. в м. Хан-Шейхун в провінції Ідліб відбулася масштабна хімічна атака, під час якої загинули щонайменше 80 людей, а постраждали більше 550. В подальшому розслідування ООН і ОЗХЗ дійшло висновку, що винними в атаці є війська Асада. Це в черговий раз довело брехливість та штучність будь-яких російсько-сирійських жестів деескалації. Відповіддю нового президента США Д. Трампа на хімічну атаку в Ідлібі став масований ракетний удар по сирійському аеродрому Шайрат, з якого, за версією американської розвідки, злітали літаки, що здійснювали хімічну атаку [15]. Зараз можна цілком впевнено казати, що російська ініціатива щодо посередництва та сприяння хімічному роззброєнню Сирії була не більш ніж спектаклем для світової спільноти, яка жахалася подіям у Сирії, але зовсім не прагнула долучитися до них.

Оскільки сирійська опозиція першою своєю вимогою ставила усунення Башара аль-Асада, то декларативні дії Заходу щодо «хімічного роззброєння під контролем ООН» багатьма сирійцями було розцінено як зрада (що в певному сенсі було цілком справедливо). Як наслідок, протестувальники почали масово долучатися до радикального ісламістського угруповання ІДІЛ. Взагалі роль і місце ІДІЛ в сирійській кризі заслуговує окремої згадки, бо скориставшись загальною нестабільністю ситуації – війни «всіх-проти-всіх», – дане терористичне угруповання, що перед тим базувалося в Іраку, в 2013 р. долучилося до конфлікту в Сирії в якості «третьої сили» та протягом року взяло під контроль майже половину сирійської території.

Якщо на перших етапах Б. Асад сподівався, що присутність терористів відверне втручання зовнішніх гравців у сирійський конфлікт, то цей розрахунок цілком провалився: оскільки нажахані злочинами

ІДІЛ країни Заходу прагнули боротися з терористичним утворенням якомога далі від себе, ареною цього протистояння стала саме територія Сирії. Проти ІДІЛ виступили одночасно коаліція західних країн, Ліга арабських держав, Іран та інші країни. Саме необхідністю боротьби проти ІДІЛ аргументувала нарощення своєї військової присутності в Сирії Росія, яка у 2015 р. спочатку розмістила в САР на авіаційній базі Хмеймим свою авіаційну групу, а згодом – посилила своє угруповання військово-морським компонентом, військами протиповітряної оборони, силами спеціальних операцій, саперами тощо. Офіційно задекларованою метою перебування військ РФ на сирійській території була необхідність підвищення ефективності боротьби проти бойовиків ІДІЛ, фронту Ан-Нусра (сирійська Аль-Каїда) та інших терористичних організацій [17]. Однак на практиці ситуація була зовсім іншою: війська РФ неодноразово здійснювали ракетно-бомбові атаки по позиціях, що знаходилися далеко за межами зони активності ІДІЛ, але дивним чином співпадали з розташуванням антиасадівської опозиції. Тож, реально головною ціллю Кремля була підтримка свого давнього союзника Б. Асада, запобігання зміни його лояльного Москві режиму, яка стала можливою внаслідок численних поразок його армії (у 2015 р. ситуація для урядових військ стала критичною – опозиція і західна коаліція тиснули Асада з одного боку, а ІДІЛ – з іншого).

Той факт, що Росія та Іран прийшли на допомогу Б. Асаду, зумовив пролонгацію та поглиблення протистояння в державі, насамперед за рахунок збереження «збанкрутілого» диктаторського режиму та збільшення кількості залучених та зацікавлених сторін конфлікту. Як зазначає В. Швед, «Росія вбачає у нинішньому сирійському режимі Б. Асада головний і чи не єдиний оплот своєї присутності в арабському світі, який дозволяє мати свій центр впливу на регіон та військово-морську базу на середземноморському узбережжі Сирії у м. Тартус. Для Ірану сирійський режим Б. Асада представляє фактично центральну частину шіїтської вісі («вісь спротиву») як знаряддя нав'язування свого впливу і гегемонії у масштабах усього Близького і Середнього Сходу» [4, с. 116].

Сучасна Сирія перетворилася на замкнуте коло геополітичних протиріч, оскільки основні актори протистояння мають принципово різні цілі, подекуди це стосується навіть сьогоднішніх союзників. Росія та Іран воюють на боці урядової армії з метою повернути контроль Б. Асада над територією країни; в такому разі Іран, на противагу Саудівській Аравії, суттєво посилить свої позиції на Близькому Сході, побудувавши «шіїтську вісь з Іраком», РФ отримає важливу «опорну

базу» в регіоні (за аналогією з американо-саудівським союзом) та вплив на нафтові потоки. Разом з тим до відновлення контролю Асада ще далеко, оскільки опозиційні війська, підтримані Саудівською Аравією, Катаром, Туреччиною та іншими сунітськими державами, утримують низку стратегічно важливих районів. Водночас північний схід Сирії контролюють курдські сили, які підтримують США; саме курди зробили найбільший внесок у справу знищення ІДІЛ, взявши під свій контроль низку звільнених територій. Метою курдів є утворення власної держави чи принаймні автономії на території Сирії, Іраку та Туреччини. Саме підтримка курдів є головним каменем спотикання у відносинах США та Туреччини, яка розглядає курдів як терористів і реалізує проти них військові операції вздовж сирійсько-турецького кордону з метою утворення «буферу безпеки». Ще одним актором сирійської кризи є Ізраїль, для якого неприйнятною є перспектива встановлення іранського домінування у Сирії та регіоні; тож Ізраїль регулярно наносить ракетно-бомбові удари по об'єктах іранської військової інфраструктури. Незважаючи на суттєве ослаблення позицій та територіальні втрати, ІДІЛ все ще залишається дієвою силою у сирійському конфлікті, її мета залишається незмінною – побудова ісламського Халіфату, а протистояння з курдами і США робить роль ІДІЛ вигідною для Туреччини, Ірану та Росії.

Повертаючись до ціннісної складової сирійської кризи, варто наголосити, що конфліктуючі сторони також обстоюють різні позиції, які ще більше ускладнюють пошук шляхів вирішення проблеми. США та країни західної коаліції, виступаючи проти диктатора Асада та терористів ІДІЛ, відстоюють насамперед ліберально-демократичні цінності, які також захищає Ізраїль, дбаючи про безпеку своїх громадян та реалізуючи превентивні дії щодо недопущення зміцнень іранських позицій. В той же час серед представників «ісламського крила» подібні підходи та прагнення розділяють лише курди, метою яких вже багато десятиліть є побудова власної національної держави. Курди мають помірковані погляди на роль ісламу в соціально-політичному житті, в той час як Туреччина, Катар, а особливо – Саудівська Аравія та Іран – виступають з відверто ісламістських позицій, що фактично складають основу їх ціннісних уявлень. Окремо в цьому контексті варто згадати «терористичний ісламський фундаменталізм» ІДІЛ, в рамках якого нехтуються усі загальнолюдські цінності. РФ доєдналася до конфлікту, переслідуючи виключно власні вузькі геополітичні цілі, без урахування будь-якого гуманітарного контексту, тож про ціннісну складову в даному випадку говорити досить складно. Радикальні протиріччя на

світоглядному рівні ще більше поглиблюють існуючу кризу та практично зводять нанівець перспективи її вирішення в недалекому майбутньому.

Використані джерела та література:

1. Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації: моногр. / під ред. А.І. Кудряченко. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». К.: Фенікс, 2014. 444 с.
2. Пир-Будагова Э. П. История Сирии. XX век / Институт востоковедения РАН. М.: ИВ РАН, 2015. 392 с.
3. Битва титанів: що значить протистояння Ірану з Саудівською Аравією [Електронний ресурс]. URL: <https://hromadske.ua/posts/shcho-znachyt-protystoiannia-iranu-z-sauidivskoiu-araviieiu> (дата звернення: 20.02.2019.)
4. Швед В. О. Арабська весна. У контексті сучасного трансформаційного процесу на Близькому і Середньому Сході // Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал. 2016. № 1. С.109-122.
5. Iran and Syria [Електронний ресурс]. URL: <https://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-syria> (дата звернення: 20.02.2019.)
6. Сирийский конфликт как арена противоборства Исламской Республики Иран и Королевства Саудовская Аравия [Електронний ресурс]. URL: <http://csef.ru/ru/oborona-i-bezopasnost/340/sirijskij-konflikt-kak-arena-protivoborstva-islamskoj-respubliki-iran-i-korolevstva-saudovskaya-araviya-8096> (дата звернення: 20.02.2019.)
7. Дервиш А. Причина восстания в Сирии – жадность чиновников [Електронний ресурс]. URL: <https://www.segodnya.ua/interview/doktor-dervish-prichina-vocstaniya-v-cirii-%E2%80%94-zhadnoct-chinovnikov.html> (дата звернення: 20.02.2019.)
8. Попович М. Ліберальні цінності, або роздуми біля парадного під'їзду Європи [Електронний ресурс]. URL: https://dt.ua/SOCIETY/liberalni-tsinnosti_abo_rozdumi_bilya_paradnogo_pidyizdu_evropi.html (дата звернення: 20.02.2019.)
9. Daraa: The spark that lit the Syrian flame [Електронний ресурс]. URL: <https://edition.cnn.com/2012/03/01/world/meast/syria-crisis-beginnings/index.html> (дата звернення: 20.02.2019.)
10. Shadid A. Syria Escalates Crackdown as Tanks Go to Restive City [Електронний ресурс]. URL: https://www.nytimes.com/2011/04/26/world/middleeast/26syria.html?_r=1&hp (дата звернення: 20.02.2019.)
11. Torture of boy reinvigorates Syria's protest movement [Електронний ресурс]. URL: https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/torture-of-boy-invigorates-syrias-protest-movement/2011/05/29/AGPwIREH_story.html?noredirect=on&utm_term=.5ef17f275059 (дата звернення: 20.02.2019.)
12. Цінності у сучасному світі [Електронний ресурс]. URL: <http://open.kmbs.ua/cinnosti-u-suchasnomu-sviti/> (дата звернення: 20.02.2019.)
13. Костюченко Е. Сирийский доклад. Недержание власти [Електронний ресурс]. URL: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2012/02/10/48193-siriyskiy-doklad-nederzhanie-vlasti> (дата звернення: 20.02.2019.)

14. Сирийский конфликт как арена противоборства Исламской Республики Иран и Королевства Саудовская Аравия [Электронный ресурс]. URL: <http://csef.ru/ru/oborona-i-bezopasnost/340/sirijskij-konflikt-kak-arena-protivoborstva-islam-skoj-respubliki-iran-i-korolevstva-saudovskaya-araviya-8096> (дата звернения: 20.02.2019.)

15. В Сирии действительно применяют химическое оружие? Есть ли этому доказательства? [Электронный ресурс]. URL: <https://meduza.io/feature/2018/04/11/v-sirii-deystvitelno-primenyayut-himicheskoe-oruzhie-est-li-etomu-dokazatelstva> (дата звернения: 20.02.2019.)

16. Рябков: Россия поставляет оружие в Сирию на законных основаниях, а ЕС совершает ошибку [Электронный ресурс]. URL: <https://www.interfax.ru/world/309183> (дата звернения: 20.02.2019.)

17. Путин: в ходе ударов России в Сирии мирные жители не погибли [Электронный ресурс]. URL: https://www.bbc.com/russian/international/2015/10/151001_putin_syria_strikes_casualties (дата звернения: 20.02.2019.)

УДК 94 : 327 + 339.5 (560 + 567) «1990/2010»

Багирова А. Р.

ИРАКСКИЙ ВЕКТОР РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ТУРЦИИ

В статье анализируется роль и место иракского фактора в региональной политике Турции с 90-х гг. XX в. по 2010 г. Особое внимание уделено рассмотрению основных направлений двустороннего сотрудничества в политической и экономической сфере.

***Ключевые слова:** Турция, Ирак, борьба с терроризмом, проблема иракских туркман, торгово-экономическое сотрудничество.*

Багірова А. Р. Іракський вектор регіональної політики Туреччини. У статті аналізується роль та місце іракського чинника в регіональній політиці Туреччини з 90-х рр. XX ст. по 2010 р. Особливу увагу приділено розгляду основних напрямків двостороннього співробітництва в політичній та економічній сфері.

***Ключові слова:** Туреччина, Ірак, боротьба з тероризмом, проблема іракських туркман, торгово-економічне співробітництво.*

Aida Bagirova. Iraq vector of Turkey's regional policy. The article analyzes the role and place of the Iraqi factor in the regional policy of Turkey from 1990s. up to 2010. Special attention is paid to consideration of the main directions of bilateral cooperation in the political and economic sphere.

***Keywords:** Turkey, Iraq, the fight against terrorism, the problem of Iraqi Turkman, trade and economic cooperation.*

С окончанием холодной войны и распадом биполярной структуры международных отношений внешнеполитическая стратегия и тактика целого ряда государств претерпели серьезные изменения. К их числу относится и Турецкая Республика, руководство которой стремилось на этом важном историческом этапе обозначить новый статус страны в качестве региональной державы.

Сложившиеся в 90-е гг. XX в. на Среднем Востоке новые политические реалии оказали существенное влияние не только на динамику общих процессов в регионе, но затронули двусторонние отношения различных его субъектов. В указанный период в региональной политике Турции наметились новые подходы в отношениях с соседними странами, среди которых Ирак, в силу исторических условий, занимал особое место. Отметим, что турецко-иракские отношения подверглись значительной трансформации, что было связано с ослаблением политических позиций Ирака в регионе после военного поражения от международной коалиции в 1991 г. и усилением роли Турции в качестве ведущей региональной державы. Политика позитивного нейтралитета, составлявшая на протяжении длительного времени основу турецкой дипломатии в регионе, уже с начала кувейтского кризиса сменилась активными внешнеполитическими действиями, имевшими целью четче обозначить место Турции в региональном балансе сил [1, с. 260]. Значительную роль в определении нового стратегического курса страны сыграли взгляды президента Т. Озала, который считал, что «политическая карта региона может измениться, и Турция должна быть готова к этому» [2, с. 139].

Однозначно осудив иракскую агрессию против Кувейта, Турция присоединилась к многонациональной коалиции. Опасаясь открытия «второго фронта» в турецком направлении, 5 августа 1990 г. С. Хусейн направил в Анкару своего ближайшего соратника, вице-премьера Т. Я. Рамадана, который пытался убедить турецкое руководство воздержаться от военных действий на Севере. Однако его миссия завершилась безрезультатно – иракскому гостю было заявлено, что «данная просьба будет рассмотрена лишь в случае ухода иракских войск из Кувейта». Турция присоединилась к резолюции №661 СБ ООН о введении против Ирака торгово-экономических санкций, закрыв свой участок нефтепровода Керкук-Юмурталык, по которому ежедневно прокачивалось до 1,7 млн. бар. нефти и который удовлетворял до 50% нефтяных потребностей страны [3, с. 32].

Вопреки серьезной оппозиции со стороны истеблишмента и руководства армии, Т. Озал настаивал на еще большей активизации Турцией своей региональной политики, не исключая использования армии в военных операциях на стороне коалиции. Согласно Конституции страны, для участия вооруженных сил в войне и отправки воинского контингента за пределы страны требовалось специальное решение парламента. 12 августа 1990 г. Т. Озалу удалось добиться принятия Великим национальным собранием Турции (ВНСТ) резолюции об участии турецких войск в военных операциях при условии, если «страна подвергнется нападению», а 5 сентября на закрытом заседании была принята резолюция, позволявшая размещение на территории страны иностранного военного контингента и отправку турецких войск за ее пределы. Согласно резолюции ВНСТ №108, военная база НАТО в Инджирлике была передана в распоряжение сил коалиции и использовалась при нанесении воздушных ударов в ходе операции «Буря в пустыне». Одновременно было принято решение об отправке 100 тыс. турецких военнослужащих к иракской границе [4, с. 341]. При принятии этих решений Анкара исходила из расчета скорого падения режима С. Хусейна в результате военного поражения и рассчитывала участвовать в посткризисной судьбе Ирака не в качестве стороннего наблюдателя, а как активная и заинтересованная сторона.

Начавшиеся в результате военного поражения дезинтеграционные процессы в Ираке (выступления курдов на Севере, восстание шиитов на юге страны) обнаружили, что между подходами США и их западных союзников и Турции в отношении будущего Ирака в целом и так называемого «курдского вопроса», или «проблемы Северного Ирака» в частности, имелись серьезные и коренные расхождения. Для первых приоритетной задачей являлось смещение С. Хусейна и замена его режима на более лояльный, для чего курдским группировкам, выступавшим против центральных властей, оказывалась разноплановая помощь. Позиция Турции заключалась в том, чтобы ликвидировать в кратчайшие сроки «вакуум» власти на севере Ирака и покончить с террористической деятельностью Курдской Рабочей партии (КРП/ПКК) на этой территории [5, с. 44]. Анкара понимала, что любое изменение в территориальном статусе Ирака в сторону отторжения курдских районов на севере либо его «федерализация» по этно-конфессиональному признаку означали угрозу территориальной целостности самой Турции. Турецкая армия активно участвовала в операциях коалиции ОРС-1 и ОРС-2 и, кроме выполнения непосредственных задач в рамках указанных операций, она занималась

также ликвидацией опорных баз ПКК, при этом зачистка в ряде случаев проводилась при участии военных формирований иракских курдов [6, с. 45].

В этой связи отметим, что президент Т. Озал выступал за нормализацию отношений с лидерами иракских курдов и неоднократно принимал их в Анкаре. Посредством прямых и регулярных контактов с ними Турция рассчитывала сделать более эффективной борьбу с РПК/ПКК, а также – влиять непосредственно на происходившие в Северном Ираке процессы. Однако смерть Т. Озала в апреле 1993 г. положила конец этой практике, а ставший президентом С. Демирель и сменявшие друг друга правительства вернулись к прежнему курсу.

После войны в Заливе новым элементом турецкой дипломатии в иракском направлении стала проблема туркман – одного из ведущих этносов Северного Ирака. Полное игнорирование их национально-культурных прав, именованное официальной пропагандой как «пришлых гостей», «агентов Турции на иракской земле» дополнялось ассимиляторской политикой правящего режима, проводившего в районах их компактного проживания массовую «арабизацию» населения, целью которой было изменение демографической ситуации. Туркмены подвергались также насильственной «курдизации», поскольку на районы их компактного проживания претендовали и курды, неоднократно заявлявшие о своих притязаниях [7, с. 249]. Со второй половины 1990-х гг. эта проблема стала приобретать для турецкой дипломатии особое звучание, когда линия на углубление отношений с ирако-курдскими партиями и группировками, в первую очередь ДПК и ПСК, направленная на изоляцию и вытеснение РПК/ПКК, не дала реальных результатов [8, с. 86]. После ухудшения в конце 1990-х гг. отношений с ДПК, установившей фактический контроль над прилегавшими к турецкой границе территориями и открыто заявившей о своих притязаниях на Мосул и Керкук, официальная Анкара вынуждена была внести коррективы в свою «иракскую политику». Выступая с позиции сохранения территориальной целостности Ирака, она в то же время стремилась добиться признания законных прав туркман со стороны мирового сообщества [9, с. 84].

Отметим, что в посткризисный период в турецко-иракских отношениях имелись такие сферы, где наблюдался определенный прогресс. К ним в первую очередь можно отнести торгово-экономическое сотрудничество, на которое, однако, серьезное влияние оказывал режим санкций. Сохранение взаимовыгодных партнерских

отношений отвечало их интересам – Турция оставалась для Ирака одной из немногих стран, через которую осуществлялись необходимые контакты с Западом. Хотя восстановление торгово-экономических связей с ослабленным, но имевшим значительные сырьевые ресурсы и обширный рынок Ираком было выгодно для Турции, она, особенно на начальных этапах, вынуждена была придерживаться условий санкций [10, с. 232]. Деловые круги страны, пострадавшие от нарушения традиционных связей между двумя странами, пытались воздействовать на правительство и смягчить его позицию. «Иракская политика» Анкары была также объектом частой критики политической элиты и СМИ.

Процесс постепенной нормализации двусторонних связей начался в 1993 г., когда стороны договорились о восстановлении дипломатических отношений. С 1994 г. встречи и контакты между ними приобрели регулярный характер. В ходе визита в Багдад заместителя премьер-министра М. Караялчина была достигнута договоренность о создании для турецких бизнесменов режима наибольшего благоприятствования и готовности Ирака приобретать необходимые товары в Турции, а также – об открытии пограничного пункта Хабур, через который с августа 1994 г. начала осуществляться доставка в Ирак предусмотренных санкциями ООН предметов первой необходимости, продуктов и медикаментов. Однако немалая часть торговых операций через этот пункт приходилась на долю нелегальной торговли, а из-за нехватки средств – на долю бартерного обмена. Во время визита в Вашингтон в октябре 1994 г. премьер-министр Турции Т. Чиллер пыталась добиться согласия на открытие нефтепровода Керкук-Юмурталык в обход международных санкций [11, с. 334].

Во второй половине 1990-х гг. торгово-экономическое сотрудничество продолжало оставаться ведущим направлением двусторонних отношений. Борьба за открытие нефтепровода Керкук-Юмурталык увенчалась успехом в конце 1996 г., когда Вашингтон пошел навстречу настойчивым просьбам Турции и согласился на экспорт 50% иракской нефти по ее территории в рамках программы «Нефть в обмен на продовольствие». Этим шагом двусторонние торгово-экономические отношения были фактически выведены за рамки режима эмбарго.

Что касается двусторонних политических отношений, то в указанный период они характеризовались неустойчивостью и противоречивым характером. Однако к концу 1990-х гг. наметилась определенная тенденция к их нормализации – визит в Анкару вице-

премьера Ирака Т. Азиза в феврале 1999 г. дал позитивный импульс отношениям. В феврале 2000 г. представительная делегация турецких политиков и бизнесменов во главе с государственным министром Т. Тоскаем посетила Багдад. В том же году между двумя странами было восстановлено железнодорожное сообщение, а также заключено соглашение о строительстве газопровода. В декабре 2000 г. ВНСТ приняло решение поднять дипломатическое представительство страны в Багдаде до уровня посольства. 19 января 2001 г. посол Турции М. Акат вручил верительные грамоты С. Хусейну и официально приступил к исполнению своих обязанностей [12, с. 142].

В начале XXI в. сотрудничество двух стран в различных сферах начало набирать высокие темпы, в Ираке развернули свою деятельность такие крупные турецкие компании, как РАМ, ТЕКФЕК, ГАМА, МЕТИШ и др. Их усилиями уже в 2001 г. товарооборот между двумя странами вырос вдвое и составил 720 млн. долл. Однако расклад сил на международном и региональном уровнях вокруг иракской проблемы продолжал оказывать влияние на характер и динамику их развития.

По мере обострения иракского кризиса, еще на этапе подготовки к войне, Турция столкнулась с нелегким выбором: поддержать планы своего стратегического партнера – США – и действовать с ними в тандеме, либо исходить из собственных национально-государственных интересов с учетом специфики отношений с Ираком. А интересы Анкары в соседней стране были многочисленны и в общих чертах охватывали следующие направления: сохранение территориальной целостности Ирака; установление контроля над Северным Ираком, где располагались базы боевиков РПК/ПКК; предотвращение гуманитарной катастрофы и массового притока беженцев; защита туркманского населения; обеспечение бесперебойных поставок нефти; компенсация экономического ущерба от войны; обеспечение участия Турции в послевоенном восстановлении Ирака и т. д.

Перед пришедшей к власти в ноябре 2002 г. Партией справедливости и развития (ПСР) стояла трудная задача – в чрезвычайно сложной международной обстановке определить позицию страны по иракскому кризису. Официальная Анкара заявила о своей приверженности мирному решению проблемы и, нужно отметить, проявляла активность в этом направлении. Для предотвращения войны и выработки единой позиции тогдашний премьер-министр А. Гюль совершил многочисленные турне по странам региона, посетив Иран, Сирию, Египет, Иорданию и Саудовскую Аравию [11, с. 357]. В январе 2003 г. в рамках «активной мирной дипломатии» Анкара инициировала

проведение Совещания министров иностранных дел ведущих государств региона. Позиция Турции сводилась к сохранению существующего status-quo и препятствованию переменам, способным нарушить равновесие и баланс сил в регионе. В Багдад для встречи с С. Хусейном была направлена делегация во главе с министром внешней торговли Турции К. Тюзменом, который передал иракскому лидеру специальное послание А. Гюля.

Анкара неоднократно предупреждала Вашингтон о возможных угрозах для региональной стабильности в случае начала военных действий, но ее голос не был услышан. Между тем, ряд ключевых фигур в ПСР и госаппарате выступали за некоторое ослабление западного вектора внешней политики страны, аргументируя это тем, что «следование чужим интересам в регионе подавляет ее потенциал к региональному лидерству» [13, с. 38].

Не секрет, что в американских планах Турции отводилась важная роль в иракской кампании. Пентагон планировал разместить на ее территории 62-тысячный военный контингент и открыть «северный фронт» для вторжения в Ирак. Стремясь склонить Анкару к поддержке своих планов, Вашингтон проводил интенсивные переговоры, которые проходили в сложной внутренней и международной обстановке. Для покрытия военных издержек Турция рассчитывала на американскую финансовую помощь и кредиты МВФ. Ее попытки договориться о вводе своих войск вместе с коалицией на Север Ирака натолкнулись на резкое противодействие курдских лидеров, которые стремились не допустить участия Турции в послевоенной судьбе страны и считали, что присутствие турецких военных мешает реализации их собственных планов. Вашингтон, который рассматривал курдов в качестве союзников в борьбе с иракским режимом, не хотел накануне военной кампании портить с ними отношений и прохладно отнестся к намерениям Анкары. Первоначально Турции было обещано рассмотреть вопрос компенсации экономического ущерба от войны, однако на заключительном этапе переговоров она не добилась твердых гарантий как в этом вопросе, так и в вопросе ее участия в послевоенном восстановлении Ирака [14, с. 87]. Более того, серьезная оппозиция планам Вашингтона со стороны Франции и Германии привела к тому, что в феврале 2003 г., вопреки предварительной договоренности, было заблокировано решение НАТО о предоставлении Турции в соответствии со статьей 5 Североатлантического договора военной помощи. Под давлением США и их союзников рассмотрение этого

вопроса было перенесено в Комитет оборонного планирования НАТО, в работе которого Франция не участвовала [15, с. 165].

Отметим, что позиция самой Турции по иракской проблеме формировалась под влиянием ряда факторов, среди которых определяющими были: противоречия между правительством и военными, противостояние в ВНСТ, курдская проблема и угроза территориального расчленения Ирака, опасения углубления экономических проблем страны, нежелание США давать гарантии безопасности и удовлетворить некоторые обоснованные требования турецкой стороны, сильные антивоенные настроения в обществе и т. д. Поэтому Анкара пыталась удовлетворить американские требования поэтапно. В феврале 2003 г. ВНСТ одобрил первый запрос правительства о разрешении американскому командованию провести инспекцию военных объектов на территории страны. Под давлением Вашингтона 25 февраля 2003 г. правительство направило в парламент второй запрос о получении разрешения для отправки турецких военных за границу и дислокации на территории страны иностранного контингента. Вопреки ожиданиям, запрос не получил требуемого числа голосов депутатов; только после третьего обращения правительства они проголосовали за предоставление США и союзникам права использования воздушного пространства страны в военных целях [16, с. 205]. Итоги голосования стали неприятной неожиданностью для Вашингтона и привели к образованию серьезной трещины в стратегическом партнерстве. В ответ стали звучать резкие заявления типа «с Турцией или без нее мы готовы к войне», «победа над саддамовской армией возможна и без «северного фронта» и т. д., а некоторые даже требовали «наказать» Анкару.

Процесс политического урегулирования в Ираке после войны 2003 г. оказался длительным и сложным и потребовал от Анкары усиления иракского вектора своей региональной политики. На данном этапе она стремилась наладить нормальные отношения с его новыми властями и участвовать в послевоенном восстановлении страны. Важным аспектом урегулирования политического процесса Анкара считала также установление диалога и конструктивных связей с представителями всех национальных и этно-конфессиональных групп. В этой связи отметим, что при определении основных направлений региональной политики правящая ПСР исходила из рекомендаций известного политика, профессора А. Давутоглу, согласно которым одним из аспектов этой политики являлась политика «нулевых проблем» с соседями [17].

В послевоенный период одной из наиболее острых проблем в двусторонних отношениях оставалась нейтрализация террористической деятельности РПК/ПКК, чьи боевики действовали с баз, расположенных в Северном Ираке. Если раньше турецкая армия периодически проводила против них трансграничные операции сначала по договоренности с С. Хусейном, затем – пользуясь безвластьем в «зоне безопасности», то после войны реальная власть на Севере перешла в руки курдских партий, а лидер ДПК – М. Барзани – стал главой Курдского автономного района (КАР). В июне 2004 г. РПК/ПКК прервала свой пятилетний мораторий об одностороннем прекращении огня. Хотя Анкара неоднократно обращалась к военному командованию коалиции принять решительные меры по пресечению ее деятельности, следовал ответ – «проблема будет рассмотрена в нужное время», при этом давалось понять, что ни о каких самостоятельных действиях со стороны турецкой армии речь идти не может [18, с. 298]. Высокопоставленные представители Вашингтонской администрации заверяли Турцию, что американские войска будут наращивать усилия, направленные на искоренение боевиков РПК/ПКК, укрывшихся в горах Кандил на границе Ирака, Ирана и Турции [29]. Известно, что курды выступали против присутствия турецких военных на контролируемых ими территориях, а с изменением их статуса и усилением позиций после войны проблема приобрела более сложный характер. Новые же власти в Багдаде признавали, что армия и силы безопасности пока не в состоянии проводить полномасштабные операции против террористических групп в стране.

С 2007 г. ситуация в данной сфере стала меняться в лучшую сторону – в ходе визита премьер-министра Ирака Н. аль-Малики в Анкару в августе 2007 г. был подписан Меморандум о согласии, в котором отмечалась необходимость нейтрализации деятельности всех террористических группировок на территории Ирака, а в сентябре министры иностранных дел подписали Соглашение о сотрудничестве в борьбе с терроризмом и обеспечении безопасности на общей границе [20, с. 24]. Подписание этих документов открыло перед Анкарой новые возможности – 17 октября 2007 г. ВНСТ одобрило запрос правительства о предоставлении сроком на год полномочий на проведение операций против боевиков РПК/ПКК в Северном Ираке. В ходе официальных визитов в Турцию в марте 2008 г. президента Ирака Дж. Талабани, а в декабре того же года – премьер-министра Н. аль-Малики – была достигнута договоренность о взаимодействии в вопросах безопасности и борьбы с террористическими группами в регионе [21]. «Проблема

Северного Ирака» для Анкары была тесно связана с обеспечением политических прав туркманского населения в рамках единого иракского государства, а также – с вопросом статуса Керкука. Курды стремились превратить его в столицу КАР, Турция же выступала за придание этому городу особого статуса, исключавшего его вхождение в состав курдской автономии [22, с. 289].

Особое внимание в поствоенный период уделялось развитию и углублению экономического сотрудничества между двумя странами. Ирак был заинтересован во взаимовыгодных партнерских отношениях с прочно интегрированной в мировой рынок Турцией. Успешное развитие сотрудничества позволяло Турции расширить рынки сбыта, что, в свою очередь, усиливало ее региональные позиции в целом. В указанный период двусторонние экономические связи между странами имели тенденцию роста. Так, если в 2003 г. товарооборот составлял всего 940 млн. долл., в 2007 г. равнялся 3,5 млрд. долл., то уже в 2008 г. он достиг 6 млрд. долл. [23, с. 132]. С июня 2003 г. Турция возобновила поставки нефтепродуктов, продовольствия, воды и электроэнергии в Ирак. В конце 2004 г. в Багдаде и ряде крупных городов были открыты отделения турецких банков «Зираат» и «Вақыфбанк». В целом же к 2005 г. турецкие подрядчики участвовали в реализации 110 проектов на общую сумму в 1,5 млрд. долл.

Визит в Анкару правительственной делегации во главе с премьер-министром Ирака Н. аль-Малики в конце 2008 г. был посвящен вопросам углубления экономического сотрудничества между двумя странами, а в ходе визита министра иностранных дел Х. Зебари (январь 2009 г.) обсуждались, главным образом, проблемы безопасности. В рамках трехстороннего (Турция – США – Ирак) механизма по борьбе с терроризмом была достигнута договоренность создать в Эрбиле объединенный командный центр, который должен был координировать их действия и осуществлять обмен разведанными. Багдад и Анкара были заинтересованы в налаживании нового формата сотрудничества, не дожидаясь вывода американских войск из Ирака.

Вопросы борьбы с терроризмом, а также расширения двустороннего торгово-экономического сотрудничества были в центре внимания официального визита президента Турции А. Гюля в Багдад в марте 2009 г. По его итогам было подписано комплексное соглашение об экономическом партнерстве, в соответствии с которым стороны обязались предоставить друг другу режим наибольшего благоприятствования в сфере транзитных перевозок, устранения тарифных барьеров в торговле и инвестициях [24, с. 41]. Очередным

шагом на пути расширения двусторонних связей стал визит премьер-министра Турции Р. Т. Эрдогана в Багдад в июле 2009 г. Главным его итогом было подписание соглашения о создании Высшего Совета стратегического сотрудничества, который представлял собой новый формат углубленной межгосударственной кооперации [25].

Согласно достигнутой договоренности, 17-18 сентября 2009 г. в Стамбуле прошло первое заседание Совета, по итогам которого было подписано более 40 соглашений и меморандумов о взаимопонимании в различных сферах, в том числе – в области энергетики, добычи и транспортировки нефти и природного газа, создания свободных экономических зон, а также – разработки совместных проектов в области сельского хозяйства, здравоохранения и охраны окружающей среды [26].

15 октября 2009 г. премьер-министр Турции Р. Т. Эрдоган в сопровождении группы министров вместе с премьер-министром Ирака Н. аль-Малики принял участие во втором заседании Высшего совета в Багдаде. Стороны подписали около 50 меморандумов о взаимопонимании в различных сферах. Визит А. Давутоглу в сопровождении делегации турецких деловых кругов в конце октября 2009 г. был примечателен тем, что впервые министр иностранных дел Турции посетил столицу КАР – Эрбиль, где провел переговоры с М. Барзани и другими курдскими лидерами. А. Давутоглу также принял участие в официальных церемониях открытия консульств Турецкой Республики в городах Басра и Мосул. В ходе переговоров М. Барзани отметил вклад Анкары в процесс стабилизации и экономического развития региона, а также выразил поддержку шагам турецкого правительства по решению курдской проблемы в контексте политики «демократического прорыва». В свою очередь А. Давутоглу заявил о намерении Турции открыть консульства в столице автономии – Эрбиле, а также Керкуке [27].

Плотная вовлеченность Турции в иракские дела сделала ее одним из серьезных посредников в деле урегулирования политического кризиса после парламентских выборов в Ираке в марте 2010 г. Хотя она дала понять, что намерена сохранить «равную дистанцию между всеми группами», интенсивные визиты в Анкару практически всех значимых фигур иракского политического истеблишмента указывали на то, что ее поддержка очень важна и может дать дополнительные шансы в новом внутривосточном раскладе [28]. В общих чертах позиция Анкары сводилась к формированию в Ираке правительства, способного соблюдать баланс сил, обеспечить безопасность и политическую

стабильность, добиться национального примирения и экономического процветания, а также имеющего хорошие отношения с соседями и другими государствами региона.

После формирования в Ираке нового правительства Турция продолжила наращивать активность в иракском направлении. В марте 2011 г. премьер-министр Турции Р. Т. Эрдоган посетил Багдад и столицу КАР – Эрбиль. В фокусе переговоров в Багдаде были проблемы экономического сотрудничества, а также совместная борьба с терроризмом. Он выступил на заседании турецко-иракского делового форума, отметив устойчивую тенденцию роста объемов двусторонней торговли при резком дисбалансе в пользу Турции. Турецкий премьер-министр заявил о необходимости создания нового контрольно-пропускного пункта на границе, поскольку возросший торговый оборот превысил пропускную способность единственного таможенного пункта Хабур [29].

Р. Т. Эрдоган выступил также перед депутатами парламента, став первым премьер-министром иностранного государства, обратившимся к иракским парламентариям. Он призвал к единству различных этно-конфессиональных групп на основе общеиракской идентичности, что было подкреплено его встречами с представителями суннитов, шиитов, туркман и курдов. Р. Т. Эрдоган побывал также в священном городе мусульман-шиитов Неджефе, посетил гробницу имама Али и встретился с духовным лидером иракских шиитов А. ас-Систани. Визит Р. Т. Эрдогана в Эрбиль стал первым посещением премьер-министром Турции столицы КАР, что также являлось знаковым событием. В Эрбиле он встретился с М. Барзани и принял участие в церемонии открытия турецкого консульства и аэропорта, построенного турецкими подрядчиками.

Визит Р. Т. Эрдогана в Ирак состоялся в тот период, когда регион сотрясали события «Арабской весны». По времени он совпал также с завершающей фазой американского военного присутствия в этой стране. Поэтому интенсификация многопланового сотрудничества между двумя странами стала не только средством реализации их экономических и политических интересов, но и способствовала укреплению позиций Анкары и Багдада в регионе. Стремление к улучшению отношений с иракскими шиитами и курдами свидетельствовало о намерении Турции придать турецко-иракскому сближению необратимый характер и ослабить влияние на «иракские дела» других региональных и глобальных игроков. В целом же большая вовлеченность Турции в региональные процессы стала результатом

последовательной диверсификации внешней политики, усилившей ее позиции в региональном балансе сил.

Использованные источники и литература:

1. Muftuler-Bac M. Turkey's Predicament the Post-Cold War Era // Futures. 1996. № 28(3). S. 255-268.
2. Gönlübol M., Ülman A. Savaş Sonu Dünyada Türkiye'nin Durumu // Olaylarda Türk Dış Politikası. Ankara: Alfa, 1996. S.135-170.
3. Kılinc R. Soğuk Savaş Sonrasında Basra Körfezinde Güvenlik: Yapılanma, Algılanmalar, Politikalar // Avrasya Dosyas. 2000. № 6(1). S. 28-40.
4. Aykan M. B. Turkey's Northern Iraq Policy // Middle Eastern Studies.1996. №32(4). P. 342-345.
5. Erkmen S., Yılmaz H. Türkiye'nin Kuzey İraklı Kürt Gruplarla İlişkileri: 10 Yılın Anatomisi ve Geleceğe İlişkin Beklentiler // Stratejik Analiz. 2002. № 3(30). S. 42-49.
6. Oran B. Kalkık Horoz - Çekiç Güc ve Kürt Devleti. Ankara: Bilgi Yay, 1998. 272 s.
7. Азимов К. С. Северный Ирак: конфликт между курдами и туркменами // Ближний Восток и современность. 2003. Вып.19. С. 245-254.
8. Kuloğlu A., Demirtaş-Coşkun, B. Türkiyenin «Anlaşılmayan» Dış Politikası ve Ulusal Güvenlik Stratejisi // Stratejik Analiz. 2000. №1(8). S. 83-93.
9. Bacık G. Irak'ın Geleceği Üzerine Tartışmalar // Avrasya Dosyası. 2000. № 6 (1). S. 71-94.
10. Arı T. Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güc Dendesi.1978-1996. İstanbul: Alfa. 876 s.
11. Kayar M. Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu. İstanbul: İQ Kültürsanat Yay, 2003. 480 s.
12. Иванова И. Некоторые особенности турецко-иракских отношений // Ближний Восток и современность. 2002. №14. С. 139-146.
13. Eligür B. Turkish-American Relations Since the 2003 Iraq War: A Troubled Partnership [Электронный ресурс] // Middle East Brief. May 2006. № 6. 7 s. URL: <https://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/MEB6.pdf>
14. Свистунова И. Иракский кризис 2003 г. и турецко-американские отношения // Ближний Восток и современность. 2005. Вып. 26. №5. 314 с.
15. Aras B. Türkiye ve Irak Krizi // Irak Savaşı Sonrası Ortadoğu. İstanbul: TASAM Yay, 2004. С. 163-177.
16. Bila F. Sivil Darbe Girişimi ve Ankara'da Irak Savaşları. Ankara: Ümit Yay, 2003. 250 s.
17. Davudoglu A. Turkey's zero problems foreign policy [Электронный ресурс]. URL: <http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/05/20> [Accessed: 07.05.2010].
18. Уйсал Г. Курдская проблема в турецко-американских отношениях // Ключевые игроки в «большой игре» в Азии в начале XXI в. М.: 2008. С. 294-314.
19. Tisdall S. US struggles to avert Turkish intervention in Northern Iraq. The Guardian. 2007. March 22.
20. Ali A. A. Iraq-Turkey relations after 2003 // Journal of the College of Basic Education. 2011. № 17(70). P. 21-30.

21. Al-Ubeydi M. X. Al-İrak va-l-buldan al-qarib [Електронний ресурс]. URL: <https://www.alwatanvoice.com/content-151749.html> [Accessed: 22.10.2010].
22. Saatçı S. Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri. İstanbul: Ötüken Neşriyyat A.Ş., 2007. 312 s.
23. Cagaptay S., Evans T. Turkey's Changing Relations with Iraq [Електронний ресурс] // The Washington Institute for Near East Policy. 2012. №122. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/turkeys-changing-relations-with-iraq-kurdistan-up-baghdad-down>
24. Turunc H. Turkey's global strategy: Turkey and Iraq // LSE IDEAS. London: London School of Economics and Political Science, 2001. P. 40-44.
25. Türkiye-Irak Arasında İmzalanan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Belgesi [Електронний ресурс]. URL: <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/ortadogu/irak/Ortak%20Siyasi%20>
26. Turkey-Iraq free trade agreement needed to boost ties [Електронний ресурс]. URL: <http://www.todayssaman.com/news-210385-106-turkey-iraq-free-trade-agreement-needed-to-boost-ties.html> [Accessed: 10.05.2010].
27. Duman B. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Irak Ziyareti [Електронний ресурс]. URL: <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3902> [Accessed: 30.01.2011].
28. Duman B. Iraklı Siyasetçilerin Yeni Çekim Merkezi: Türkiye [Електронний ресурс]. URL: <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=1278> [Accessed: 28.04.2010].
29. Seydi S. ABD-Türkiye Müzakerelerinde Gelinek Nokta [Електронний ресурс]. URL: <http://www.haberaliz.com.tr/19.2.2003>

УДК 323.2 + 327 : 316.752 (81)

Жога М. В.

ТРАНСФОРМАЦІЯ БРАЗИЛЬСЬКОЇ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ ПІД ВПЛИВОМ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ АВТОНОМІЇ КРАЇНИ

З моменту виникнення питання про автономію у міжнародних відносинах у 1960-х рр. її намагаються пов'язувати з деякими периферійними країнами, такими як Бразилія, в політиці якої автономія починає посідати чільне місце. З того часу питання про автономію переважає у зовнішній політиці Бразилії, спочатку 60-х рр. XX ст., під час «відповідального прагматизму» військового режиму, й трансформується потім у найсучасніше визначення терміну «автономія» за нової республіки. Таким чином, в цій роботі автор зробив спробу проаналізувати автономію, запропоновану бразильською зовнішньою політикою з кінця 1980-х й до початку 2000-х рр.

***Ключові слова :** бразильська зовнішня політика, автономія відстані, автономія участі, автономія диверсифікації, теорія автономії, цінності.*

Жога М. В. Трансформация бразильской системы ценностей под влиянием формирования внешнеполитической автономии страны. С момента возникновения вопроса об автономии в международных отношениях в 1960-е гг. его пытаются связывать с некоторыми периферийными странами, такими как Бразилия, в политике которой автономия начинает занимать видное место. С тех пор вопрос об автономии преобладает во внешней политике Бразилии, сначала 60-х гг. XX ст., во время «ответственного прагматизма» военного режима, и трансформируется затем в современное определение термина «автономия» при новой республике. Таким образом, в этой работе автор попытался проанализировать автономию, предложенную бразильской внешней политикой с конца 1980-х и до начала 2000-х гг.

***Ключевые слова:** бразильская внешняя политика, автономия расстояния, автономия участия, автономия диверсификации, теория автономии, ценности.*

Myroslav Zhoga. Brazilian value system transformation under the influence of its foreign policy of autonomy. Since the beginning of the 1960s, during the «responsible pragmatism» of the military regime, the issue of autonomy has become one of the most important in Brazil's foreign policy. Later, in the days of the modern republic, the term was transformed into the most modern definition of the term «autonomy». So, the author is trying to analyse the autonomy term, that was offered by Brazilian foreign policy from the late 1980-s till the beginning of 2000-s.

***Keywords:** Brazilian foreign policy, autonomy of distance, autonomy of participation, autonomy of diversification, theory of autonomy, values.*

Цей короткий огляд характеризує тему теорії міжнародних відносин та служить для ознайомлення з проблемою цього дослідження. Розуміння закономірностей спадкоємності та розриву в дизайні автономії в бразильській зовнішній політиці важливе, перш за все, в більш широкій галузі міжнародних відносин. Це дослідження має за мету охарактеризувати нюанси концепції автономії у зовнішній політиці Бразилії, а також проаналізувати еволюцію цього поняття. Розуміння історії бразильського дипломатичного мислення щодо концепції автономії у зовнішній політиці заздалегідь дає зрозуміти, як дана концепція розвивається з плином часу, реагуючи на динаміку розвитку міжнародних відносин країни, з якої виходить це поняття. Ця конкретна ціль буде теоретично підтримувати зміни в концепції автономії в бразильському дипломатичному мисленні.

Основним завданням зовнішньої політики Бразилії залишається збереження національної автономії й запобігання втручанню ззовні у внутрішні справи країни. Тому мета даної роботи – виокремити основні аспекти, що вплинули на формування бразильської зовнішньополітичної автономії як більш вдалої моделі для ведення відносин на міжнародному рівні. Також важливим завданням буде виявлення відмінностей між кожною автономією та основними

пріоритетами закордонного відомства у трансформації цінностей. Даній проблемі велику увагу приділяють бразильські вчені: Бруно Айлон Піна [1] і Тулло Вігевані, Габріель Сепалуні, Філіпп С. Шміттер [2], які в своїх роботах звертають увагу на процеси, що впливали на формування основних цілей тієї чи іншої автономії. Ще окремо хотілось би виділити роботи колишніх дипломатів і послів Бразилії Жерлсона Фонсека-молодшого [3] й Антоніо Карлоса Лесса [4], в яких вони вказують, як саме впливала автономія на позицію країни у відносинах з іншими державами. На жаль, у вітчизняній історіографії роботи з даної проблематики відсутні.

Перетворення, які відбулись в Бразилії у 1985 р., а саме – відновлення демократичного режиму, – дозволили розширити набір цінностей, на яких ґрунтується зовнішня політика і які вплинули на позиції країни на міжнародній арені. Як зазначає Бруно Айлон Піно, падіння військового режиму не означало переривання стратегії «відповідального прагматизму» або «універсалізму», навпаки, вказувало, що зовнішня політика Бразилії в перші роки Нової республіки зводилася до образу «середньої держави світового масштабу» [1, р. 7-8].

За словами іншого бразильського історика Тулло Вігевані, бразильську зовнішню політику слід розглядати за двома принципами: автономність і універсалізм [2, р. 28]. В цьому випадку універсалізм відповідає ідеї бути відкритим для підтримки відносин з усіма країнами незалежно від географічного розташування, політичного режиму або економічного типу. Натомість автономія визначається як простір для маневру, що країна має у відносинах з іншими державами в міжнародній політиці. За словами Фонсеки-молодшого, «автономність є історичним виразом, який варіюється просторово в залежності від інтересів та позиції влади» [3, р. 361]. У Латинській Америці, починаючи з 1970-х рр., ідея автономії була виокремлена як спосіб «звільнити» країну від зовнішньої залежності [5, р. 91-93].

Перш за все хотілося б наголосити на терміні «автономія» – понятті, яке відноситься до обмежень зовнішньої політики, що накладаються могутніми країнами. Бразильська зовнішня політика мала на своєму озброєнні три автономії: відстані, участі й диверсифікації. 1. Автономія відстані характеризується відстороненням Бразилії від держав, що домінують, з акцентом на суверенітет; 2. Автономія участі містить можливість пошуку Бразилією партнерів в різних частинах світу, при цьому залишаючи в центрі уваги зовнішньої політики внутрішньо-регіональне утворення – Меркосур;

3. Диверсифікація характеризується розширенням відносин з нетрадиційними партнерами, такими як країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону, країни Африки, Східної Європи, Близького Сходу й Китай, а також – поліпшенням відносин з Європейським Союзом [2, р. 36].

Наявність трьох автономій: відстані, участі й диверсифікації – притаманна бразильській зовнішній політиці ще до початку 80-х рр. минулого століття, коли в країні почався поступовий перехід до демократії. Та все ж автономія отримала нового вигляду з приходом до влади у 1985 р. президента Сарнея, коли в країні відбувся процес демократизації внутрішніх інституцій, а кінець холодної війни прискорив процес глобалізації й появу «нових питань» в міжнародному порядку денному (екологічних проблем, прав людини, реформ системи міжнародної торгівлі тощо) [2, р. 35-36].

Присутність в політиці Бразилії зовнішньополітичної автономії давало можливість країні маневрувати на міжнародній арені. Так, автономія відстані мала тримати дистанцію від дій й цінностей Західного блоку.

Інша форма, така як автономія участі, характеризувалась ізоляцією країни стосовно гегемона або країн, що домінують, щоб зберегти свій суверенітет, а в той самий момент зовнішня політика виступала опозицією до значної частини розвинених країн й міжнародних режимів. Автономія участі належала до тих цінностей, які розповсюджуються основними міжнародними силами шляхом участі в міжнародних інститутах, керуючись ліберальними принципами. Відхід від автономії відстані й автономії участі призвів до появи автономії диверсифікації, яка характеризується розширенням й появою нетрадиційних партнерів у боротьбі з гегемонією розвинених країн, особливо Сполучених Штатів. Відстань, участь та диверсифікація є інструментами, які можуть бути об'єднаними й бути більш-менш присутніми в одній і тій самій зовнішній політиці. Іншими словами, певний історичний період може мати політичні характеристики автономії відстані, а також автономність щодо участі, особливо в період переходу з однієї категорії в іншу [5, р. 102-103]. Зазвичай, коли ми дивимося на бразильську зовнішню політику з історичної точки зору, то бачимо, що одна з трьох автономій в кінцевому підсумку виокремлюється більше, ніж інші.

В першу чергу автономію слід розуміти як здатність й бажання країни поряд з іншими приймати рішення відповідно до своїх поглядів, стикаючись з ситуаціями та процесами, які відбуваються як всередині

країни, так і за її межами. Це приводить до зростання взаємодії, переговорів та участі в розробці міжнародних стандартів та правил. Визначено, що автономія – це здатність країни не тільки ізолювати й контролювати зовнішні процеси та події, але й ефективно брати участь в світових справах, особливо в усіх видах організацій. В першу чергу це повинно бути досягнуто шляхом компромісу й переговорів з широким залученням громадськості, зміцнення демократичного аспекту цього типу розвитку зовнішньої політики. Це робиться для розвитку інституціональних стандартів з метою сприяння загальному благу.

Таким чином, стратегія автономності є постійною в бразильській зовнішній політиці, й вона містить різні методи, направлені на отримання відстані, участі та диверсифікації – саме цих стратегій, які Бразилія прийняла з метою адаптації їх до міжнародних та внутрішніх змін без розриву з дипломатичною традицією. Підхід трьох автономій може служити джерелом натхнення для зовнішньої політики. Також треба звернути увагу на те, що розвиток автономії не міг би відбуватися без сталих принципів міжнародної позиції країни, які внесені до конституції як головного закону держави.

Прийняття федеральної Конституції 1988 р. стало важливим кроком, оскільки вона почала визначати принципи зовнішньої політики Нової Республіки й повинна впливати на зовнішню та внутрішню політику. Створення нової Конституції було важливо з тієї точки зору, що у старій Конституції 1967 р. зовнішній політиці було приділено недостатньо уваги в силу того, що вона була створена військовим режимом й працювала виключно на нього (була спрямована на внутрішню політику). Важливо розуміти основні засади зовнішньої політики, які впливали на формування її принципів і цінностей. Так, у статті 7 Конституції Бразилії можна знайти посилання на міжнародну позицію країни, в якій говориться: «конфлікти слід вирішувати шляхом прямих переговорів, арбітражу та інших засобів за сприяння міжнародних організацій, в яких Бразилія бере участь» [6]. В четвертій главі зазначено, що зовнішня політика має інформувати про принципи та слідувати цим положенням наступним чином: Федеративна Республіка Бразилія в своїх міжнародних відносинах керується такими принципами: I – національна незалежність; II – поширення прав людини; III – самовизначення народів; IV – невтручання; V – рівність між державами; VI – захист миру; VII – мирне врегулювання конфліктів; VIII – відмова від тероризму та расизму; IX – співробітництво між народами для прогресу людства; X – надання політичного притулку (Стаття 4 Федеральної конституції Бразилії) [6].

Тому завдання Міністерства закордонних справ Бразилії як виконавця зовнішньої політики – прагнути домогтися специфічних інтересів бразильського суспільства через діалог та співпрацю з іншими країнами. Це завдання вимагає від МЗС Бразилії дії в допоміжних напрямках. Тому діяльність закордонного відомства повинна відбуватись від «внутрішнього» до «міжнародного»: міністерство прагне «прислухатися» до суспільства й перевести його інтереси, потреби та цінності у зовнішні дії країни, а з іншого боку, робота міжнародної сфери направлена на внутрішні перспективи та зовнішні обмеження, прагнення інформувати та направляти суспільство. Міністерству недостатньо намагатися відстоювати внутрішні інтереси у зовнішньому середовищі; суспільству також необхідно усвідомлювати міжнародні можливості та виклики, щоб краще оцінити свої варіанти та точки зору [7, р. 193-194]. Саме МЗС має проаналізувати міжнародний контекст – його тенденції, конфігурації влади в кожному питанні, перешкоди для конкретних інтересів, краще інформувати суспільство, щоб його вибір був реалістичним та сумісним з ресурсами влади та здатністю країни діяти.

Здійснення зовнішньої політики все ще має ґрунтуватися на принципах, які традиційно характеризують бразильську дипломатичну діяльність, наприклад, переважання громадських та національних інтересів над приватними інтересами. Через це зовнішнє відомство намагається захистити національні цілі. Для цього захисту міністерство у своїй міжнародній діяльності розглядає приватні претензії – специфічна зацікавленість бразильських компаній, групи суб'єктів або громадянина повинна збігатися з інтересами країни та цінностями, які впливають на імідж Бразилії за кордоном та її ефективність, наприклад, вдаючись до мирного врегулювання суперечок, захищаючи невтручання та самовизначення народів та підкреслюючи їх прагнення до розвитку [8, р. 21-22].

Іншим принципом є мислення про безпосередність, а саме його переважання. Тому МЗС Бразилії прагне діяти з точки зору довгострокової перспективи, уникаючи примх, непрямих рішень, які ігнорують майбутні труднощі, ступінь політичної втоми та можливу втрату авторитету. Найбільш негайне бажання оцінюється на основі тих чи інших переваг та витрат у майбутньому, а не на найбільш видимих результатах та найпростіших зверненнях.

Міжнародний авторитет країни залежить значною мірою від зовнішньої дії, що ґрунтується на повазі до цінностей та принципів. Певна маятниковість впливає на рішення, ідеологічні коливання та

дипломатичний опортунізм, як правило, знижуючи довіру до інших країн та підриваючи зовнішній авторитет. Одним з активів бразильської зовнішньої політики є спадщина дії, заснована на постійних цінностях, які дають мінімум регулярності в зовнішній поведінці країни, а отже, – і в її респектабельності як співрозмовника з іншими партнерами. Ця спадщина є тим більш цінною, чим цінності, які її складають, випливають з духу помірності, що характеризує бразильську зовнішню політику. Гармонійні відносини з сусідніми країнами, використання діалогу та співпраці, постійний захист миру та роззброєння та повага до міжнародного права – це фактори, що впливають на імідж країни, яка має повагу на міжнародній арені, а її дипломатія викликає впевненість та довіру. Тому МЗС відповідає за побудову та збереження цієї спадщини, респектабельності країни та несе відповідальність безпосередньо за цілі дипломатичної діяльності.

Дотримання принципів та цінностей не означає, однак, що зовнішні дії повинні вироджуватися в крайній принципізм або догматизм. Необхідно мати прагматизм та гнучкість стосовно міжнародних питань, принаймні, через зміну характеру міжнародного порядку денного, конфігурацію влади між країнами та власну стадію розвитку країни [8, р. 24-25]. Проте гнучкість та прагматизм не можуть означати відмови від недоторканих цінностей, які становлять саму ідентичність дипломатичної діяльності Бразилії. Маючи постійні цілі, МЗС виконує два основні завдання, які передують впровадженню зовнішньої політики: формулювання її загальних настанов та координацію з іншими державними установами та цивільними структурами. Сам процес формулювання зовнішньої політики охоплює, з одного боку, інтерпретацію та оцінку міжнародної реальності, а з іншого – визначення національних інтересів у кожній з представлених ситуацій, виходячи з внутрішніх потреб та зовнішніх обмежень. МЗС Бразилії діє на підставі припущення, що бразильська зовнішня політика не може бути просто реактивною до подій та тенденцій міжнародних відносин. Зовнішні дії не повинні бути простою послідовністю відповідей на індивідуальній основі, без мінімальної узгодженості та чіткості цілей, засобів та принципів. Навпаки, Міністерство зобов'язане порівнювати внутрішні інтереси та міжнародну реальність, формулюючи загальні принципи дій, які будуть пронизувати вибір та рішення в кожному з пунктів дипломатичної програми.

Отже, автономії відстані, участі та диверсифікації є інструментами, які можуть бути об'єднаними й бути більш-менш присутніми в одній і тій же зовнішній політиці. Іншими словами, певний історичний період

може мати політичні характеристики автономії від відстані, а також автономність щодо участі й перерости в диверсифікацію, особливо в період переходу з однієї категорії в іншу. Зазвичай, коли ми дивимося на бразильську зовнішню політику з історичної точки зору, то одна з трьох моделей автономії в кінцевому підсумку матиме щось спільне з кожною іншою. Кожне з цих понять слід розуміти як здатність і бажання країни поряд з іншими приймати рішення відповідно до своїх поглядів і шляхів розвитку, стикаючись з ситуаціями та процесами, які відбуваються як всередині країни, так і за її межами.

Використані джерела та література:

1. Pino, Bruno Ayllon. Las relaciones hispano-brasileiros: de la mutua irrelevancia a la asociacion estrategia (1945-2005). Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2007. 268 p. [Електронний ресурс]. URL: https://books.google.com.ua/books?id=dpsUry5lo3IC&pg=PA56&lpg=PA56&dq=1.%09Bruno+Ayllon+Pino.+Las+relaciones+hispano-brasileiros:+de+la+mutua+irrelevancia+a+la+asociacion.+P.+56.&source=bl&ots=6urcOtf6wI&sig=ACfU3U1auPlhMxOMQN5mlvb9coyNdN7dQA&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwig_oLlyd3gAhUKmhQKHZyxCuwQ6AEwAHoECAQQAQ#v=onepage&q=1.
2. Tullo Vigevani, Gabriel Cepaluni, Phillippe C. Schmitter. Brazilian Foreign Policy in Changing Times: The Quest for Autonomy from Sarney to Lula. Maryland: Lexington Books, 2009. 190 p.
3. Fonseca Jr., Gelson. A legitimidade e outras questões internacionais: poder e ética entre as nações. São paulo: paz e terra, 1998. 374 p.
4. Lessa, Antônio Carlos. Dos entusiasmos de emergência à singularização do diálogo: as relações Brasil-União Europeia no marco da construção da parceria estratégica. P. 6
5. Jaguaribe, Hélio. Autonomía periférica y hegemonía céntrica. Estudios Internacionales. Santiago de Chile, 1979. n. 49. P. 91-130.
6. Конституція Федеративної Республіки Бразилії [Електронний ресурс]. URL: http://www.russobras.com/doc/const_do_brasil_1988.pdf
7. Castro, Flávio Mendes de Oliveira, Castro, Francisco Mendes de Oliveira. Dois séculos de história da organização do Itamaraty. Brasília: Fundacao Alexandre de Gusmao, 2009. vol.2. 332 p.
8. Barros, Sebastião do Rego. (1998). A execução da política externa brasileira: um balanço dos últimos 4 anos. [Електронний ресурс] // Revista Brasileira de Política Internacional, vol. 41. n.2, P.18-28. URL: <https://dx.doi.org/10.1590/S0034-73291998000200002>

ПОЛІТИЧНИЙ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК КОСТА-РІКИ 1949-1974 рр. У ДОСЛІДЖЕННЯХ СУЧАСНИХ ІСТОРИКІВ

У статті здійснено спробу узагальнити сучасні дослідження, в яких висвітлено політичний та соціокультурний розвиток Коста-Ріки періоду 1949-1974 рр. Можна виокремити кілька умовних груп: загальні роботи, присвячені історії Коста-Ріки другої половини ХХ ст.; спеціалізовані праці, сфокусовані на вивченні політичного розвитку країни; дослідження, у яких розглядаються різні аспекти соціокультурного та економічного розвитку. Вагому складову досліджень Коста-Ріки складають компаративні роботи, в яких ця країна аналізується як складова латиноамериканського регіону. У цілому дослідження політичного та соціокультурного розвитку Коста-Ріки 1949-1974 рр. мають фрагментарний характер.

***Ключові слова:** політичний розвиток, соціокультурний розвиток, Коста-Ріка, демократія.*

Танцюра К. Г. Политическое и социокультурное развитие Коста-Рики 1949-1974 гг. в исследованиях современных историков. В статье предпринята попытка обобщить современные исследования, в которых отражены политическое и социокультурное развитие Коста-Рики периода 1949-1974 гг. Можно выделить несколько условных групп: общие работы, посвященные истории Коста-Рики второй половины ХХ в.; специализированные труды, сфокусированные на изучении политического развития страны; исследования, в которых рассматриваются различные аспекты социокультурного и экономического развития. Весомой составляющей исследований Коста-Рики являются компаративные работы, в которых эта страна анализируется как часть латиноамериканского региона. В целом исследования политического и социокультурного развития Коста-Рики 1949-1974 гг. имеют фрагментарный характер.

***Ключевые слова:** политическое развитие, социокультурное развитие, Коста-Рика, демократия.*

Kostyantyn Tantsiura. Political and socio-cultural development of Costa Rica 1949-1974 years in researches of modern history. The article attempts to generalize modern research, which highlights the political and socio-cultural development of Costa Rica from 1949-1974. Several conditional groups can be distinguished: general works devoted to the history of Costa Rica in the second half of the 20th century; specialized work, focused on studying the country's political development; Studies that deal with various aspects of socio-cultural and economic development. A significant component of the research on Costa Rica is the comparative work in which this country is analyzed as a component of the Latin American region. In general, research on the political and socio-cultural development of Costa Rica in 1949-1974 has a fragmentary character.

Keywords: *political development, socio-cultural development, Costa Rica, democracy.*

Сучасні вітчизняні історичні розвідки, що стосуються Латинської Америки, у своїй більшості оминають Коста-Ріку. Та, позаяк країна є однією з найстабільніших в регіоні, її демократичний розвиток заслуговує на детальне вивчення.

Знаковим для дослідників, які цікавляться питаннями еволюції Коста-Ріки у XX ст., є період 1949-1974 рр. Це пов'язано із тим, що 1949 р. фактично ознаменував старт системних реформ у Коста-Ріці, що було започатковано прийняттям нової Конституції у цій країні. За рік до цих подій країна потерпала від громадянської війни, що тривала 44 дні, з 12 березня по 24 квітня 1948 р., і була спровокована конфліктом між правлячою гілкою влади та опозицією, що прагнула серйозних змін. Ця війна стала своєрідним поштовхом до подальшої трансформації політичної та соціокультурної сфер Коста-Ріки і, фактично, ознаменувала початок нового етапу її демократичного розвитку. Упродовж 1950-х та 1960-х рр. і до середини 1970-х рр. поступ Коста-Ріки на шляху демократичних перетворень характеризувався постійною зміною політичного курсу країни, який врешті-решт стабілізувався після президентських виборів 1974 р., завдяки чому наступні очільники країни могли ефективно реформувати державу, отримуючи при цьому повну підтримку громадян.

Метою дослідження, результати якого представлені в межах даної статті, є спроба узагальнення основних здобутків сучасних науковців щодо вивчення політичного та соціокультурного розвитку Коста-Ріки означеного періоду.

Об'єктом дослідження є комплекс праць, присвячених вивченню Коста-Ріки, предметом – надбання сучасної історіографії з питань політичного та соціокультурного розвитку Коста-Ріки періоду 1949-1974 рр. Джерелами роботи постають наукові праці дослідників, у яких тією чи іншою мірою висвітлено різноманітні аспекти політичного та соціокультурного розвитку Коста-Ріки у зазначений часовий відтин.

У комплексі наукових розвідок, присвячених розвитку Коста-Ріки у XX ст. та які розглядаються у даній публікації, можна виокремити кілька умовних груп відповідно до основного фокусу уваги дослідників. До першої умовної групи варто віднести загальні роботи, присвячені історії Коста-Ріки другої половини XX ст. Другу умовну групу складають спеціалізовані праці дослідників, сфокусовані на вивченні політичного розвитку країни. Третьою умовною групою є дослідження,

у яких розглядаються різні аспекти соціокультурного та економічного розвитку Коста-Ріки у другій половині ХХ ст. Розглянемо означені групи робіт детальніше.

Як вже відзначалося, до першої умовної групи варто віднести загальні роботи, присвячені історії Коста-Ріки другої половини ХХ ст., які надають уявлення про різні сторони розвитку цієї країни означеного періоду. У таких роботах, як правило, подається узагальнююча характеристика політичної, соціокультурної та інших сфер, представлено історичне тло чих чи інших важливих подій з історії країни, характеризуються передумови політичних, соціальних, економічних, культурних та інших перетворень.

Прикладом такої роботи є праця мексиканського дослідника Ектора Переса «Коротка сучасна історія Коста-Ріки» (1997) [1], в якій презентовано лаконічний виклад історії країни після здобуття нею незалежності у 1821 р. Автор акцентує свою увагу на аналізі еволюції політики та економіки Коста-Ріки, висвітлює цей процес в історичному контексті. Також він частково приділив увагу питанню трансформації Коста-Ріки після громадянської війни 1949 р., описавши подальші події в загальних рисах.

Ще однією не менш важливою працею з загальної історії Коста-Ріки є книга американського дослідника Стівена Палмера «Хрестоматія Коста-Ріки: історія, культура, політика» (2004) [2]. У ній автор об'єднує костариканські тексти та твори мистецтва, які розкривають складність минулого та сучасності країни. Він характеризує Коста-Ріку як країну альтернатив та можливостей, які підривають стереотипи про історію регіону та спростовують міф про те, що поточні дилеми, що стоять перед Латинською Америкою, є нерозв'язними. Робота охоплює достатньо великий проміжок часу, від XVII до початку ХХІ ст. Автор подає загальну інформацію щодо перебігу подій громадянської війни 1948 р., а також звертає окрему увагу на подальше утвердження Коста-Ріки як демократичної держави.

Прикладом узагальнюючої роботи є праця американської дослідниці Моніки Ранкін «Історія Коста-Ріки» [3], видана у 2012 р., в якій презентований стислий виклад подій в різні періоди розвитку країни. Дослідниця охоплює колоніальний період, процес формування національної держави у ХІХ ст., нестабільний період ліберальних реформ та епоху громадянської війни та її наслідків.

У цілому спільною рисою вищенаведених досліджень є те, що ці роботи мають здебільшого узагальнюючий характер й охоплюють великі часові періоди. Тим не менш, у кожній з представлених робіт

присутнє висвітлення подій громадянської війни 1948 р. у Коста-Ріці, а також огляд її причин та наслідків, опис подальшого політичного розвитку цієї країни. Загальноісторичні розвідки, що стосуються Коста-Ріки 1948-1974-х рр., є критично важливими в контексті дослідження політичного та соціокультурного розвитку країни, оскільки допомагають зрозуміти загальний стан речей у всіх сферах костариканського суспільства в окремі періоди його розвитку.

Другу умовну групу складають спеціалізовані праці дослідників, сфокусовані на вивченні політичного розвитку країни. В межах цієї групи представлені різнопланові роботи, серед яких – як ті, що безпосередньо аналізують політичний розвиток Коста-Ріки, так і ті, в яких Коста-Ріку розглядають у порівнянні з іншими країнами латиноамериканського регіону.

Праця «Республіка Коста-Ріка: приклад вивчення процесу побудови демократії» (2009) [4] американських дослідників Жозе Падільї, Хайме Ордонеса та Тімоті Ендрюса презентує аналіз історичного розвитку Коста-Ріки та її політичної еволюції в період з 1821 р. по 2000 р. Зокрема, дещо поверхнево розглядається період з 1821 р. по 1948 р. – з набуття Коста-Рікою незалежності до громадянської війни.

Науковці говорять про те, що, незважаючи на початок фундаментальних демократичних змін після громадянської війни 1948 р., важко визначити єдиний переламний момент, щоб пояснити перехід Коста-Ріки від авторитарних режимів до демократії, оскільки більшість подій XIX ст. так чи інакше призводять до встановлення мирної та громадянської політичної системи. Автори зазначають, що створення конституційної системи та подальші ліберальні реформи поступово закріпили костариканську демократію.

Інша робота цієї групи досліджень належить французькому науковцю Олів'є Дабену «Політична формула Коста-Ріки» (1987) [5]. Автор здійснює спробу демонстрації стабільності Коста-Ріки, аналізуючи зміни в її політичному кліматі. У цьому дослідженні він описує поняття «політичної формули» країни та говорить про механізми стабілізації політичних та соціальних сфер Коста-Ріки, що може допомогти у створенні нового підходу до вивчення політики Латинської Америки. Також ця стаття є достатньо важливою з погляду розуміння критичності збереження демократичного ладу за часів економічної кризи та політичної конфронтації з сусідніми державами.

Варто звернути увагу і на публікацію американського дослідника Фабріса Лехоука «Політичне суперництво, конституційні заходи та державна політика в Коста-Ріці» (2010) [6]. Ця стаття є важливою з

огляду на те, що надає розуміння того, чому, починаючи з середини ХХ ст., Коста-Ріка почала відходити від надзвичайно поширеної суміші політичної нестабільності та економічної стагнації, характерної для більшості країн, що розвиваються. Науковець стверджує, що ця країна отримала вигоду від державної політики, говорячи також про те, що політичні «глухі кути» стали відправною точкою демократизації боротьби за владу і заклали основу для нової інноваційної конституційної структури, яка сприяла розвитку країни та реформуванню політичної системи.

Названому авторові належить ще одна публікація, яка стосується політичного розвитку Коста-Ріки. У статті «Інституційні основи демократичного співробітництва в Коста-Ріці» [7] вже згаданий Фабріс Лехоук, роблячи екскурс у події, що відбувалися після громадянської війни 1948 р., стверджує, що інституційні механізми відігравали не менш важливу, хоча й не центральну, роль у розвитку стабільного демократичного режиму в Коста-Ріці. Державна структура спонукала державних службовців зберігати контроль над країною, а це, як наслідок, підбурювало опозицію до повстання проти центральних державних органів. Автор стверджує, що політична конкуренція стала більш мирною, оскільки партії, які не підтримали наявний стан речей, здобули право обіймати законодавчі посади. Робота Ф. Лехоука є достатньо важливою в контексті дослідження політичної трансформації Коста-Ріки, оскільки, окрім короткого історичного екскурсу, репрезентує стан політичної сфери в країні на момент публікації статті, дозволяючи простежити динаміку змін після 1948 р.

Як вже зазначалося, окрім робіт, які безпосередньо присвячені аналізу політичного розвитку Коста-Ріки, є низка досліджень, в яких ця країна розглядається у контексті усього латиноамериканського регіону або у порівнянні з кількома окремими країнами.

Наприклад, у книзі «Латиноамериканські демократії: Колумбія, Коста-Ріка та Венесуела» (1985) [8] американський дослідник Джон Пілер здійснює компаративний аналіз трьох вищезазначених країн в контексті процесу становлення в них демократії. Також автор надає достатньо ґрунтовне пояснення наявних на той час проблем, зокрема у політичній та соціокультурній сферах; і саме тому ця робота є критично важливою в контексті розгляду історичних досліджень, що стосуються Коста-Ріки.

Варто згадати й роботи, які презентують дослідження усього регіону – Латинської або Центральної Америки, де Коста-Ріка розглядається разом із іншими країнами. Так, американські дослідники

Альфред Кузан та Чарльз Бандрайк у своїй роботі «Президентська популярність в Центральній Америці: Паралелі зі США» [9] охоплюють не лише Коста-Ріку, але й сусідні з нею держави задля висвітлення аспекту популярності очільників центральноамериканських країн в порівнянні зі Сполученими Штатами Америки. Ця робота є важливою з огляду на те, що розкриває зв'язок президентської популярності в центральноамериканських країнах (зокрема, і в Коста-Ріці) з успіхами країни в економічній сфері, що фактично є аналогічним до процесу формування популярності очільників США.

Іншим прикладом можна назвати статтю американського дослідника Джеймса Махоні «Радикальний, реформаторський та недорозвинений лібералізм: витоки національних режимів у Центральній Америці» [10]. Автор говорить про те, що упродовж ХХ ст. країни Центральної Америки характеризувалися надзвичайно різними політичними режимами. Він порівнює тодішній військовий авторитаризм у Гватемалі та Сальвадорі, Гондурасі та Нікарагуа з прогресивною демократією у Коста-Ріці, говорячи про те, що політичні режими в цих країнах стали визначальними для їх подальшого розвитку. Та саме Коста-Ріка виділяється автором з-поміж досліджуваних держав, оскільки завдяки швидкому та ефективному утвердженню демократії вона стала найстабільнішою та найуспішнішою з них.

В якості певного підсумку варто зазначити, що саме політичний аспект розвитку Коста-Ріки є найбільш цікавим для науковців та, як наслідок, більш-менш системно вивченим. Втім, роботи, як правило, відображають більш тривалі проміжки часу, а саме – весь період розвитку Коста-Ріки чи ХХ ст. Тож період із 1949 р. по 1974 р. представлений фрагментарно та не був об'єктом окремої уваги дослідників.

Третьою умовною групою є дослідження, у яких розглядаються різні аспекти соціокультурного та економічного розвитку Коста-Ріки у другій половині ХХ ст.

Так, аналіз економічної сфери Коста-Ріки та дослідження її ранніх зв'язків на міжнародному ринку з іншими державами були головними завданнями Д. Махоні. У статті «Реформаторський лібералізм: Коста-Ріка» (2001) [11] автор наголошує на тому, що якісний розвиток економіки цієї країни був би неможливим без іноземних інвестицій. Автор також зазначає, що співпраця Коста-Ріки, передусім, із США дозволила костариканцям розбудувати національну економіку. Згадана робота є корисною з огляду висвітлення костарикансько-американських

відносин у контексті економічної допомоги та подальшої трансформації Коста-Ріки.

Вивчаючи процес реформування економіки та соціальної сфери Коста-Ріки, іспанські науковці Хуліана Мартінез та Дієго Санчез у статті «Як Коста-Ріка змогла досягти соціальної та ринкової інкорпорації» (2017) [12] говорять про те, що у 1980 р., незадовго до боргової кризи, на відміну від решти країн Латинської Америки, майже всі костариканці мали формальну роботу та якісні соціальні послуги. Прикметним є те, що під час вивчення процесу побудови нової держави Мартінез та Санчез відкидають демократію як основний фактор ефективного процесу державотворення. Хоча хронологічні рамки дослідження означених авторів виходять за 1974 р., ця робота є важливою з погляду висвітлення процесів трансформації соціальної сфери Коста-Ріки та інкорпорації змін у процесі реформування соціальних та економічних стандартів.

Ще однією роботою, що фокусується на економічному розвитку Коста-Ріки, є дослідження американського науковця Джона Бута «Демократичний розвиток у Коста-Ріці» (2008) [13]. Відповідно до назви роботи вона має бути присвячена аналізу політичної сфери країни, проте основний акцент зміщений у бік огляду її економічної історії від колонізації на початку XVI ст. до середини XX ст., описується розвиток олігархії кавових еліт та вимог робітничого класу з 1889 р. по 1948 р. Хоча головний акцент у роботі зроблено саме на дослідженні економічного розвитку в історичній ретроспективі, а останні події, описані у дослідженні, датуються 1948 р., маємо зазначити, що в даній роботі достатньо чітко та ґрунтовно описано передумови процесів, що відбувалися після 1948 р., а громадянська війна розглядається як початок народження сучасного ліберально-демократичного режиму в Коста-Ріці.

Прикладом комбінованого підходу до розгляду економічних та політичних перетворень у Коста-Ріці є праця російської дослідниці Ю. Горохової «Структурні реформи та економічна політика Коста-Ріки» (2004 р.) [14]. Авторка аналізує економічний розвиток Коста-Ріки на етапі імпортозамінної моделі індустріалізації та реформ, що проводилися в рамках програми структурної адаптації у 1953-1957 рр.

Серед робіт, в яких розглядаються різні аспекти соціокультурного та економічного розвитку Коста-Ріки обраного періоду, якісно виділяються економічні компаративні студії, які, хоча і не є історичними дослідженнями, але критично важливі для подальшого дослідження політичної та соціокультурної трансформації цієї країни.

Це пов'язано з тим, що у низці робіт фокус було зроблено саме на періоді 1940-х – 1970-х рр. У рамках таких робіт Коста-Ріка порівнювалася з іншими країнами, переважно сусідніми.

Так, у статті «Зростання агроекспорту та політичні режими в Центральній Америці: порівняльно-історичний нарис» (1997) [15] її автор, вже згадуваний науковець П. Ектор, на прикладі кількох країн зазначеного регіону стверджує, що диктатура і демократія є продуктом співвідношення робочої сили та наявних земельних ресурсів. Коста-Ріка характеризується автором статті як країна, у якій існував дефіцит робочої сили та яка дійшла до того, що землевласники обговорювали заробітну платню з працівниками. Коста-Ріка порівнюється з авторитарним Сальвадором, де власники великих сільськогосподарських угідь використовували державу для створення великої кількості робочої сили та, відповідно, запровадження низької ставки заробітної плати. Ектор стверджує, що подальше становлення демократії та авторитаризму в окремо взятих латиноамериканських країнах пов'язано з вищеописаними процесами. Зважаючи на те, що дана робота певною мірою висвітлює причини утвердження тих чи інших політичних режимів у латиноамериканських країнах, вона є достатньо корисною з точки зору аналізу розвитку економічної та політичної сфер Коста-Ріки та інших латиноамериканських держав, які, попри свою географічну близькість, пройшли довший шлях до утвердження демократії.

Американський дослідник К. Рейнольдс у роботі «Проблеми зайнятості експортної економіки на загальному ринку: справа Центральної Америки» (1978) [16] порівнює декілька латиноамериканських країн, серед яких присутня Коста-Ріка. Науковець здебільшого фокусується на тих країнах центральноамериканського регіону, які потерпали від наслідків обмеженої індустріалізації, у той час як Коста-Ріка для Рейнольдса є прикладом держави, де відносини між робітником та працедавцем будувалися на демократичних засадах, на відміну від сусідніх Гватемали, Сальвадора та Нікарагуа, де процес обмеженої індустріалізації тягнув за собою правління капіталістів і, як наслідок, становлення авторитарних режимів, а згодом – їх повалення.

Порівняльний аналіз Коста-Ріки з іншими країнами та фокус науковців на економічному аспекті допомагають зрозуміти процес розвитку латиноамериканських країн в цілому та Коста-Ріки зокрема. Маємо також зазначити, що, незважаючи на фокусування дослідників на загальному розвитку латиноамериканських країн в цілому, у роботах проглядається тенденція аналізу Коста-Ріки як прикладу держави, яка,

завдяки ефективному діалогу між робітником та працедавцем, а також ефективним реформам змогла достатньо швидко утвердитися як ліберальна та демократична держава, в той час як її сусіди потерпали від диктатури та авторитарних режимів.

У цілому в ході огляду сучасних напрацювань, присвячених політичному та соціокультурному розвитку Коста-Ріки, варто зробити кілька узагальнень. По-перше, певні риси політичного, економічного, соціального та культурного розвитку Коста-Ріки періоду 1948-1974 рр. презентовані як у загальних історичних працях, так і у спеціалізованих роботах, які сфокусовані на дослідженні певних сфер костариканського суспільства. По-друге, період 1948-1974 рр., як правило, не розглядається як окремий період розвитку Коста-Ріки, тож важко знайти праці, присвячені аналізу саме цього часового проміжку. По-третє, автори, які розглядають Коста-Ріку, максимальну увагу приділяють аналізу її політичної специфіки у контексті дослідження розвитку демократії, а також здебільшого вивчають її економічний розвиток, який інтерпретується як запорука демократичної трансформації цієї держави. Питання соціокультурного розвитку розглядаються здебільшого у контексті зазначених вище політичного та економічного вимірів та, як правило, не є об'єктом окремої уваги науковців. По-четверте, вагому складову досліджень про Коста-Ріку складають компаративні роботи, в яких ця країна аналізується або як складова латиноамериканського регіону, або у порівнянні з кількома іншими країнами цього ж регіону. Таким чином, дослідження політичного та соціокультурного розвитку Коста-Ріки як періоду 1948-1974 рр., так і другої половини XX ст. у цілому, мають фрагментарний характер, тож потребують подальшого розвитку.

Використані джерела та література:

1. Pérez B. H. Breve historia contemporánea de Costa Rica. México: D.F. : Fondo de Cultura Económica, 1997. 240 p.
2. Palmer S., Jimenez I. The Costa Rica reader history, culture, politics. Durham: NC: Duke University Press, 2004. 383 p.
3. Rankin M. History of Costa Rica. Westport, 2012. 200 p.
4. Ordóñez J., Padilla J. The Republic of Costa Rica: A Case Study on the Process of Democracy Building. Creating an International Network of Democracy Builders. 2008. Vol. 1. P. 3-14.
5. Dabene O. The Political Formula of Costa Rica. Texas Papers on Latin America: Pre-publication working papers of the Institute of Latin American Studies University of Texas at Austin. 1988. Paper No 88-01. P. 1-17.

6. Lehoucq F. E. Political Competition, Constitutional Arrangements, and the Quality of Public Policies in Costa Rica // *Latin American Politics and Society*. 2010. Vol. 52. No 4. P. 53-77.
7. Lehoucq F. E. The institutional foundations of democratic cooperation in Costa Rica // *Journal of Latin American Studies*. 1996. Vol. 28. No 2. P. 329-355.
8. Peeler J. *Latin American Democracies: Colombia, Costa Rica, Venezuela*. North Carolina, 2014. 208 p.
9. Cuzan A. G., Bundrick C.M. Presidential popularity in central America: parallels with the United States // *Political Research Quarterly*. 1997. Vol. 50. No 4. P. 833-849.
10. Mahoney J. Radical, reformist and aborted liberalism: origins of national regimes in Central America // *Journal of Latin American Studies*. 2001. Vol. 33. No 2. P. 221-256.
11. Mahoney J. *The legacies of liberalism: Path dependence and political regimes in Central America*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001. 416 p.
12. Martinez J., Sanchez D. How did Costa Rica achieve social and market incorporation? // *CEPAL Review*. 2017. No 121. P. 124-137.
13. Booth J. Democratic Development in Costa Rica [Электронный ресурс] // *Democratization*. 2008. Vol. 15. No 4. P. 714-732. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13510340802191052?src=recsys&journalCode=fdem20>
14. Горохова Е. Ю. Структурные реформы и экономическая политика в Коста-Рике // *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Экономика*. 2004. № 1. С. 55 -68.
15. Pérez B.H. Crecimiento agroexportador y regímenes políticos en Centroamérica: un ensayo de historia comparada // *Tierra, café y sociedad: ensayos de historia agraria centroamericana*. 1994. Vol. 25. No. 54. P. 25-72.
16. Reynolds C., Leiva G. Employment problems of export economies in a common market: the case of Central America. *Economic Integration in Central America* // *JEL*. 1978. No. 4. P. 181-263.

РОЗДІЛ IV

ЦІННІСНИЙ ДИСКУРС: ВАРІАТИВНІСТЬ КОНЦЕПЦІЙ

УДК 94 : 331 + 316.752 (4)

Вітер В. І.

ГІДНА ПРАЦЯ ЯК ЄВРОПЕЙСЬКА ЦІННІСТЬ

В статті досліджено поняття європейських цінностей; проаналізовано вплив четвертої промислової революції на ринок праці та зроблено висновок про зародження в Європі нової цінності «гідна праця»; розглянуто сучасні методики дослідження соціокультурних цінностей. Доведено, що важливими шляхами євроінтеграції України виступають гідна праця та високі життєві стандарти, сприйняття базових європейських цінностей українським суспільством.

Ключові слова: європейські цінності, гідна праця, життєві стандарти, четверта промислова революція, «інтелектуалізація праці», безробіття, ринок праці, соціальна держава.

Вітер В. И. Достойный труд как европейская ценность. В статье исследовано понятие европейских ценностей; проанализировано влияние четвертой промышленной революции на рынок труда и сделан вывод о зарождении в Европе новой ценности «достойный труд»; рассмотрены современные методики исследования социокультурных ценностей. Доказано, что важными путями евроинтеграции Украины выступают достойный труд и высокие жизненные стандарты, восприятие базовых европейских ценностей украинским обществом.

Ключевые слова: европейские ценности, достойный труд, жизненные стандарты, четвертая промышленная революция, интеллектуализация труда, безработица, рынок труда, социальное государство.

Volodymyr Viter. Decent work as a European value. The article deals with the concept of European values; the influence of the fourth industrial revolution on the labor market was analyzed and the conclusion was reached about the emergence in Europe of a new value of «decent work»; modern methods of research of socio-cultural values are considered. It is proved that the important ways of Ukraine's European integration are decent work and high living standards, the perception of basic European values by Ukrainian society has been acknowledged.

Keywords: European values, decent work, living standards, the fourth industrial revolution, intellectualization of labor, unemployment, labor market, social state.

Сьогодні в Україні інтенсивно формується європейський світогляд, що підтверджується її намірами інтегруватися до Європейського Союзу, проголошеними в багатьох документах Уряду. Українським громадянам імпонують європейські, загальнолюдські, або демократичні, цінності, які виступають орієнтирами бажаних суспільних трансформацій. У

Посланні Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році» від 7 вересня 2017 р. говорить: «У країні сформувався креативний постіндустріальний клас носіїв європейських цінностей свободи, відповідальності, активності... Наш сценарій – оптимістичний, і назва цьому сценарію: «Успішна європейська Україна успішних українців» [1]. Саме сприйняття європейських цінностей всім українським суспільством сприяє розумінню важливості приналежності України до європейської сім'ї народів.

Вивченню й аналізу проблематики європейських цінностей присвячені праці таких дослідників, як Н. А. Амельченко, О. М. Балакірева, Є. І. Головаха, А. П. Горбачик, Я. М. Костюченко, А. І. Кудряченко, Н. І. Литвиненко, Т. О. Метельова, Н. В. Паніна, А. Н. Пилипенко, В. В. Солошенко та інші. Серед відомих зарубіжних дослідників соціокультурних цінностей – Р. Інглхарт, Р. Хоуз, Г. Хофстед, Ш. Шварц та інші.

Проте система європейських цінностей не повністю досліджена. Сьогодні найважливішою цінністю європейців стає гідна праця. Отже мета статті – розглянути гідну працю як європейську цінність.

Засади економічної політики об'єднаної Європи втілено в чотирьох пріоритетних принципах свободи: свобода пересування людей, товарів, капіталів і послуг. Ці принципи-цінності деталізуються в наступних правах: право на працю (тобто на такий заробіток, який гарантуватиме достатній рівень життя для робітників і членів їх сімей) та належні її умови, право на вільне обрання професії та місця проживання, право на житло, охорону здоров'я, освіту, соціальне забезпечення, право дітей, підлітків, жінок, інвалідів на особливий соціальний захист, право на екологічну безпеку [2]. По суті це права людини, які проголошені в Європейській соціальній хартії. Впровадження в європейських країнах соціальних прав привело до створення соціальної держави, яка забезпечує фундаментальні та політичні права і свободи людей та надає якісно нові можливості для гідного існування громадян.

Європейські цінності – це загальнолюдські принципи і норми життєдіяльності людини, суспільства й держави. Важливо, що в європейському житті існує повага та прагнення до повного дотримання цих цінностей. Основними нормами і принципами функціонування європейської спільноти є: мир, гуманізм, терпимість і демократія, верховенство права, рівні умови для всіх, побудова суспільства турботи й справедливості, повага до себе та інших [3]. Загальні фундаментальні цінності європейської соціальної моделі сформулював комісар

Єврокомісії з питань зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей В. Шпідла: «Прихильність демократії, відмова від будь-яких форм дискримінації, загальний доступ до освіти, високоякісна і загальнодоступна охорона здоров'я, гендерна рівність, солідарність і справедливість, визнання ролі соціальних партнерів та соціального діалогу» [4]. Ці базові цінності повинні поділятися усіма державами Євросоюзу незалежно від національних особливостей їх соціальних моделей.

Цінності є ядром культури кожного народу, нації, суспільства. Починаючи з 70-х рр. XX ст. у світі проводяться дослідження соціокультурних цінностей як основи ментальності за методиками Р. Інглхарта, Р. Хоуза, Г. Хофстеда, Ш. Шварца, що охоплюють міжнародні проекти WVS (World Values Survey – «Дослідження цінностей світу»), ESS (European Social Survey – «Європейське соціальне дослідження») та інші.

WVS – це глобальний дослідницький проект, який досліджує цінності й переконання людей, їх стабільність або зміни в часі та їхній вплив на соціальний розвиток суспільства в різних країнах. З 1981 р. по 2014 р. проведено 6 хвиль опитувань, які охопили 90% населення світу, сьома хвиля WVS була розпочата в 2017 р. і триває до 2019 р. Проект соціологічного моніторингу ESS у державах Європи відкрив реальну можливість порівняння особливостей показників способу життя та масової свідомості людей, сучасних демократичних цінностей. ESS проводиться з 2001 р. методом опитування населення (остання восьма хвиля – 2016 р.).

Більшість досліджень базувалася на порівнянні національної ментальності однієї країни з аналогічними показниками інших країн. В результаті визначалась близькість або віддаленість ментальних моделей різних держав, що давало можливість зробити висновок про доцільність переносу на національний ґрунт різних зарубіжних інститутів. Крім цього, практика таких досліджень дозволила зрозуміти зв'язок між цінностями й моделями соціально-економічного устрою окремих країн світу [5].

Сучасний нідерландський дослідник Г. Хофстед вважає, що цінності знаходяться на найглибшому рівні серед важелів прийняття рішень, бо саме вони визначають ідеологічні переконання індивідів та мотивацію їх вчинків. Саме до цінностей, на думку відомого американського соціолога Т. Парсонса, звертаються люди для остаточного обґрунтування своїх дій [2].

В основі економічного та соціального процвітання Європи лежить, перш за все, культура, цивілізація та гідна праця європейців. Саме Європа створила сучасний світ таким, яким він є, саме тут були закладені основи сучасного державництва, громадянського суспільства, ефективної ринкової економіки, системи соціальної справедливості [6]. Розвиток держави значною мірою пов'язаний з тим, хто в ній живе, які цінності пропагує суспільство, які орієнтири є наріжним каменем.

За умов нової економіки, постіндустріального суспільства гідна праця стала для європейця безумовною цінністю. Праця для людини є джерелом одержання доходу, засобів до існування й розвитку, вона має суспільне значення, є основою особистої гідності людини. Справжнє багатство в суспільстві формується у праці.

Згідно концепції Міжнародної організації праці, гідна праця визначається як продуктивна праця, яка одночасно є вільною, безпечною, справедливо оплачуваною, розвиваючою й такою, що не принижує гідність людини [7, 8]; вона засновується на реалізації «чотирьох головних стратегічних цілей: втілення в життя основоположних прав у сфері праці; розширення можливостей зайнятості та отримання доходу; вдосконалення систем соціального захисту; зміцнення соціального діалогу» [9]. Забезпечення гідної праці – один з головних напрямів діяльності у сфері праці та соціальної політики.

За сучасних умов праця стає більш складною, творчою, концентрується у сфері високих технологій. Зміни у праці відбуваються через появу нових професій і спеціальностей, через запровадження інноваційних форм і видів зайнятості, нових форм організації праці. Сучасний розвиток постіндустріальної економіки вимагає праці, для якої характерні більш інтелектуальні функції, тобто відбувається «інтелектуалізація праці», яка базується на широкому використанні знань, підвищуються вимоги до рівня компетентності працюючих.

На Всесвітньому Економічному Форумі в Давосі (2016 р.) було зазначено, що у світі розпочалася четверта промислова революція, яка вже почала впливати на всі сторони життя людей. Передбачається, що вона вплине на ринок праці за такими трендами: збільшить кількість робочих місць кращої якості, забезпечених соціальним пакетом; призведе до ліквідації багатьох існуючих спеціальностей; підвищить вимоги до рівня кваліфікації працюючих на нових робочих місцях; посилить роль індивідуальних якостей працівників, їх компетенцій у сфері іновачій; потребуватиме перепідготовки працюючих за новими професіями; збільшить розміри інвестицій для створення нових робочих

місць; посилює вимоги адаптації системи освіти до потреб глобалізованого ринку праці; підвищує залежність зростання заробітної плати від росту продуктивності праці; посилює соціальний захист працюючих та дотримання їх соціальних прав. Всі ці зміни на ринку праці створять нові можливості для людини, що, своєю чергою, позитивно вплине на соціально-економічний розвиток людства за умов глобалізації [10].

В той же час існують й негативні наслідки. Четверта промислова революція, вочевидь, поширить безробіття, викликане технологічними змінами в структурі виробництва; посилює навантаження на навколишнє середовище, екологію. Але ці тенденції є досить умовними через наявність в розвинених країнах світу ефективних систем соціального захисту населення, що передбачають страхування на випадок безробіття. Високі вимоги до екології постійно контролюються державою й громадянським суспільством.

Наразі в нашій країні формується нова соціально-економічна система, яка передбачає чітку орієнтацію на європейську шкалу цінностей, на значні ціннісні досягнення українського народу, на моральне оздоровлення суспільства, зростання значення культури громадянського суспільства [11]. І це дає певну надію. Адже Україна не зможе інтегруватися до Європи, доки українське суспільство не почне інтегруватися в європейську систему цінностей, доки всі українці не почнуть такі цінності поділяти й сповідувати. Досвід країн Східної Європи показує, що вони досягли успіху у своїх реформах не тільки тому, що щиро хотіли повернутися до європейської родини, а тому, що приєдналися до європейських цінностей [6].

Отже, сьогодні європейські соціальні держави будують свої суспільства на основі багатьох спільних цінностей, які допомагають об'єднувати європейські народи. Серед цих цінностей – гідна праця та європейські стандарти життя. Включення гідної праці в систему загальноєвропейських цінностей – це вимога сьогодення, яка мотивується не тільки гуманітарними уявленнями про необхідність поваги до прав працюючої людини, але й економічними причинами, необхідністю підтримання мотивації творчої активності й креативності у сфері технологічних іноваций на рівні «індустрії-4». Сьогодні спостерігаються серйозні зміни в області ціннісних орієнтацій в суспільстві в цілому, в тому числі – стосовно трудової діяльності. Якщо такі цінності віддаляються від норм і цінностей соціальної держави, посилюється небезпечна тенденція щодо основ соціально-

економічного життя суспільства. Тому так важливо розглядати гідну працю як складову системи європейських цінностей.

Використані джерела та література:

1. Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році» 7 вересня 2017 року [Електронний ресурс]. URL: [http://www.president.gov.ua/news/ poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-radi-ukrayini-pr-43086](http://www.president.gov.ua/news/poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-radi-ukrayini-pr-43086)
2. Амелюченко Н. Цінності об'єднаної Європи. К.: ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2013. 42 с.
3. Європейські цінності [Електронний ресурс]. URL: http://biblioteka-turgeneva.edu.kh.ua/vse_pro_yevropu/istoriya_yevropejskogo_soyuzu/yevropejski_cinnosti/
4. Каргалова М. Европейская социальная модель: содержание и перспективы. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.Lawvinrussia.ru>
5. Пилипенко А. Н., Литвиненко Н.И. Украинская ментальность в координатах исследовательской программы Г. Хофстеда // Економічний вісник. 2015. №2. С. 9-19.
6. Європейські цінності і Україна, [Електронний ресурс]. URL: <http://newzz.in.ua/main/1148865159-yevropejski-cinnosti-i-ukrayina.html>
7. Достойный труд: Доклад генерального директора // Международная конференция труда, 87-я сессия. Женева: МБТ, 1999. 106 с.
8. Гідна праця: імперативи, українські реалії, механізми забезпечення : монографія / [А. М. Колот, В. М. Данюк, О. О. Герасименко та ін.]; за наук. ред. д.е.н., проф. А. М. Колота. К. : КНЕУ, 2017. 500 с.
9. Молчанов А. Концепция достойного труда и проблемы ее реализации. К 90-летию Международной организации труда. [Електронний ресурс]. URL: <http://hr-portal.ru/artic-le/koncepciya-dostoynogo-truda-i-problemy-ee-realizacii-k-90-letiyu-mezhdunarod-noy-organizacii>.
10. Вітер В. І. Гідна праця як засіб боротьби з бідністю та безробіттям в умовах четвертої промислової революції // Імперативи та інноваційні механізми забезпечення гідної праці в умовах становлення нової економіки. Зб. тез доповідей учасників. Міжнародна науково-практична конференція. 25-26 квітня 2017 р. К.: КНЕУ, 2017. С. 75-77.
11. Прохоров О. Європейські цінності [Електронний ресурс]. URL: Режим доступу: <http://h.ua/story/29888/>

ФЕНОМЕН ЦІННОСТІ: ЗАКОНОМІРНОСТІ Й ОСОБЛИВОСТІ*

У статті досліджуються закономірності й особливості феномену цінності на базі професійного, комбінованого і мовного підходів. У цих підходах застосовуються принципи індивідуальної «мозкової атаки», методи світлофору, монеток та ствердних відповідей.

***Ключові слова:** цінність, закономірність, особливість.*

Ярошко О. З. Феномен ценности: закономерности и особенности. В статье исследуются закономерности и особенности феномена ценности на базе профессионального, комбинированного и языкового подходов. В этих подходах применяются принципы индивидуального «мозгового штурма», методы светофора, монеток и утвердительных ответов.

***Ключевые слова:** ценность, закономерность, особенность.*

Olesya Yaroshko. The phenomenon of value: regularities and peculiarities. This article deals with regularities and peculiarities of the phenomenon of value on the basis of professional, combined and linguistic approaches. Principles of an individual «brainstorming», methods of a semaphore, of a coin and of affirmative answers are applied in these approaches.

***Keywords:** value, regularity, peculiarity.*

У повсякденні можна почути, що щось є для когось цінністю або ж не є нею. Цінностями наповнене життя особистостей, груп різного масштабу, націй, цивілізацій. Проблематикою цінностей цікавляться не лише практики, а й теоретики: що ж власне являють собою цінності, якими вони є, у чому їх зміст тощо.

Вдаючись до органолептичного методу (пізнання за допомогою зору, нюху, смаку, слуху та дотику) з подальшою оцінкою методом світлофору (вибором «зеленого / зелених» варіантів) і уточненням, верифікацією методами психорадару, монеток і ствердних відповідей, міркуючи над постановкою проблеми, ми отримали такий креативний образ: дотик пір'їнки. Що, скоріш за все, символізує потребу тендітного, надзвичайно трепетного підходу до дослідження феномену цінності, а також може бути проявом тендітності та трепетності власне цінностей як таких.

* Дискусійна стаття, побудована переважно на новітніх психолого-інтуїтивних методиках: мозковий штурм, світлофор, психорадар, монетка та ін. Незважаючи на те, що редакція ставить питання, чи ефективно застосовувати ці методи до дослідження категорії «цінність», ми залишаємо за автором право мати свою точку зору.

Проблематикою цінностей, їх сутністю та змістом займаються фахівці різних галузей наукового пізнання. Визначення цінностей подають такі дослідники: у філології – І. Забіяка [1, с. 486], А. Бурячок [2, с. 1274; 3, с. 1260], О. Єрошенко [4, с. 734], Л. Ващенко і О. Єфімов [5, с. 513] та Л. Полюга [6, с. 338]; у педагогіці – О. Петрик [7, с. 11]; у культурології – З. Гіптерс [8, с. 119], Н. Больша і Н. Єфімчук [9, с. 123]; у філософії – Т. Аболіна [10, с. 708], В. Лісовий [10, с. 707] та В. Петрушенко [11, с. 185]; у філософії та культурології – авторський колектив «Словника філософських та культурологічних термінів» за загальною редакцією В. Полянської [12, с. 140]; у політології – А. Чередниченко [13, с. 153, 719] та О. Стасевська [14, с. 787–788]; в історії та політології – укладач «Словника історичних та політологічних термінів і терміносполук» І. Беркешук [15, с. 36]; у війсьній галузі – колектив авторів «Словника-довідника війсьних понять і категорій: Суспільні науки» за ред. В. Ананьїна [16, с. 113]; у державноуправлінській науці – авторський колектив «Енциклопедичного словника з державного управління» за редакцією Ю. Ковбасюка, В. Трошинського та Ю. Сурміна [17, с. 752]; у соціології – Алан Г. Джонсон [18, с. 95, 148] та В. Іванов [19, с. 438]; у дослідженнях науки – А. Маковецький та В. Маковецький [20, с. 37]; у юридичних науках – Ю. Разметаєва [21, с. 9]; у психології – О. Гнатюк [22, с. 6]. У цілому йдеться про визначення сутності феномену «цінність» у всій його повноті й різноманітті у низці галузей соціогуманітарних наук. Наш науковий інтерес, серед іншого, породило питання, а що ж таке спільне містить феномен цінності, незважаючи на їх розмаїття (або ж питання закономірності), а також, що в ньому особливого (або ж питання особливості).

Як і при постановці проблеми у загальному вигляді, ми замислились в цілому над аналізом останніх досліджень і публікацій із проблематики цінностей, застосовуючи аналогічний дослідницький інструментарій. Нашим креативним образом став барабан. Можливо, це пов'язано з тим, що барабан є ударним музичним інструментом, що створений для відтворення звуку биття серця. Цінності ж тісно пов'язані із глибинним людським існуванням. Гра на барабані символізує роботу та творче самовираження музиканта. Мелодії ж, виконані на барабані, – творча праця митців, музична пульсація.

З огляду на вищесказане, завданням цієї статті є дослідження закономірностей і особливостей феномену цінності.

Креативним образом для роздумів під час постановки завдання статті стала ламбада ввечері. З одного боку, після музики (барабана)

виникає бажання танцювати. Після дослідження стану опрацювання теми – інтерес до дослідження, творчий запал. З іншого боку, ламбада – це танець поряд з іншими танцями, але із своїми неповторними рухами, колоритом і енергетикою, як і у випадку із пізнанням закономірного й особливого у світі ціннісних феноменів.

Для виконання поставленого завдання застосовуємо три підходи: професійний, комбінований (професійний плюс мовний) і мовний. Професійний підхід базується на професійній термінології та принципах індивідуальної «мозкової атаки» з виділенням таких етапів: підготовчого етапу, етапу проведення, етапу оцінки та етапу формулювання висновків. На підготовчому етапі формуються два списки (в алфавітному порядку кожен) із виділенням родових (більш загальних) понять (тут – із визначень цінності) (один список) та видових (конкретних і специфічних) понять (також із наявних визначень цінності) (другий список). Родовими поняттями обрано (методом світлофору) такі поняття (ми їх вживаємо в однині): важливість [1, с. 486; 7, с. 11], вартість [1, с. 486; 2, с. 1274; 3, с. 1260; 4, с. 734; 5, с. 513; 6, с. 338], значимість [2, с. 1274; 3, с. 1260; 4, с. 734], ідеал [8, с. 119; 10, с. 708; 13, с. 719], ідея [18, с. 95, 148; 15, с. 36; 14, с. 787-788; 13, с. 153], орієнтир [16, с. 113; 17, с. 752], поняття [8, с. 119; 12, с. 140], предмет [19, с. 438; 20, с. 37], регулятор [17, с. 752; 20, с. 37], явище [19, с. 438; 15, с. 36; 20, с. 37; 13, с. 719; 21, с. 9]. Список родових понять має такий вигляд: важливість (1), вартість (2), значимість (3), ідеал (4), ідея (5), орієнтир (6), поняття (7), предмет (8), регулятор (9), явище (10). Методом світлофора видовими поняттями обрано (також вживаємо в однині): бажане [18, с. 148; 10, с. 707; 14, с. 787], велика [6, с. 338]; духовна [1, с. 486; 2, с. 1274; 3, с. 1260; 4, с. 734; 5, с. 513; 6, с. 338; 9, с. 123; 7, с. 11; 20, с. 37; 22, с. 6; 21, с. 9], естетична [9, с. 123], етична [9, с. 123], культурна [18, с. 95; 9, с. 123; 14, с. 787], матеріальна [1, с. 486; 2, с. 1274; 3, с. 1260; 4, с. 734; 5, с. 513; 6, с. 338; 9, с. 123; 7, с. 11; 20, с. 37; 22, с. 6; 21, с. 9], моральна [9, с. 123; 10, с. 708], належне [10, с. 707-708; 14, с. 787; 21, с. 9], небувала [6, с. 338], небуденна [6, с. 338], незвичайна [6, с. 338]; неприйняття [11, с. 185], особлива [6, с. 338], прийняття [11, с. 185], соціальна [18, с. 95, 148; 16, с. 113; 15, с. 36; 11, с. 185; 13, с. 719]. Список видових понять має такий вигляд: бажане (1), велика (2), духовна (3), естетична (4), етична (5), культурна (6), матеріальна (7), моральна (8), належне (9), небувала (10), небуденна (11), незвичайна (12), неприйняття (13), особлива (14), прийняття (15), соціальна (16).

На етапі проведення добираємо 16 пар родових і видових понять (методом випадкового вибору, у нас це були однакового розміру листочки паперу із відповідними номерами) і визначаємо спільне / особливе у кожній з них (1 хв. 20 с на кожну пару). Такими парами було обрано: важливість (1) і особлива (14); вартість (2) і естетична (4); ідея (5) і небуденна (11); ідея (5) і незвичайна (12); ідеал (4) і моральна (8); орієнтир (6) і етична (5); поняття (7) і небуденна (11); значимість (3) і особлива (14); поняття (7) і соціальна (16); регулятор (9) і моральна (8); значимість (3) і велика (2); регулятор (9) і велика (2); поняття (7) і етична (5); ідеал (4) і незвичайна (12); значимість (3) і соціальна (16); значимість (3) і особлива (14). Далі, як вже зазначалось, ми розглядали кожну з них на предмет спільного / особливого. В цілому, сумарно у нас вийшло 26 одиниць спільного і 16 особливого. На етапі оцінки кожна із цих одиниць (спільного і особливого) оцінювалась методом світлофору, обирались «зелені» варіанти. У нас спільним «зеленим» варіантом став масштаб (у парі регулятор і велика), а особливим «зеленим» – оцінка і регуляція (у парі регулятор і моральна). На етапі формулювання висновків ці «зелені» (спільне та особливе) варіанти верифікувались методом психорадару (потрапляння, не дивлячись, у клітинку із відповідним формулюванням (у нас це був прямокутник зі сторонами 3 клітинки по вертикалі та 8 – по горизонталі), якщо потрапили, то «Так», а якщо не потрапили, то «Ні»), монеток (після формулювання підкидали монетку і, не дивлячись, відгадували «Герб» чи «Копійка», якщо відгадали, то «Так», а якщо не відгадали, то «Ні») і ствердних відповідей (після кожного «зеленого» варіанту йде формулювання: «Мені підходить...(текст «зеленого» варіанту)», якщо підходить, то «Так», а якщо не підходить, то «Ні», хоча тут можливі й неоднозначні відповіді). Обирались лише ті формулювання, де ми отримали три «Так». Саме вони і були формулюваннями закономірностей і особливостей феномену цінності, які ми шукали. За результатами проведення індивідуальної «мозкової атаки» на основі професійної термінології встановлено, що закономірністю феномену цінності є значимий масштаб, а особливістю феномену цінності є оцінка і регулятор.

Комбінований підхід до визначення закономірностей і особливостей феномену цінності ґрунтується на професійній термінології (50%) та мовному багатстві української мови (50%). Він базується, як і попередній, на принципах індивідуальної «мозкової атаки» і включає підготовчий етап, етап проведення, етап оцінки й етап формулювання висновків. На підготовчому етапі до кожного з понять із

двох вище сформованих у попередньому підході списків (із родовими та видовими поняттями) методом випадкового (не дивлячись) вибору добираємо по одному слову із «Великого тлумачного словника сучасної української мови» (укладач і головний редактор – В. Бусел) (тут – слово, що тлумачиться) [23]. Ми отримали такі пари слів: важливість і безтактовний [23, с. 45], вартість і вибавити [23, с. 85], значимість і заблискати [23, с. 281], ідеал і клапан [23, с. 431], ідея і надв'язка [23, с. 557], орієнтир й обростати [23, с. 649], поняття і передвік [23, с. 919], предмет і пусто [23, с. 1005], регулятор і рябий [23, с. 1091], явище і сідати [23, с. 1127]; бажане і К [23, с. 408], велика і крок [23, с. 467], духовна й незламно [23, с. 603], естетична й перелет [23, с. 731], етична й подоганяти [23, с. 823], культурна й помисел [23, с. 855], матеріальна й розкиданий [23, с. 1053], моральна і смирнота [23, с. 1153], належне й ультрамодерновий [23, с. 1293], небувала й ціна [23, с. 1365], небуденна і яга [23, с. 1421], незвичайна і трубно [23, с. 1271], неприйняття та іхтіологія [23, с. 405], особлива й віршар [23, с. 147], прийняття і вилічування [23, с. 99], соціальна й балувати [23, с. 35]. На етапі проведення кожну з цих пар слів аналізуємо на спільне й особливе (по 1 хв. 20 с кожну пару). Сумарно отримуємо 73 варіанти спільного і 29 (включно із одним варіантом без відповіді) варіантів особливого. На етапі оцінки ці спільні та особливі варіанти оцінюються методом світлофору, як і в попередньому професійному підході. Обрано такі «зелені» варіанти: слово як спільне (у парі особлива й віршар) і як особливе – означення та людина (у цій же парі – особлива й віршар). На етапі формулювання висновків ці обидва «зелені» варіанти верифікувались методами психорадару, монеток і ствердних відповідей, як і в професійному підході. Таким чином, ми отримали пошукувані результати закономірностей і особливостей феномену цінності: закономірністю феномену цінності є словесне пояснення; особливістю феномену цінності є індивідуальний підхід до розуміння.

Мовний підхід до визначення закономірностей і особливостей феномену цінності ґрунтується на мовному багатстві української мови. Також, як і два попередні (професійний і комбінований), він базується на принципах індивідуальної «мозкової атаки» з підготовчим етапом, етапом проведення, етапом оцінки та етапом формулювання висновків. На підготовчому етапі методом випадкового вибору (не дивлячись) із «Великого тлумачного словника сучасної української мови» [23] обираємо 16 пар слів (кількість «підказав» світлофор). Обрано такі пари слів: балетмейстер [23, с. 35] і каріолізис [23, с. 417], берданка [23, с. 47] і порушувати [23, с. 887], діалектика [23, с. 225] і непокірливий [23,

с. 612], балуваний [23, с. 35] і геостратегія [23, с. 178], контейнер [23, с. 450] і неотенія [23, с. 610], вершитися [23, с. 84] і пал [23, с. 698], підрубувати [23, с. 780] і робота [23, с. 1037], трудитися [23, с. 1272] і футро [23, с. 1336], шланг [23, с. 1400] і залишатися [23, с. 307], балочка [23, с. 35] і предводительський [23, с. 919], авіасалон [23, с. 3] і понашивати [23, с. 862], викапувати [23, с. 96] і нарізний [23, с. 577], ацтеки [23, с. 29] і перемерзлий [23, с. 733], залишатися [23, с. 307] і різучий [23, с. 1035], звірюка [23, с. 353] і М [23, с. 502], золотокосий [23, с. 381] і пред [23, с. 919]. На етапі проведення ці пари слів аналізуємо на предмет спільного / особливого (1 хв. 20 с кожному парі). Сумарно отримуємо 41 варіант спільного і 18 (включно із одним варіантом без відповіді) варіантів особливого. На етапі оцінки спільні та особливі варіанти оцінюються методом світлофору, як і в попередніх професійному і комбінованому підходах. Спільним «зеленим» варіантом є дія (у парі залишатися і різучий), а особливим «зеленим» варіантом – значення (у парі золотокосий і пред). На етапі формулювання висновків ці два варіанти (спільний і особливий) верифікуємо методами психорадару, монеток і ствердних відповідей, як і в попередніх двох підходах (професійному і комбінованому). Результати такої верифікації і є закономірностями й особливостями феномену цінності: закономірністю феномену цінності є активне начало; особливістю феномену цінності є поняття та їх суть.

Креативним образом до викладу основного матеріалу дослідження стала смачна алича. З одного боку, після музики й запального танцю хочеться поласувати чимось смачненьким. Після дослідження напрацювань попередників за цікавою проблематикою і виникнення жаги до дослідження та окреслення завдання настає етап вибору методів і їх застосування для вирішення завдання. З іншого боку, кожна алича як плід – індивідуальна і неповторна за смаком, проте їй притаманне те, що робить її саме аличею, а не іншим плодом за смаковими властивостями, хоча щось подібне за смаковою палітрою між різними плодами також можливе. Феномен цінності також індивідуальний і неповторний, можливо, чимось схожий на інші феномени, але має те, що робить його цінністю, незважаючи на її різновиди, як і свою широку особливу палітру.

Висновки. Застосувавши професійний, комбінований і мовний підходи до вивчення закономірностей і особливостей феномену цінності, за кожним із них доходимо до висновків щодо цих закономірностей і особливостей. У результаті застосування професійного підходу висновки такі: закономірністю феномену

цінності є значимий масштаб; особливістю феномену цінності є оцінка й регулятор. Висновки за комбінованим підходом: закономірністю феномену цінності є словесне пояснення; особливістю феномену цінності є індивідуальний підхід до розуміння. За мовним підходом робимо такі висновки: закономірністю феномену цінності є активне начало; особливістю феномену цінності є поняття та їх суть.

Креативним образом до висновків дослідження є сопілка. З одного боку, висновки як підсумок дослідження мають як свої особливості, так і є частиною дослідження як такого. Кожна сопілка – особлива, але і є частиною сопілкарської та музичної культури як такої. З іншого боку, цінність як і сопілка, має глибоке історичне і духовне коріння, свої різновиди, своє звучання та власну оригінальність і неповторність.

Перспективними бачаться подальші наукові розвідки у царині ціннісної проблематики загалом та її окремих феноменів зокрема.

Креативним образом до перспектив подальших розвідок з ціннісної проблематики став нектарин. Можливо, йдеться про «солодощі» і смак (привабливість і зацікавлення) подальших наукових пошуків у царині ціннісної проблематики.

Використані джерела та література:

1. Тлумачний словник сучасної української мови: близько 50000 слів / уклад. І. М. Забіяка. К. : Арії, 2007. 512 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови ; Кер. вид. проекту П. М. Мовчан, В. В. Німчук, В. Й. Клічак. К. : Вид-во «Дніпро», 2009. 1332 с.
3. Словник української мови / Кер. В. В. Німчук та ін. / Відп. ред. В. В. Жайворонок. К. : ВЦ «Просвіта», 2012. 1320 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
5. Тлумачний словник-мінімум української мови. Близько 7500 слів. 3-е вид., доп. і перероб. / Уклали Л. О. Ващенко, О. М. Єфімов. К. : Довіра, 2001. 534 с.
6. Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови. 4-е вид. К. : Довіра, 2008. 510 с. Книга – «переверт». В спільному опр. з кн. : Калашник В.С., Колоїз Ж. В. Словник фразеологічних антонімів української мови. 4-е вид. К. : Довіра, 2008. 859 с.
7. Здоров'я – моя цінність : метод. матер. до тренінгу / авт.-упоряд. О. М. Петрик; ред. І. Д. Зверева. К. : Науковий світ, 2006. 53 с.
8. Гіптерс З. В. Короткий культурологічний словник-довідник. Львів : ЛБІ НБУ, 2004. 127 с.
9. Термінологічний словник з культурології / Авт.-уклад. : Н. Ю. Больша, Н. І. Єфімчук. К. : МАУП, 2004. 144 с.

10. Філософський енциклопедичний словник / редкол. : В. І. Шинкарук / Національна академія наук України, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди. К. : Абрис, 2002. 742 с.
11. Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. 264 с.
12. Словник філософських та культурологічних термінів / за заг. ред. В. І. Полянської. Херсон : Гринь Д.С., 2014. 150 с.
13. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. К. : Генеза, 2004. 736 с.
14. Політологічний енциклопедичний словник / уклад. : [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Полішук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2015. 816 с.
15. Словник історичних та політологічних термінів і терміносполук / [укладач : І. С. Беркешук]. Кам'янець–Подільський : Кам'янець–Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 38 с.
16. Словник-довідник воєнних понять і категорій: Суспільні науки / За ред. докт. філос. н., полковника В. О. Ананьїна. К. : ВІПІ НТУУ «КПІ», 2001. 132 с.
17. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 819 с.
18. Алан Г. Джонсон. Тлумачний словник з соціології / Пер. з англ. за наук. ред. В. Ісаїва, А. Хорунжого. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. 480 с.
19. Соціологічна енциклопедія / Укладач В. Г. Городяненко ; ред. кол. В. І. Астахова [та ін.]. К. : Академвидав, 2008. 456 с.
20. Маковецький А. М., Маковецький В. А. Наука і наукова діяльність як цінність : монографія. Чернівці : Рута, 2002. 158 с.
21. Разметаєва Ю. С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Харків : [б. в.], 2009. 20 с.
22. Гнатюк О. В. Формування в учнів молодшого шкільного віку уявлення про здоров'я як особистісну цінність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. К. : [б. в.], 20 с.
23. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.

УДК 001.83 – 044.922 (100)

Мирончук О. А.

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО НАУКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В статті аналізується роль та перспективні напрями трансформації міжнародного наукового співробітництва в умовах глобалізації. Охарактеризовано

основні форми та методи міжнародного наукового обміну у сучасній світовій системі. З'ясовано механізми інтернаціоналізації міжнародного науково-інноваційного співробітництва як чинника, що забезпечує національні конкурентні переваги. Визначено сучасні тенденції та закономірності розвитку міжнародної наукової комунікації як основного вектору інноваційного розвитку у національному, регіональному та загальносвітовому аспектах. Наведено ефективні шляхи подальшого розвитку науково-технічної співпраці в контексті глобалізаційних процесів.

Ключові слова: міжнародне наукове співробітництво, міжнародний науковий обмін, глобалізація, глобалізаційні процеси.

Мирончук Е. А. Трансформация международного научного сотрудничества в условиях глобализации. В статье анализируется роль и перспективные направления трансформации международного научного сотрудничества в условиях глобализации. Охарактеризованы основные формы и методы международного научного обмена в современной мировой системе. Выявлены механизмы интернационализации международного научно-инновационного сотрудничества как фактора, обеспечивающего национальные конкурентные преимущества. Определены современные тенденции и закономерности развития международной научной коммуникации в качестве основного вектора инновационного развития в национальном, региональном и общемировом аспектах. Приведены эффективные пути дальнейшего развития научно-технического сотрудничества в контексте глобализационных процессов.

Ключевые слова: международное научное сотрудничество, международный научный обмен, глобализация, глобализационные процессы.

Olena Myronchuk. Transformation of international scientific cooperation in the context of globalization. The article analyzes the role and perspective directions of transformation of international scientific cooperation in the conditions of globalization. The main forms and methods of international scientific exchange in the modern world system are described. The mechanisms of internationalization of international scientific and innovation cooperation as a factor providing national competitive advantages are revealed. The modern tendencies and regularities of development of international scientific communication as the main vector of innovation development in the national, regional and world aspects are determined. The effective ways of further development of scientific and technical cooperation in the context of globalization processes are presented.

Keywords: international scientific cooperation, international scientific exchange, globalization, globalization processes.

Сучасні процеси глобалізації істотно впливають на міжнародне науково-технічне співробітництво. Причиною таких змін є прискорений розвиток наукоємних галузей промисловості. Провідні країни світу збільшують інвестиції та витрати на науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки (НДДКР). У свою чергу, це різко посилює роль і значення державної науково-технічної, інноваційної та освітньої політики, оскільки сьогодні в глобальній економічній конкуренції

виграють ті країни, які забезпечують режим найбільшого сприяння для наукових досліджень і впровадження їх результатів. Але навіть при такому режимі жодна держава світу не може спиратися лише на власні результати НДДКР і для успіху та скорочення витрат потребує об'єднання зусиль і науково-технічних ресурсів ряду країн і світового співтовариства шляхом інтеграції, співпраці й кооперації. Наука завдяки своїй універсальності є ефективним засобом міжнародного спілкування. Саме тому весь обсяг здобутих науковою спільнотою знань і навичок повинен бути використаний для вирішення найгостріших проблем сучасності.

Дослідженню теорії та методології глобалізації присвячено праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як В. Базилевич, О. Білорус, О. Зернецька, А. Гальчинський, А. Гідденс, М. Кастельс, І. Єгоров, Д. Лук'яненко, Ю. Макогон, В. Новицький, В. Омельченко, А. Ослунд, Є. Савельєв, Дж. Стігліц, Д. Томпсон, А. Філіпенко, Ю. Чентуков, С. Якубовський та ін.

Різні аспекти діяльності наукових установ та організацій у контексті процесу глобалізації та інтернаціоналізації є предметом вивчення широкого кола вітчизняних вчених: В. Боковець, С. Козьменка, О. Васильєва, Л. Федулової, Т. Юхновської, О. Ляшенко, Т. Слободян.

Одночасно, незважаючи на значну кількість робіт як зарубіжних, так і вітчизняних вчених з досліджуваної проблематики, питання трансформаційних зрушень міжнародного наукового співробітництва під впливом глобалізації вимагають подальшого опрацювання. Наукова спадщина сучасних українських дослідників щодо визначення причин трансформації міжнародного наукового співробітництва у сучасній міжнародній системі потребує подальшого глибокого і системного дослідження. Попри значний науковий доробок науковців залишаються суперечності поглядів щодо цієї тематики, що спонукає провести необхідне дослідження для виявлення сучасних тенденцій та закономірностей розвитку міжнародної наукової комунікації як основного вектору інноваційного розвитку у національному, регіональному та загальносвітовому аспектах.

Надзвичайно важливим для оцінювання ефективності використання вітчизняного науково-технічного потенціалу та його місця у світовому та європейському науковому просторі є проведення систематичного моніторингу та аналізу стану інституціонального, кадрового, фінансового забезпечення наукової та науково-технічної діяльності, результатів наукових досліджень і розробок, реалізації визначених

державою пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, рівня науково-технологічного розвитку за даними світових рейтингів.

Зазначимо, що бюджетне фінансування було і залишається одним із головних фінансових інструментів науково-технічної політики економічно розвинених країн, основною формою прямої державної підтримки науково-технологічного розвитку.

Глобалізація економічного простору та прискорення процесів міжнародної інтеграції спонукає кожну державу до визначення її місця у світовій системі координат. З цією метою у світі застосовуються рейтинги, які складаються для певного кола країн та визначають позицію кожної з них залежно від розвитку національної економіки, соціальної сфери, наукового та інноваційного розвитку тощо.

Наукова діяльність завжди вимагала від вчених обміну досягнутими результатами зі своїми колегами, що, у свою чергу, спричинило розвиток глобальної комунікації. Без інтеграції зі світовим науковим простором, без просування наукових доробків неможливо уявити сучасного вченого, про що неодноразово наголошувалося вітчизняними дослідниками [1, с. 24].

Професор О. Зернецька справедливо зазначає, що комунікація в різних її проявах і масштабах – від міжперсональної до глобальної – буде й надалі рушійною силою розвитку історії XXI ст. [2, с. 340]. Саме тому публікаційна активність у наукових виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз (передусім Web of Science та Scopus), є одним із показників продуктивності вченого, наукової установи, країни в цілому та їхньої залученості в міжнародне співробітництво, а також одним із показників дієвості наукової політики, у тому числі – на державному рівні.

За кількістю цитованих публікацій визначають вагомість результатів наукових досліджень, їхню цінність для світової науки. Результати аналізу часто цитованих робіт дають можливість виявляти перспективні напрями наукових досліджень – як вітчизняних, так і світових. Тому маємо підстави стверджувати, що в умовах глобалізації наукові публікації реалізують інтегруючу функцію – сприяють активному входженню національної науки у світове наукове співтовариство.

Наукова сфера є однією з найбільш глобалізованих, й інформація щодо результатів наукових досліджень має бути доступна українським науковцям. Доступ вітчизняних наукових установ до найпопулярніших у науковому світі ресурсів Web of Science та Scopus, які є не просто базами наукових видань і публікацій, а й інформаційними платформами

з багатьма додатковими корисними аналітичними сервісами, дозволить підвищити їхні рейтинги та видимість на світовій науковій карті.

Отож, розширення міжнародної співпраці є важливим фактором динамічного зростання кількості рейтингових публікацій, з одного боку, а з іншого – частіше за все високоцитовані публікації є результатом міжнародного співробітництва.

Поділяючи точку зору колег про те, що наука і техніка завжди були частиною європейських цінностей [3, с. 78], а також з огляду на те, що одним із основних пріоритетів України у науковій сфері є інтеграція до Європейського дослідницького простору, відзначимо, що відновлення статусу вітчизняної науки як основного інструменту технологічного та соціально-економічного розвитку держави є на сьогодні одним з основних завдань державної політики у цій сфері, успішне виконання якого потребує обґрунтованого визначення пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та здійснення моніторингу їх реалізації.

Беззаперечним є твердження, що науково-технічне співробітництво є важливою складовою усього комплексу міжнародних економічних відносин нашої держави, оскільки саме інтелектуальний потенціал суспільства дозволяє оптимізувати прийняття будь-яких державних рішень, сприяє підвищенню конкурентоспроможності країни. Невипадково провідні держави світу вважають наукове співробітництво ключовим елементом своєї зовнішньої політики. Міжнародна наукова співпраця здійснюється у рамках міждержавних і міжвідомчих угод про науково-технічну співпрацю за допомогою організованих науково-дослідних програм і структур та неформальних контактів між ученими [4].

Двостороння співпраця України у науковій сфері здійснюється з понад 50 країнами світу, серед яких країни Європи, Америки, Азії, Африки. На сьогодні Україна є стороною понад 5 тисяч діючих двосторонніх договорів у сфері науково-технічної діяльності [5].

Одним із дієвих та ефективних засобів інтеграції в європейський та світовий економіко-технологічний простір є членство в міжнародних організаціях і програмах.

Підписання в 2016 р. Угоди з Європейським співтовариством з атомної енергії про наукову і науково-технічну співпрацю та асоційовану участь України у Програмі наукових досліджень та навчання Євратом (2014 – 2018), ініційоване НАН України, зробило можливою участь українських наукових установ в Європейських термоядерних дослідженнях [6, с. 239].

Україна бере участь у Міжнародній європейській інноваційній науково-технічній програмі «EUREKA», програмі НАТО «Наука заради миру та безпеки», традиційно помітна висока активність дослідницьких установ в наукових програмах ЮНЕСКО тощо. Українські наукові установи співпрацюють з міжнародними організаціями та фондами, серед яких Європейська організація з ядерних досліджень (ЦЕРН), Український науково-технологічний центр (УНТЦ), Науковий комітет з антарктичних досліджень (СКАР) тощо.

Окрім того, вітчизняні наукові установи беруть активну участь у двосторонньому науково-технічному співробітництві в рамках міжурядових угод. Кількість проектів у рамках білатерального співробітництва у 2017 р. зросла вдвічі порівняно з 2016 р., обсяг фінансування проектів за цей же період – у 3,5 рази [7].

У 2015 р. Україна стала асоційованим членом Рамкової програми Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт 2020», що дало українським учасникам рівноправний статус з їхніми європейськими партнерами, а також відкрило можливості впливу на формування змісту Програми.

«Горизонт 2020» – це найбільша Рамкова програма Європейського Союзу з фінансування науки та інновацій із загальним бюджетом близько 80 мільярдів євро, розрахована на 2014 – 2020 рр. Програма сконцентрована на досягненні трьох головних завдань: 1) зробити Європу привабливим місцем для першокласних науковців; 2) сприяти розвитку інноваційності та конкурентоспроможності європейської промисловості й бізнесу; 3) за допомогою науки вирішувати найбільш гострі питання сучасного європейського суспільства.

Відповідно до цих завдань Програму «Горизонт 2020» поділено на три основні напрямки: передова наука (високоякісні індивідуальні та командні дослідницькі проекти в усіх галузях знань, включаючи гуманітарні); лідерство у галузях промисловості (розробка нових технологій і матеріалів, включно з ІКТ, та космічні дослідження; впровадження інновацій у малому та середньому бізнесі); суспільні виклики (поліпшення якості транспорту, їжі, системи охорони здоров'я та безпеки, питання європейської ідентичності і культурної спадщини тощо).

Українські установи з кожним роком беруть все активнішу участь у програмі «Горизонт 2020». Починаючи з 2014 р. і станом на кінець 2018 р., за підсумками 446 конкурсів для 117 українських організацій-учасників програми «Горизонт 2020» передбачено фінансування у сумі 17,232 мільйонів євро для 90 проектів, 9 з яких координуються

українськими організаціями. За цей час 1190 українських установ та організацій підготували та подали на розгляд 915 проектних пропозицій. Загальна вартість проектів, у яких беруть участь 117 українських організацій – 465.851.011 євро [8].

Співпраця між Україною і НАТО в науковій сфері розпочалася у 1991 р. За весь час у ній взяли участь майже 1 тис. українських учених. З 2004 р. взаємодія України з НАТО у сфері науки та захисту довкілля здійснюється із застосуванням механізмів програми «Наука заради миру та безпеки» (SPS – Science for Peace and Security). Програма збирає разом дослідників та фахівців з України і країн НАТО, які вирішують питання безпеки за допомогою наукового співробітництва. Крім застосування наукових розробок у сфері боротьби з тероризмом і новими загрозами, пріоритетними є розвиток інформаційних технологій, сфери біології клітин і біотехнології, нових матеріалів, захист довкілля та раціональне використання природних ресурсів.

Станом на сьогодні Україна посідає перше місце серед країн-партнерів Альянсу за кількістю наукових проектів та обсягом їх фінансування. Так, протягом 1998 – 2014 рр. в рамках програми НАТО «Наука заради миру та безпеки» реалізовані 27 спільних багаторічних проектів за участю українських науково-дослідних установ. Наразі на стадії виконання перебувають 33 багаторічних проекти за участю українських науково-дослідних установ загальною сумою близько 10 млн. дол. США [9].

Ключовим механізмом забезпечення координації співробітництва між Україною та НАТО в сфері науки є Спільна робоча група Україна – НАТО зі співробітництва з питань науки та довкілля, яка була утворена у 2000 р.

Одним із яскравих прикладів успішної інтеграції вітчизняних науковців до міжнародного наукового співтовариства є багаторічна участь України в діяльності Міжнародного інституту прикладного системного аналізу (IIASA) – визнаного у світі неурядового наукового центру, який на основі системних міждисциплінарних підходів і тісної міжнародної наукової кооперації здійснює дослідження глобальних явищ та процесів економічного, екологічного, соціального характеру [6, с. 236].

Європейська та євроатлантична інтеграція як вектор зовнішньої політики України, співробітництво з міжнародними науковими організаціями мають сприяти розробці ефективних національних стратегій і програм міжнародного науково-технічного співробітництва. Саме на це спрямовано проект Дорожньої карти інтеграції України до

Європейського дослідницького простору (ERA – UA), який передбачає основні пріоритети цього процесу.

Пріоритетами для євроінтеграції української науки є розвиток: 1) ефективних національних дослідницьких систем; 2) оптимальної транснаціональної кооперації та конкуренції; 3) відкритого ринку праці; 4) гендерної рівності у дослідженнях; 5) оптимального обміну та трансферу наукових знань; 6) міжнародної кооперації [10].

Приєднання до Європейського дослідницького простору (ERA – European Research Area) дасть Україні можливості краще розвивати свій науковий та технологічний потенціал, поступово наблизившись до політики і права ЄС у сфері науки і технологій. Накопичення європейського досвіду дозволить зміцнити національну наукову базу, що є невід’ємною складовою сталого економічного зростання. Окрім того, інтеграція дасть вихід на нові ринки та доступ до нових знань, а це – додаткові можливості для розвитку національної дослідницької системи.

Інтеграція наукової сфери України у європейський дослідницький простір передбачає застосування не тільки нових, гармонізованих із європейськими, підходів до оцінювання наукової діяльності дослідних установ та експертизи наукових проєктів, але й вивчення передового досвіду іноземних науково-дослідних центрів.

При розробці Дорожньої карти, до створення якої були залучені майже 60 представників різних організацій та відомств і широке коло експертів, були враховані аналоги подібного документу різних країн-членів ЄС: Австрії, Фінляндії, Німеччини, Естонії тощо.

Австрійський досвід інтеграції до Європейського дослідницького простору використано під час визначення загальних підходів та концептуального наповнення Дорожньої карти; а при формуванні структури документа враховано естонський аналог. Карта відображає огляд наявних успіхів та викликів наукової діяльності України, цілі та інструменти їх досягнення, індикатори змін тощо. В основі оптимальної транснаціональної кооперації – стратегія розвитку сучасних дослідницьких та e-інфраструктур, серед основних заходів якої – інвентаризація та аналіз стану дослідницьких інфраструктур, розроблення системи оцінювання рівня їх технологічної готовності та механізму підтримки; забезпечення їх присутності на мапі Європи.

Дорожня карта є стратегічним документом для довгострокового планування та розробки подальших дій – конкретного плану імплементації карти, який буде наповнений термінами, ресурсами тощо.

Сучасні країни чітко усвідомлюють вагу і роль науки в дипломатії і вважають наукове співробітництво ключовим елементом своєї зовнішньої політики, оскільки міжнародне науково-технічне співробітництво та наукові дослідження є одним з головних важелів політичного впливу на міжнародній арені. Міжнародне науково-технічне співробітництво є також важливим інструментом для налагодження зв'язків та зміцнення відносин між країнами, а використання досягнень науки може стати ефективним засобом впливу у зовнішній політиці.

Сьогодні очевидно є необхідність підтримувати широкі міжнародні зв'язки за допомогою нових спільних програм, використовуючи механізми, які надає Україні статус асоційованої до ЄС держави, а також статус учасника політичних регіональних об'єднань. Необхідним фактором, який дозволить вітчизняним науковим установам залишатися привабливим партнером, має стати осучаснення дослідницької інфраструктури та більш активне залучення вчених до вирішення важливих актуальних наукових проблем. Пріоритетний розвиток нових форм міжнародного науково-технічного співробітництва має стати перспективним шляхом збереження і нарощування вітчизняного наукового потенціалу, активної інтеграції України до європейського і світового наукового простору.

Для розвитку вітчизняної науки та технологій мало акумуляції власних сил, необхідні активні наукові контакти на міжнародному рівні.

Зусилля мають бути спрямовані на збільшення значущості вкладу українських наукових досліджень та їх частки в глобальному науковому просторі, на підтримку здійснення міжнародних стратегічних ініціатив української держави, на розширення залучення наукового співтовариства для розвитку сектора досліджень і розробок, а також на удосконалення організаційних форм участі українських наукових установ в міжнародних наукових обмінах.

Міжнародні науково-технічні зв'язки, які набувають особливого значення в глобалізованому міжнародному науковому обміні, допомагають знайти спільні точки дотику інтересів та об'єднати зусилля в пошуку взаємоприйнятних рішень. Дуже важливу роль у цьому відіграє світове наукове співтовариство, враховуючи особливий, інтернаціональний характер науки.

Міжнародне науково-технічне співробітництво в контексті глобалізаційних процесів варто і можна розглядати як інструмент забезпечення швидкого переходу української економіки до стабільного, інтенсивного й повномасштабного розвитку.

Досвід політичної діяльності незалежної України на світовій арені, зокрема, у сфері наукового співробітництва та міжнародних наукових обмінів, зумовлює необхідність посилення наукового інтересу до дослідження проблем забезпечення національних інтересів засобами наукової дипломатії, яка на глобальному, регіональному та національному рівнях міжнародних відносин набуває все більшої актуальності й виявляє специфіку державних стратегій.

Використані джерела та література:

1. Козьменко С. М. Виклики на шляху інтеграції у міжнародний науковий простір // Вища освіта України. 2014. № 3. С. 24-29.
2. Зернецька О. В. Глобальна комунікація: монографія. К.: Наукова думка, 2017. 350 с.
3. Vasyliov O. A. The problems and prospects of the Ukraine-EU science and technology cooperation as a part of european values // Європейські культурно-історичні цінності: ретроспектива і перспектива: збірник наукових праць / за заг. ред. О. В. Зернецької. К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2018. С. 70-79.
4. Двостороння співпраця [Електронний ресурс]. URL: <http://mon.gov.ua/activity/mizhnarodni-zvyazki/dvostoronnya-spivpraczu> (дата звернення 14.02.2019)
5. Заключний звіт незалежного європейського аудиту національної системи досліджень та інновацій України / Інструмент політичної підтримки програми Горизонт 2020 [Електронний ресурс]. URL: <https://rio.jrc.ec.europa.eu/sites/default/files/report/KI%20AX%2016%20008%20UK%20N%20Transl.pdf>/Люксембург: Відділ публікацій Європейського Союзу, 2017 (дата звернення 21.12.2018)
6. Національна академія наук України (1918–2018). До 100-річчя від дня заснування / редкол.: Б. Є. Патон (голов. ред.) та ін. К.: Академперіодика, 2018. 336 с.
7. Міжнародні наукові проекти [Електронний ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/tag/mizhnarodni-naukovi-proekti> (дата звернення 05.12.2018)
8. Горизонт 2020 [Електронний ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/gorizont-2020> (дата звернення 11.02.2019)
9. Науково-технічне співробітництво Україна – НАТО [Електронний ресурс]. URL: <https://nato.mfa.gov.ua/ua/ukraine-nato/science-and-environment> (дата звернення 15.10.2018)
10. Визначено 6 пріоритетів інтеграції української науки в Європу – Колегія МОН затвердила проект Дорожньої карти [Електронний ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/viznacheno-6-prioritetiv-integraciyi-ukrayinskoyi-nauki-v-evropu-kolegiya-mon-zatverdila-proekt-dorozhnoyi-karti> (дата звернення 04.03.2019)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Багірова Аїда Рагім кизи, кандидат історичних наук, доцент кафедри Історії країн Азії і Африки Бакинського Державного Університету

Білорус Олег Григорович, Академік НАН України, Надзвичайний і Повноважний Посол України, головний науковий співробітник Державної установи «Інститут економіки і прогнозування НАН України»

Бондарець Марина Вадимівна, кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Ветринський Ігор Михайлович, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Вітер Володимир Іванович, старший науковий співробітник НДІ праці і зайнятості населення Мінсоцполітики України і НАН України

Вітер Ірина Ігорівна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, доцент, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Джиги Тетяна Василівна, кандидат політичних наук, доцент, заступник завідувача комунікаційно-видавничого відділу Національного інституту стратегічних досліджень

Добровольська Ангеліна Борисівна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Жога Мирослав Володимирович, аспірант Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Зернецька Ольга Василівна, доктор політичних наук, професор, завідувач відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Костенко Наталія Вікторівна, доктор соціологічних наук, професор, завідувач відділу соціології культури і масової комунікації Інституту соціології НАН України

Кудряченко Андрій Іванович, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, Заслужений діяч науки і техніки України, директор Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Мирончук Олена Аркадіївна, молодший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Перга Тетяна Юріївна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Танцюра Костянтин Геннадійович, аспірант Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Фомін Сергій Сергійович, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Хижняк Ігор Антонович, доктор історичних наук, доктор політичних наук, професор, академік Української академії політичних наук, головний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Ярошко Олеся Зіновіївна, кандидат політичних наук.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЦІННІСНИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ ЦИВІЛІЗАЦІЙ І ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

Збірник наукових праць

Редакційна колегія:

Д. С. М. ();
Д. С. М. ();
Д. С. М. ().

2; 08023; 0' 60 84 1/16.
«Times New Roman». . 11,6.
100 .

« »

« » ,

4162 21.09.2011 .